

de Cadernos
Lingua
2007

29
núm.

REAL ACADEMIA
GALEGA

R(05)/3

CADERNOS DE LINGUA

ANO 2007

29

**R E A L
A C A D E M I A
G A L E G A**

Director: Manuel González González
Coordinador: Xosé Luís Regueira
Secretaria: María do Carme Pazos Balado

Consello de redacción:

Carlos Díaz Abreira, Xermán García Cancela, Antón López Dobao,
Miguel Pérez Pereira, Modesto A. Rodríguez Neira

Comité científico:

R. Álvarez Blanco (Un. Santiago), J.A. Argente Giral (Un. Aut. Barcelona), Takekazu Asaka (Un. Azabu), Michel Contini (Un. Stendhal de Grenoble), F. Fernández Rei (Un. Santiago), P. García Mouton (CSIC Madrid), Taina Hämäläinen (Un. Helsinki), Johannes Kabatek (Un. Tubingen), R. Lorenzo Vázquez (Un. Santiago), C. de Azevedo Maia (Un. Coímbra), David Mackenzie (Un. Corcaigh), Lorenzo Massobrio (Un. Torino), Michael Metzeltin (Un. Viena), A. Santamarina Fernández (Un. Santiago), M. Santos Rego (Un. Santiago)

Colaboracións e correspondencia:

Xosé Luís Regueira Fernández
Paseo da Quinta, 23
15897 Santiago de Compostela

Subscripción e intercambio: Dirixirse a

Editorial Galaxia, S. A.
r/. Reconquista, 1 - 36201 Vigo

©, Real Academia Galega
A Coruña, 2007

Edita: Real Academia Galega
r/. Tabernas, 11 - 15001 A Coruña

I.S.S.N.: 1130-5924

Título clave: Cadernos de Lingua
Título abreviado: Cad. Ling.

Depósito Legal: C-1.642-1992

Deseño: Sinnmás Comunicación Visual S.L.
Imprime: Galigraf Galicia S.L.

ÍNDICE

ARTIGOS

- V. FRESCO BARBEITO, Transliteración e adaptación do árabe: Aplicación terminolóxica 5
- R. GUTIÉRREZ PICHEL, Documentación latino-romance 'non dispositiva' na emerxencia do galego escrito 45
- X. DOMÍNGUEZ DONO, O uso do galego nas organizacións non gobernamentais para o desenvolvemento 109
- Mª P. ALVARIÑO, Mª L. MARTÍNEZ, B. SÁNCHEZ, As colocacións nos dicionarios e obras terminográficas 155

RECENSIÓNS

- La teoria de l'optimitat. Una introducció aplicada al catalá de les Illes Balears*, C. PONS MOLL (M. Cabrera) 173
- Temas de dialectología*, J. DORTA (X. A. Álvarez Pérez) 185

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

RECORDS

1910-1911

1. [Illegible text]

2. [Illegible text]

3. [Illegible text]

4. [Illegible text]

5. [Illegible text]

6. [Illegible text]

7. [Illegible text]

8. [Illegible text]

9. [Illegible text]

10. [Illegible text]

11. [Illegible text]

12. [Illegible text]

13. [Illegible text]

14. [Illegible text]

15. [Illegible text]

16. [Illegible text]

17. [Illegible text]

18. [Illegible text]

19. [Illegible text]

20. [Illegible text]

21. [Illegible text]

22. [Illegible text]

23. [Illegible text]

24. [Illegible text]

25. [Illegible text]

26. [Illegible text]

27. [Illegible text]

28. [Illegible text]

29. [Illegible text]

30. [Illegible text]

31. [Illegible text]

32. [Illegible text]

33. [Illegible text]

34. [Illegible text]

35. [Illegible text]

36. [Illegible text]

37. [Illegible text]

38. [Illegible text]

39. [Illegible text]

40. [Illegible text]

41. [Illegible text]

42. [Illegible text]

43. [Illegible text]

44. [Illegible text]

45. [Illegible text]

46. [Illegible text]

47. [Illegible text]

48. [Illegible text]

49. [Illegible text]

50. [Illegible text]

1912-1913

1. [Illegible text]

2. [Illegible text]

3. [Illegible text]

4. [Illegible text]

5. [Illegible text]

6. [Illegible text]

7. [Illegible text]

8. [Illegible text]

9. [Illegible text]

10. [Illegible text]

11. [Illegible text]

12. [Illegible text]

13. [Illegible text]

14. [Illegible text]

15. [Illegible text]

16. [Illegible text]

17. [Illegible text]

18. [Illegible text]

19. [Illegible text]

20. [Illegible text]

21. [Illegible text]

22. [Illegible text]

23. [Illegible text]

24. [Illegible text]

25. [Illegible text]

26. [Illegible text]

27. [Illegible text]

28. [Illegible text]

29. [Illegible text]

30. [Illegible text]

31. [Illegible text]

32. [Illegible text]

33. [Illegible text]

34. [Illegible text]

35. [Illegible text]

36. [Illegible text]

37. [Illegible text]

38. [Illegible text]

39. [Illegible text]

40. [Illegible text]

41. [Illegible text]

42. [Illegible text]

43. [Illegible text]

44. [Illegible text]

45. [Illegible text]

46. [Illegible text]

47. [Illegible text]

48. [Illegible text]

49. [Illegible text]

50. [Illegible text]

TRANSLITERACIÓN E ADAPTACIÓN DO ÁRABE: APLICACIÓN TERMINOLÓXICA

VÍCTOR FRESCO BARBEITO
Termigal¹

RESUMO

A importación ao galego de palabras procedentes do árabe presenta moitas dificultades. Tanto a chegada de arabismos a través doutras linguas como o francés ou o inglés como a ausencia dun método claro para realizar a transliteración e a adaptación afectaron gravemente á calidade do galego que procede da lingua semítica.

Para salvar estes obstáculos, o autor propón unha metodoloxía para a transliteración do árabe desde unha perspectiva galega baseada na fidelidade á escrita orixinal nos grafemas árabes, buscando sempre a simplicidade técnica e a reversibilidade.

Partindo dos resultados desta transliteración, a adaptación dun arabismo ao galego consistiría en dar un paso máis mediante a simplificación das equivalencias gráficas e un conxunto de regras de adaptación á grafía galega. Como exemplo dun resultado práctico, aplica esta metodoloxía a un grupo de termos de temas relacionados coa cultura árabe.

PALABRAS CLAVE

árabe, arabismo, empréstito, calco, transcripción, transliteración

ABSTRACT

The adoption of words of Arabic origin in the Galician language has proved to show a number of difficulties. The introduction of these Arabisms through other languages, such as French or

¹ vitro@uvigo.es

English, as well as the lack of a clear method to transliterate and adapt them has seriously affected the quality of the Galician loans from this Semitic language.

To overcome these problems, the author suggests a methodology to transliterate Arabic loanwords from a Galician point of view, based on the principles of fidelity to the original writing of Arabic graphemes, reversibility and technical simplicity.

From the results of this transliteration, the adaptation of Arabisms to the Galician language will go further with the simplification of the graphic equivalences and the provision of a set of rules to adapt them to the Galician writing. As an example, this methodology is applied to a group of terms related to the Arab culture.

KEY WORDS

Arabic, arabism, loan, borrow, transcription, transliteration

1. *Introdución*

Moitas son as palabras procedentes do árabe que xa de vello se utilizan en galego, algunhas en exclusiva dentro da Romanía. As máis cotiás, por exemplo *arroba* ou *aldea*, evolucionaron desde os seus comezos no galego ata transformárense con resultados onde o orixinal queda algunhas veces irrecoñecible. Non pretendemos aquí facer unha análise de cales foron as causas da súa integración e as modificacións na súa evolución; xa contamos na Lingüística Galega con investigadores como Corriente Córdoba, Frías Conde e Peinado Gómez para estes aspectos. Queremos aquí fornecer instrumentos e aplicacións prácticas para adoptar na actualidade as novas incorporacións terminolóxicas baixo formas escritas realmente galegas.

Para comezar, presentaremos brevemente unha perspectiva teórica que axudará a comprender as tres variables principais que ao noso entender afectan ao proceso de adopción de palabras desde o árabe ao galego. Seguidamente exporemos as principais características do árabe coas que hai que contar á hora de adoptar as palabras con esta procedencia. Analizaremos logo

algunhas das propostas existentes, tanto no contexto internacional coma no galego, para crear as denominacións correspondentes: as súas vantaxes e inconvenientes permitirán no seguinte punto crear unha metodoloxía de adopción de arabismos (transliteración e adaptación) que teña unha base teórica que a afortale pero unha aplicación práctica factible, e que permita crear adopcións pensadas desde o galego tanto desde a óptica teórica como desde a aplicada. Remataremos confrontando o galego con outras linguas nun extenso apartado práctico, aínda que non sistemático, para dar resposta a algunhas das demandas terminolóxicas que a nova sociedade galega esixe da súa lingua. Para aumentar a súa efectividade terminolóxica, incluímos xusto despois un índice para localizar as formas escritas mencionadas.

Consideramos que a eficacia dunha proposta que pretenda transliterar ao galego un alfabeto distinto depende de factores teóricos e prácticos como a versatilidade e exactitude, a comodidade, a intuitividade para os non iniciados e a capacidade de adaptarse á maior porcentaxe posible de casos para os expertos.

2. Marco teórico

Por unha banda, un dos criterios que influirán na forma galega das palabras que proceden do árabe ou de calquera outra lingua é o de manter unha **fidelidade á lingua orixinal ou a adaptación** á estrutura do galego. O galego e o árabe están afastados dabondo entre si como para que estes dous criterios poidan considerarse coma opostos.

Por outra banda, **tanto a lingua escrita como a lingua oral poden ser a base de partida**, o cal pode producir oscilacións (Frías Conde 2006:123), que no caso do árabe en comparación co galego afecta fortemente ás vogais. Mentres que o mecanismo baseado na lingua oral se chama comunmente **transcrición**, os modelos baseados na escrita describíense co termo de **transliteración** (ou transcrición grafémica). Esta denominación utilízase

fundamentalmente cando os modelos de adaptación se basean en alfabetos distintos do galego. Cando o alfabeto da lingua orixinal é o latino (ou algunha das súas variantes) normalmente non recibe ningún destes nomes: en realidade, como en galego tamén usamos o alfabeto latino, o proceso non consiste máis que na importación ou perda dos diacríticos da lingua orixinal. En termos xerais, se o alfabeto ao que se verquen as palabras é o latino fálase de **romanización** ou **latinización** (e, polo tanto, se fose o cirílico sería cirilización).

Combinando estes dous criterios teremos entón seis posibles filosofías de aplicación (adaptar ou fidelizar; e basearse na fala ou na escrita) en dúas situacións distintas (polo menos no que se refire á escrita).

	Fidelidade	Adaptación
Oral	Transcrición fonética	Adaptación fonolóxica
Escrita distinta	Transliteración	Adaptación escrita
Escrita igual	Conservación de diacríticos	Perda de diacríticos

A ausencia de biunivocidade entre grafema e fonema entre as linguas que usan a grafía latina ou a árabe (Corriente 2002:362), obriga a optar entre transliteración ou transcrición, pero outro factor fundamental na maneira de adoptar arabismos é o **público ao que está destinado**. Non é o mesmo que unha palabra teña que aparecer nun telexornal que nunha clase de Lingüística comparada, polo que se deben distinguir dous niveis, o divulgativo e o científico, na transmisión destas palabras adoptadas. En realidade, isto segue acontecendo no galego coa que segue sendo a lingua referente e unificadora da cultura no noso contexto, o latín: conceptos como *fibela*, *tella* ou *carballo americano* poden aparecer escritos como *fibula*, *tegula* ou *Quercus rubra* e *Quercus borealis* segundo en que contextos, cunha intención evidentemente distinta. A función divulgativa tende máis cara a unha adaptación oral, mentres que a orientación científica sofre a chamada "tiranía da letra", pois busca normalmente unha transcrición exacta, sempre segundo as denominacións dadas no cadro anterior. Aínda así, existen casos intermedios de combina-

cións distintas dos dous criterios anteriores como, por exemplo, a forma escrita *tégula*. Para ampliar este marco de traballo, hai moitos máis factores que afectan aos procesos de emigración das palabras desde un idioma a outro. Un dos máis determinantes son as **posibilidades técnicas**: pode resultar curioso, pero a simplicidade é un factor que inflúe poderosamente na súa aplicación práctica. Está claro que se en tódolos teclados estivesen dispoñibles tódolos diacríticos estarían máis estendidos no seu uso, pero o certo é que en certos contextos (o subtítulo dun telexornal ou a capa dun libro) resulta difícil ler grafemas especiais probablemente debido a problemas técnicos.

Outra influencia son as **linguas intermediarias**: este é un dos problemas máis importantes para o galego e outras moitas linguas na actualidade. Moitas destas palabras chegan a nós a través do francés e do inglés, co cal o que se adoita facer é copiar directamente a súa grafía. Porén, a ortografía e, sobre todo, a lectura destes idiomas son en certos aspectos moi diferentes das do galego, e as súas solucións pouco teñen que ver coas que son esperables por parte dun lector galego. O **coñecemento da lingua orixinal** (e en xeral do mundo árabe) para os galegos aparece normalmente desde a perspectiva da demonización ou do exotismo, pero poucas veces cunha profundidade superior á do estereotipo. O descoñecemento da súa cultura é un impedimento para acceder de xeito efectivo ás fontes árabes orixinais. Existen poboacións que utilizan practicamente a mesma lingua con diferentes variantes escritas: croata e serbio, hindí e urdú ou romanés e moldavo son culturas practicamente iguais que establecen as súas diferenzas baseándose en boa medida na existencia de escritas distintas. Aínda así, o seu coñecemento mutuo é normalmente bastante elevado e contan cun sistema de transcripción biunívoco que lles permite evitar complicacións na transcripción e adaptación. Se hai pouca distancia lingüística, pode darse o caso de transparencia significativa e provocar unha tradución semántica. Canto á **diferenza nos criterios metaortográficos**, é obvio que a ortografía árabe e a galega non teñen as mesmas normas xa que tratan con distintos grafemas. Trátase de que os criterios que definen as normas ortográficas son diferentes: por

exemplo, no árabe o artigo escríbese proclítico ao substantivo ou no romanés vai enclítico, mentres que no galego forma unha palabra gráfica diferenciada. A adopción dun criterio de fidelidade á escrita para o galego debe dar conta de criterios ortográficos distintos dos habituais nosa lingua. Un último factor que comentaremos é a **época de entrada na lingua e a tradición**. Xa comezamos a nosa exposición con dous exemplos que están afianzados na nosa lingua de hai tempo. Hai casos intermedios nos que a introdución é recente e a forma definitiva non está aínda ben asentada, polo que pretendemos fornecer dun instrumento sistemático para decantalos. A nosa proposta restrínxese aos neoloxismos de nova incorporación, aínda que comentaremos algúns dos menos recentes.

Moitos outros factores máis poden gobernar esta práctica (cf. Corriente 2002:363), pero consideramos que os catro primeiros factores son determinantes no resultado da adopción: xa que logo, a escolla tomada no caso dos dous primeiros e a consideración da influencia de factores técnico-tipográficos e de contexto da divulgación serán as bases teóricas sobre as que se asente esta proposta.

3. *A lingua de partida*

Pode considerarse que o árabe, igual que o chinés, non é unha lingua, senón varias. A súa distribución xeográfica esténdese desde as costas atlánticas ata as do Golfo Pérsico, polo que a súa variación diatópica é pouco menos que inevitable: aínda así, tamén existe unha forte influencia cohesionadora. Así como no chinés o factor aglutinador é a escrita ideográfica, o árabe conta cunha variante escrita, arcaica e clásica, reflectida no principal texto relixioso islámico. A lingua do Corán establécese así como referente cultural para toda unha comunidade relixiosa que excede con moito os límites xeográficos onde o árabe pode considerarse lingua nacional. Por iso, a tradición cultural deste árabe escrito é tan poderosa que, nos países arábigos e norteafricanos onde coexiste con outras variantes principalmente orais,

pode considerarse que existe unha diglosia de carácter benigno que unifica toda a comunidade de fe. Loxicamente existen variantes máis prestixiosas (por exemplo, o exipcio), pero o patrón segue a ser o árabe que se vén chamando clásico. As necesidades contemporáneas destas sociedades esixiron desde hai tempo a existencia dunha adaptación deste árabe clásico á vida moderna, o que motivou a creación do árabe estándar actual, que se ensina na actualidade aos falantes non nativos e se usa na literatura. Tanto a variedade clásica como a estándar serán as bases nas que se fundamente a presente proposta para adaptar as palabras galegas de procedencia árabe e a razón é que estas son as formas máis estables en toda o mundo de lingua árabe.

As dúas primeiras diferenzas do árabe respecto ao galego son que se escribe da dereita á esquerda e non utiliza un sistema de escrita caligráfica. Cada carácter representa en realidade a consoante pola que comeza unha sílaba, pois tódalas sílabas nesta lingua comezan por consoante. Unha destas consoantes é unha plosiva glotal, que é en realidade a consoante pola que comezan as sílabas que aparentan carecer de marxe prenuclear. Aínda así, ademais das sílabas libres, existen sílabas trabadas, que a ortografía árabe interpreta como dúas sílabas onde a segunda carece de vogal. Esta ausencia de núcleo e a xeminação de consoante van marcadas con diacríticos especiais.

A relación dos caracteres das consoantes do árabe estándar cos seus fonemas correspondentes é practicamente biunívoca (coa excepción de ligaduras), pero a súa forma non é constante. Non é igual có uso das maiúsculas, senón que depende da posición relativa na palabra. Igual ca nos cadernos de caligrafía infantil, as letras son distintas se van unidas coa seguinte, coa anterior, coa seguinte e a anterior ou illadas. Esta distinción pode semellar trivial pero dá certos problemas na aprendizaxe, debido a que hai moitos caracteres que sofren variacións no seu apéndice ou na súa morfoloxía e seis que nunca se unen co carácter seguinte. Nas táboas que seguen, amosaremos as grafías nestas catro posicións para cada carácter.

As vogais márcanse enriba ou debaixo destes caracteres como diacríticos e son seis, tres breves e as súas correspondentes

longas, que se marcan con caracteres adicionais. Esta é xa a primeira diferenza fonolóxica respecto ao galego: haberá que prever que o sistema de transliteración conserve estas diferenzas. No que respecta ás vinte e oito consoantes, unha parte son comúns ao galego, ou polo menos á maioría das linguas europeas, pero hai outras que son inéditas nas linguas do noso continente. Así como as vogais poden ser longas, as consoantes tamén pode ser xeminadas. Non nos imos deter aquí definir cada un dos seus valores fonolóxicos e variacións fonéticas e dialectais: simplemente exporemos o símbolo do Alfabeto Fonético Internacional que representan cada un destes sons. Do nome das letras en árabe xa nos ocuparemos máis adiante, na primeira aplicación práctica.

N	Carácter árabe	illado	AFI	N	Carácter árabe	illado	AFI
1	أ	(ا ئ و) ء	ʔ	15	ضضض	ض	d ^v
2	ببب	ب	b	16	ططط	ط	t ^v
3	تتت (ة)	ت (ة)	t	17	ظظظ	ظ	ð ^v /z ^v
4	ثثث	ث	θ	18	ععع	ع	ʔ
5	ججج	ج	ʒ	19	غغغ	غ	ɣ
6	ححح	ح	h	20	ففف	ف	f
7	خخخ	خ	x	21	ققق	ق	q
8	د	د	d	22	ككك	ك	k
9	ذ	ذ	ð	23	للل	ل	l
10	ر	ر	r	24	ممم	م	m
11	ز	ز	z	25	ننن	ن	n
12	سسن	س	s	26	ههه	ه	h
13	ششش	ش	ʃ	27	و	و	w
14	صصص	ص	s ^v	28	ي ي ي ي	ي	ʒ

Táboa 1: Valor fonolóxico e morfoloxía dos caracteres árabes.

Observando a táboa 1 pódese comprobar que o número 1 presenta varios alógrafos, o 3 presenta dúas posibilidades de escrita tanto para posición final como illada, os números 1, 8-11 e 27 non ligan co grafema seguinte e que o 17 presenta dúas pronuncias sonoras, ambas adiantadas no padal (que se distribúen diatópicamente polo dominio lingüístico do árabe estándar).

Ademais destes grafemas básicos, hai outro tipo de ligaduras que aparecerían por exemplo co artigo e algunhas preposicións ou conxuncións, ou cando as sílabas indicadas por 1 ou por 23 conteñen unha vogal longa, pero a casuística deste tipo de ligaduras cae fóra do noso interese nesta primeira aproximación. No apartado de aplicación (v. punto 5) darémoslles nome.

4. Antecedentes

Tomando como referencia a primeira táboa coas seis posibles orientacións da representación das palabras de orixe árabe, imos centrar a exposición dos antecedentes só en tres casos: a transcripción fonética, a transliteración e a adaptación fonolóxica.

4.1. Transcripción fonética

No primeiro caso existen dous métodos fundamentais que, por coñecidos e accesibles, simplemente mencionaremos. Trátase do AFI (Alfabeto Fonético Internacional) e do X-SAMPA (Extended Speech Assessments Methods Phonetic Alphabet). As realizacións que cobren son as mesmas e a súa principal diferenza consiste nos grafemas que usa: mentres que o AFI utiliza diacríticos e símbolos non sempre accesibles para un usuario normal, o X-SAMPA utiliza só os caracteres ASCII de 7 bits para a representación dos sons, o cal permite o seu uso en caso de carestía tipográfica. Utiliza necesariamente combinacións dos grafemas (dígrafos, trígrafos etc.) para a transcripción fonética, o cal dificulta ás veces a lectura a un público non iniciado, pero aínda así consideramos correcta a súa aplicación do criterio de simplicidade técnica.

4.2. Transliteracións internacionais

Varios son os métodos de transliteración que se propuxeron para o árabe, debido a que este proceso é imprescindible desde diferentes puntos de vista, desde traballos lingüísticos e

cartográficos ata o censo ou a catalogación de obras árabes en grafía latina. Entendemos que o marco teórico que permite interpretalos en conxunto é o de Corriente (2002), onde intuitivamente os clasifica en dous grupos: os sistemas que utilizan diacríticos (puntos, raias e semicírculos subscritos ou suprascritos) e os que se serven de dígrafos (ou digramas), aos que nós engadimos os que establecen un contraste entre maiúsculas e minúsculas no resultado da transliteración. Repasaremos aquí brevemente unha bibliografía dos casos máis accesibles e as súas características xerais, explicitando a que grupo pertence (para comparar en conxunto as tres primeiras remitimos o lector ao documento *Transliteration of Arabic* da páxina web de Thomas T. Pedersen²). Presentamos tamén unha táboa resumo coas características dos sistemas nomeados, xunto coas do AFI (1) e o X-SAMPA (2).

O primeiro mecanismo de transliteración que merece mención (3) é a norma internacional ISO 233-2 de 1961 modificada pola disposición de 1984, que utiliza só diacríticos e minúsculas e se inspira nos caracteres básicos do AFI e na tradición transliteradora centroeuropea de finais do século XIX (cf. Corriente 2002:364). Outro organismo internacional que se interesou na normalización da transliteración foi a Sección española de Cultura da UNESCO, que estableceu un *index translationum* para uso propio (4) sen usar nin diacríticos nin maiúsculas. Dentro da mesma ONU, o Servizo de tradución ao castelán creou en 2004 un Manual do Tradutor, pero só tivemos acceso á versión que inclúe as 15 primeiras letras. Polo que deducimos da táboa e da transliteración dos meses que inclúen, só utiliza dígrafos.

Dentro dos sistemas instaurados por institucións normalizadoras de ámbito nacional, cómpre mencionar a prestixiosa norma DIN 31635 do ano 1982, que usa diacríticos sobre minúsculas (5). O exército estadounidense usa o Standard Technical Arabic Transliteration System (SATTs), que utiliza só letras

² http://transliteration.eki.ee/pdf/Arabic_2.2.pdf [actualizado en febreiro de 2008]

maiúsculas sen diacríticos nin dígrafos (6), ás veces un tanto arbitrariamente. Outro organismo público que ten o seu propio sistema é a Biblioteca do Congreso dos EE.UU.

Coas mesmas características, pero no ámbito privado, existe o método Buckwalter usado na empresa Xerox (7), mentres que a British Encyclopaedia (8) utiliza un sistema con diacríticos e dígrafos para minúsculas. Corriente (2006:364) comenta que as dúas correntes transliteradoras que se asentaron no século XX foron a centroeuropea (9) e a anglosaxona (10). A primeira usa diacríticos sen dígrafos mentres que a segunda faino á inversa.

Xa no ámbito hispánico, a chamada Escola de arabistas españolís seguiu os camiños do sistema proposto por Asín a comezos do século XX (Corriente 2002:365-366), que tamén bota man só dos diacríticos pero supostamente adaptándoos ao castelán. Busquets (1970) tira partido da máquina de escribir para igualmente usar só diacríticos (11). Méndez (1997) fornece unha proposta da tradición hispánica (12) que evita os diacríticos e as maiúsculas pero con dígrafos. O propio Corriente (1988:21) aproveita só os diacríticos (13) oscilando nas súas asignacións (cf. (14) en 1988:21 e 1997), aínda que avoga por usar algunha das correntes maioritarias; porén, reconece que para o envío de mensaxes por correo electrónico (15) prescinde dos diacríticos e utiliza maiúsculas, dígrafos e outros símbolos ASCII (2002:368).

No resto da península, Machado (1991:9 e 1995) na súa proposta para o portugués (16) tira rendemento só dos dígrafos e do carácter distintivo das maiúsculas (sempre que non se considere <Ç> como un carácter con diacrítico). Deducimos (non podemos acceder a toda a táboa) que o sistema empregado por Carbonell ou Castells (2003) para o catalán (17) aproveita tanto o uso das maiúsculas como dos dígrafos. Por último, Frías (2000:159) utiliza no ámbito galego un sistema de transliteración baseado en diacríticos (18), aínda que para o árabe medieval.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
A	+	-	+	+	+	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-	-	-	+
B	-	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	+	-
C		s				s	s								s	s	s	

Táboa 2: Caracterización dos sistemas de transliteración.

A: uso de diacríticos; B: uso de dígrafos;

C: diferenza entre maiúsculas e minúsculas

4.3. Transcricións fonolóxicas ao galego

Tras esta perspectiva sobre distintos métodos de transliteración do árabe pode xurdir a pregunta de se é necesario crear unha metodoloxía para o galego. A transliteración que propuxeron os nosos antecedentes é convencional, pero a adaptación dos arabismos a cada unha das linguas xa non o é tanto: por exemplo, as secuencias *charia* (FR), *Scharia* (DE), *saria* (ES), *sharia* (EN), *sijaria* (NL), *szaria* ou *szariat* (PL) e *chariá* ou *xariá* (PT) son transcricións dun mesmo orixinal en diferentes idiomas. Polo tanto, non nos interesa aquí relatar os métodos de adaptación a linguas con sistemas fonolóxicos que pouco teñen que ver co noso, polo que nos restrinxiremos exclusivamente ás dúas propostas existentes para o galego. Para un exemplo deste tema pode consultarse Méndez (1997:229-231). O que si pretende a nosa proposta é que o sistema de transliteración estea conectado coa adaptación e que isto facilite a adaptación dos arabismos ao galego.

Por todo isto, Frías Conde ten razón cando comenta que nos cómpre un método claro na adaptación de linguas con outros alfabetos ao galego para elevar o galego á categoría de lingua internacional (en realidade na da maioría das escritas en caracteres non latinos). Uns pioneiros neste campo foron os modelos propostos por Pérez-Barreiro Nolla para o chinés en 1996 e Dorado Cadilla para o cirílico serbio xa en 2004. Porén, a súa afirmación de que houbo propostas "para a transcrición de determinados alfabetos en galego, pero non no caso do alfabeto árabe" (Frías 2006:122) faulle pouca honra aos seus antecedentes. Xa en 1997 saíu do prelo un traballo de Luz Méndez nas actas do

IV Congreso Internacional de Estudios Galegos de 1994 onde facía unha proposta conxunta para cirílico, árabe e chinés. As súas opcións para o árabe son as presentadas na táboa 3.

árabe	ء	ب	ت	ث	ج	ح	خ	د	ذ	ر
número	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
transcr.	a	b	t	z	x	gh	gh	d	d	r

árabe	ز	س	ش	ص	ض	ط	ظ	ع	غ
número	11	12	13	14	15	16	17	18	19
transcr.	s	s	x	s	d	t	z		g/gu

árabe	ف	ق	ك	ل	م	ن	ه	و	ي
número	20	21	22	23	24	25	26	27	28
transcr.	f	q	k	l	m	n	gh	u	i

Táboa 3: Sistema de transliteración de Luz Méndez.

Pola súa parte, Frías Conde (2006:124-126) fai outra proposta que se resume no esquema da táboa 4.

árabe	ء	ب	ت	ث	ج	ح	خ	د	ذ	ر
número	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
transcr.		b	z	s/t/th	dj	h	kh	d	d/dh	r/rr

árabe	ز	س	ش	ص	ض	ط	ظ	ع	غ
número	11	12	13	14	15	16	17	18	19
transcr.	s	s	x	s	d	t	s	' / nada	gh?/g

árabe	ف	ق	ك	ل	م	ن	ه	و	ي
número	20	21	22	23	24	25	26	27	28
transcr.	f	q/k	k/c/qu	l	m	n	h / nada?	u/w	i/y

Táboa 4: Sistema de transliteración de Xavier Frías Conde.

Segundo o noso punto de vista, estes antecedentes fallan en varios puntos. Méndez (1997:230) esquecese de dar conta do tratamento das vogais, da consoante árabe número 18, das vogais longas e das consoantes xeminadas, polo que a súa pro-

posta queda coutada para a súa plena aplicación. Utiliza ademais unha vogal (< a >) para transcribir unha consoante. No outro caso, resulta sorprendente que Frías Conde (2006:124) non use na súa proposta o grafema < z > para transcribir ningún grafema do árabe, sobre todo cando en realidade sería unha solución moi doada e case esperable nesta situación usalo para representar a consoante /θ/ do árabe estándar. Pola contra, propón como alternativa o dígrafo < th >, que un falante galego normal non é probable que lea correctamente. Aínda que este grafema para a consoante número 4 se torne /s/ no árabe actual, no caso do galego temos a sorte de que esa circunstancia tamén se dá nas zonas seseantes, co cal cuestionamos que a súa proposta sexa a máis axeitada. Non deixa claro se a transliteración da consoante 19 é < gh > ou < g > e deixa outras baixo a discreción do transliterador. Cremos que a ausencia do < z > e o uso do < dj > se deben a unha preferencia por grafemas máis internacionais e orientados ao árabe falado, pero a variación dialectal oral é grande e pensamos que desaconsella que a transcripción se fundamente na fala.

5. Metodoloxía

A nosa contribución consta de dúas propostas: unha metodoloxía que permite a transliteración desde as formas escritas árabes e a súa reversión desde ao alfabeto latino ao orixinal reproducindo con fidelidade a escrita, xunto cunha adaptación destas mesmas transliteracións a formas máis xenuinamente galegas. Seguindo o terceiro criterio comentado na presentación do marco teórico, asumimos que os contextos de uso do resultado de usar cada un destes métodos son o científico e o divulgativo respectivamente. Nos dous casos comezaremos desde as características xerais para írmonos entrando en cuestións cada vez máis complexas.

5.1. Proposta de transliteración

A transliteración que se pretende conseguir ten como obxectivos mínimos a **fidelidade á escrita árabe** orixinal, baseándose na forma escrita do árabe clásico ou do árabe estándar moderno; a **reversibilidade** (ou *retransliteración*, segundo a ISO 233-2), é dicir, que a partir da transliteración galega se poida reconstruír a forma orixinal árabe; e o uso de grafemas dispoñibles tipograficamente no contexto dun usuario galego medio e dos seus valores fonolóxicos habituais na lectura, **evitando na medida do posible os caracteres non alfabéticos, os dígrafos e, sobre todo, os diacríticos.**

O árabe estándar conta con 28 fonemas e grafemas consoánticos, mentres que a norma do galego establece 18 consoantes (dos cales o <ñ> non é útil na práctica para a transliteración do árabe), xunto con tres alógrafos derivados (<gu>, <qu> e <rr>), tres dígrafos imprescindibles para representar fonemas que non se poden representar con grafemas únicos (<ch>, <nh> e <ll>) e cinco grafemas considerados para estranxeirismos (<j>, <k>, <w>, <y> e <ç>) e que polo tanto son asumibles para os arabismos. O <v> e o <q> poden ter algún rendemento con carácter distintivo no proceso, o primeiro só potencialmente na adaptación, mentres que o segundo tamén no de transliteración. Os dígrafos imprescindibles e o <ç> non poden asimilarse á lectura dun grafema árabe, salvo en todo caso o <ll>. Contamos polo tanto cun total de 22 grafemas en minúscula posibles para a transliteración, o cal resulta insuficiente para o noso propósito.

Se se pretende a reversibilidade, isto obriga á asunción de símbolos distintos de letras, dígrafos ou ao uso de maiúsculas como grafemas distintivos. A utilización dos dígrafos presenta un problema: debido a que se pode producir calquera combinación de grafemas simples nunha secuencia, resultaría difícil distinguir cando esa combinación escrita consiste nun dígrafo ou da simple coincidencia de dous grafemas. Para diferenciar un dígrafo da coincidencia dos dous grafemas que o compoñen, transcribiremos a primeira letra do dígrafo en maiúscula, que

será un dos casos onde as tomaremos como distintivas. Sabemos que esta práctica non é habitual (cf. só sistemas 2, 6-7 e 15-17 na táboa), pero cremos que este sistema é necesario para poder asegurar a reversibilidade da transliteración.

5.1.1. *Vogais e semiconsoantes*

Normalmente, os textos árabes non especifican as vogais, o cal é un obstáculo para a lectura e interpretación por parte de non iniciados. A práctica de reconstruír ou non as vogais nestes casos deixámola a discreción do transliterador, pero quixemos contemplar esta posibilidade. A solución neste caso non é difícil de atopar: usaremos <a>, <i> e <u>. Cuestión á parte é a marcación da lonxitude. Deixaremos as breves sen diacrítico, mentres que para as longas propoñemos un dos dous sistemas alternativos: usar diacríticos ou dígrafos (unha vez determinemos o xeito de transliterar os grafemas consonánticos, retomaremolos para coñecer o seu nome). No caso das longas poderíase botar mandoadamente dos da tipografía propia do galego (acentos gráficos agudos e diéreses), mentres que se se escollese o uso de dígrafos pódese optar por engadir un grafema adicional que indique a lonxitude (normalmente <: > ou duplicar a vogal correspondente <aa >, <ii > e <uu >). Por razóns de comodidade e frecuencia propoñemos este último, aínda que retomaremos o uso de <: > máis adiante. No caso doutros grafemas árabes de carácter vocálico que veremos máis adiante (nunación, ligazón fonotáctica do artigo ou alógrafos no apoio vocálico), consideramos que o uso dos citados dígrafos pode axudar ao especialista para distinguir a súa aparición se se quere chegar a ese grao de exactitude.

Para as semiconsoantes usaremos <y > e <w >, formas maioritarias nos sistemas de transcripción. Ademais deste valor, en árabe son os caracteres adicionais que indican que a vogal precedente é longa, pero neste caso esta información xa está incluída na transcripción da cantidade vocálica.

5.1.2. Consoantes

Comparando na táboa de resume os resultados dos diferentes métodos de transcrición, pódese observar que existen once consoantes que teñen unha transcrición unánime. Ademais, estas non son fonolóxicamente moi diferentes ás do galego, polo que manteremos esta práctica, reflectida na táboa 5.

	ب	ت	د	ر	س	ف	ق	ك	ل	م	ن
número	2	3	8	10	12	20	21	22	23	24	25
grafema		<t>	<d>	<r>	<s>	<f>	<q>	<k>	<l>	<m>	<n>

Táboa 5: Transliteracións comúns a todos as metodoloxías.

Canto aos caracteres 4 e 13, preferimos optar pola forma esperable do galego (<z> e <x>) debido á súa proximidade fónica. O uso de dígrafos iría en contra dos obxectivos que nos impuxemos, ademais de complicar innecesariamente ao transcritor na lectura e produción de textos.

Para os dous últimos caracteres da táboa parécenos acertado manter tamén os maioritarios <w> e <y>, debido a que aos galegos non nos son alleos de todo, debido sobre todo á influencia da lectura de palabras de orixe inglesa (de topónimos por exemplo).

Tamén é habitual transcribir a palatal sonora (carácter 5) como <j>, o cal consideramos correcto tendo en conta que para a maioría das linguas romances este é o son que representa. A outra sibilante sonora (11) obríganos a tomar a primeira decisión: noutros sistemas transcríbese <z>, que nós xa utilizamos anteriormente, polo que, para diferenciala da anterior e relacionándoa co seu son galego máis próximo pero xordo (o <s>) pero pretendendo tamén evitar un dígrafo, propoñemos o uso da maiúscula: <S>. Unha lóxica parecida lévanos a propoñer a maiúscula <D> para transliterar o carácter 9, correspondente fricativo sonoro do fonema oclusivo /d/ que representa o grafema <d>.

Para as tres aspiradas procuramos tomar unha decisión conxunta e harmónica. Como ben apuntan Mendez (1997, nota 5) para <gh> e Frías (2006:124) para <kh>, en galego xa veñen tendo certa tradición para representar as aspiradas, polo que nos poden servir conxuntamente co <h> para transliteralos. Para poder diferenciar os dígrafos fronte á posible combinación do primeiro grafema do dígrafo con <h>, cómpre distinguir o primeiro carácter en maiúscula. Aínda queda unha outra opción, que sería aproveitar a maiúscula <H>. Baixo as condicións que nos impuxemos ao comezo, as dúas posibilidades combinadas de transcribir as aspiradas serían usar <h>, <H> e mais <Gh> ou <Kh>. Nós en particular usaremos <H>, <Kh> <h> respectivamente para os caracteres 6, 7 e 26, alternativa que preferimos para evitar usar un dígrafo, pero calquera das dúas é válida.

	ث	ش	و	ي	ج	ز	ذ	ح	خ	ه
número	4	13	27	28	5	11	9	6	7	26
grafema	<z>	<x>	<w>	<y>	<j>	<S>	<D>	<H>	<Kh>	<h>

Táboa 6: Segundo grupo de transliteracións.

Outro conxunto para o que buscamos unha solución común foi o do grupo 14-17, que ten en común unha pronuncia gutural (Frías 2006:125) ou velarizada (Corriente 2002:364). Dado que todas representan unha mesma alteración en relación á pronuncia correspondente a catro caracteres xa vistos anteriormente (<s>, <d>, <t> e <D> ou <S>) e a que normalmente se usa un punto subscripto como diacrítico en moitos outros sistemas, propoñemos o uso do dígrafo composto dos caracteres anteriores mais un punto. Utilizaremos polo tanto <s.>, <d.>, <t.> e <D.> ou <S.> respectivamente. A escolla entre estes dous últimos realizarase segundo como sexa o fonema que se realice na variedade diatópica de onde procede o texto que se translitera, aínda que en caso de dúbida calquera das dúas é válida, por non entrar en conflito con ningunha outra transliteración.

Tres caracteres árabes restan por transliterar. Para o carácter 19, semellante á pronuncia da vibrante múltiple en portugués ou francés (un /x/ pero sonoro), utilizaremos <R> para relacionalo pero distinguilo de <r> (e en paralelo co símbolo X-SAMPA correspondente). Verbo do primeiro carácter da táboa, ás veces transcrito e ás veces omitido, propoñemos si transcribilo e do xeito que é habitual (<'>), de acordo coa súa pouca entidade fónica. Para a última transliteración (18) é relativamente habitual usar <3> (probablemente pola forma do carácter árabe) ou <?> (pola forma dos seus símbolos X-SAMPA e AFI). En galego interprétase oralmente ás veces como oclusivo velar sonoro (*algarabía*) e ás veces como imperceptible, sobre todo cando nos chega por outras linguas (intervocálico en *xaria* e final en *burqa*). Entendemos que é difícil buscarlle unha transliteración axeitada, polo que decidimos outorgarlle un grafema arbitrario que non tivese un valor fonolóxico determinado para un galego. De acordo coa súa entidade fónica intermedia e en paralelismo co carácter anterior, propoñemos transcribilo con <*>.

	ص	ض	ط	ظ	غ	ء	ع
número	14	15	16	17	19	1	18
grafema	<s.>	<d.>	<t.>	<D.>	<R>	<'>	<*>

Táboa 7: Terceiro grupo de transliteracións.

5.1.3. Notas sobre ortografía árabe

A tonicidade non posúe rendemento fonolóxico no árabe moderno, senón que presenta unha distribución determinada pola lonxitude vocálica, polo que non entraremos na súa marcação ata falar da adaptación á ortografía galega (v. punto 5.3). Cremos que se debe conservar o uso do guión (<->) para separar as amálgamas ortográficas entre o artigo, a preposición ou a conxunción e o seguinte elemento escrito, cando menos no ámbito científico e baixo criterios exclusivamente morfolóxicos.

Ademais dos caracteres árabes propiamente consonánticos, existen outros diacríticos gráficos para os que tamén imos propoñer unha transliteración propia. O primeiro é unha variante moi frecuente do que xa transcribimos antes como <t>, pero modificado ao aparecer ao final de palabra: transcribiremoloo como <°> (porque a súa forma é redondeada e permanece mudo en posición final absoluta). O seu nome, que contén o propio carácter, é <taa' marbuut.a°>, que significa "t atado", en contraste co <t> normal que se chama <taa' maftuuha°>, "t aberto". Con esta nova correspondencia, poderemos coñecer por fin a forma e o nome transliterado das vogais:

grafema	nome árabe	transliteración	fonema
_____	الفَتْحَةُ	fatHa°	/a/
_____	الضَّمَّةُ	d.amma°	/u/
_____	الكَسْرَةُ	kasra°	/i/

Táboa 8: As vogais simples e a súa transliteración.

Outro diacrítico en árabe que se usa para marcar a ausencia de vogal tras unha consoante é o *sukuun* ou *jaSm* (nas transliteracións de palabras omitiremos xa as parénteses angulares e porémoslas en cursiva cando aparezan no texto). A súa forma é a dun pequeno circuliño (ou semicirculiño aberto cara a arriba) á altura da posición da *fatHa°* e non o transcribiremos debido a que é completamente predicible a súa aparición analizando a secuencia de consoantes (a propia ISO 233-2 tamén omite a súa transliteración).

Xa comentamos que os caracteres consonánticos árabes non utilizan maiúsculas nin minúsculas, pero poden ser breves ou longos (xeminados), como as vogais. O diacrítico que aparece nas consoantes xeminadas no árabe ten a forma dun omega, escríbese ao carón da vogal desa sílaba e chámase *taxdiid* ou *xadda* ("énfase"). Para transcribir unha consoante dobre abonda igualmente con **duplicar o grafema** da súa transliteración. No caso de que a breve se translitere mediante un dígrafo, farase sobre o ca-

rácter exclusivo do dígrafo (<K> para a aspirada e o punto no resto; neste caso, en vez de transcribir <..> pode simplificarse aproveitando o uso de <:>).

En relación aos caracteres árabes xa mencionados, outros máis posúen variantes alográficas, polo que existen varios grafemas que aínda quedarían por transliterar. Non nos estendemos aquí nas regras que gobernan o uso ou non de 'alif xunto con hamSa ou outras (para maior información, cf. Busquets 1970:9-11 por exemplo): mencionaremos simplemente que para as formas 'alif maqs.uura^o, 'alif madda^o e tanwiin utilizaremos respectivamente <'>, duplicación de vogal e omisión, tal e como se fai tamén na ISO 233-2 (e outra vez <^o> para hamSa^o ^ol-was.l se houbese que usalo, pero non traballaremos máis que con palabras independentes).

5.2. Transcrición á fonoloxía galega

Creemos que a ausencia de diacríticos no método de transliteración permite a súa utilización sen complicacións tipográficas, pero que a súa exactitude faino reversible para o seu uso con fins científicos. Coa nosa proposta, a lectura dos resultados deste método de transliteración por parte dun galegofalante está o máis próxima posible á pronuncia agardada, por recorrer maioritariamente ás letras do alfabeto, pero sen sacrificar a fiabilidade. Pensamos que é cómodo de usar nun teclado habitual, onde a súa escrita lineal permite o uso doutros recursos tipográficos (subliñado, negra, cursiva). Con todo, somos conscientes de que o uso dun ou doutro sistema de transliteración é convencional: o importante é que sexa versátil para os casos que se van atopar e que represente con fidelidade o seu obxecto de traballo. A diferenza da nosa proposta de transliteración radica principalmente en que se combina co mecanismo de adaptación ao galego.

A transcrición adaptando a transliteración proposta previamente pretende conservar unha mínima fidelidade á pronuncia da escrita e tirar partido dos valores fonolóxicos habituais dos seus grafemas. Estes obxectivos están en moi boa medida

conseguidos polos autores precedentes, aínda que consideramos que se deben facer certas correccións. Nos dous casos, parécenos que a causa obedece á brevidade das propostas de transcripción.

Como xa comentamos, a idea pioneira é de Méndez Fernández (1997), quen inicia o debate cunha breve proposta, pero con varias omisións evitables. Porén, tivo a virtude de chamar a atención sobre un tema urxente nos ámbitos da comunicación e do ensino. A esta chamada acudiu Frías Conde (2006) con bastante acerto, pero cunha proposta baseada no árabe oral que dificilmente é accesible aos profesionais da ensinanza e dos medios de comunicación. Independentemente de opcións debatibles ou pobremente argumentadas (como o uso de < t > ou < th > para a interdental ou o de < dj >), ten outras baseadas en criterios máis prácticos (como a transliteración distinta de vogais e semiconsoantes), herdeiras dos mellores métodos de transcripción.

Pola nosa parte, sabemos que podemos ter eivas na nosa proposta ou tomar decisións controvertidas, pero quixemos baseala nuns criterios claros que permitan un punto inicial de discusión. A nosa intención é que, partindo da transliteración se chegue á forma adaptada ao galego tirando un pouco máis polo mesmo camiño. Teremos así tres pasos: **transliteración grafémica, transcripción fonolóxica e adaptación ortográfica** ao galego. Tomando como referencia os resultados conseguidos anteriormente mediante a transliteración, estableceremos a táboa 9 de equivalencias de transcripción que remite orixinariamente a cada carácter árabe e que herda en realidade os grafemas da transliteración:

/<v> ou <r>/<rr>), de varios fonemas para un mesmo grafema (o <x> con valor palatal ou difonemático, ou o mencionado <c> para a fricativa interdental ou para a oclusiva velar) son factores de variación que cómpre considerar.

Creemos que a maior contribución da nosa proposta consiste en consignar unha serie de regras ortográficas que se lle deben aplicar á transcrición fonolóxica para convertela nunha palabra integrable na lingua, idea que xa se enxerga en Frías Conde (2006:123) cando menciona que "non se pode aceptar que haxa dous is xuntos cando un deles é semiconsoante". Trátase polo tanto de explicitar e aplicar á transcrición fonolóxica as restricións contextuais que teñen as propias palabras galegas, na súa ortografía en xeral e nalgún caso na súa fonoloxía. Para o proceso de adaptación é necesario crear regras claras e precisas creadas segundo a propia estrutura do galego. Velaquí as que guiaron as nosas propostas, que mencionaremos baseándonos no número do grafema árabe ao que afecta:

4. A transcrición <z> seguida de vogal adaptarémola como <c> ou <z> segundo a vogal que siga. Evitamos así as escritas <ze> ou <zi> que non fan máis que crear excepcións ao apartado 1.2 das NOMIG. Mantémola en posición final de sílaba.

5. O <x> tamén ten un dobre valor en galego (monofonemático ou difonemático), mesmo en contextos iguais (o intervocálico: *exame*, *pexa*), pero maioritariamente palatal; cómpre advertir que se utilizará sempre con este valor monofonemático. Mantemos xa que logo a transcrición <x> en tódalas posicións, incluída final de sílaba interior. Pensamos, disintindo neste aspecto de Álvarez & al (1993:31), que este contexto fonolóxico para a palatal non é totalmente alleo ao galego común, como o demostran a pronuncia de *ux* (ou a adaptación *haxix*) e algunhas de *hoxe* ou *fuxe*. Coincidimos ademais coa solución dada na tradución ao galego da Biblia (2001:XXV.7)

6-7-26. A transcrición <h> elimámola en posición final de palabra, pero mantémola no resto das posicións por razóns etimolóxicas (cf. Biblia (2001:XXV.11), onde as transforma en <s>). Eliminaremos xa que logo o ta marbuta (*taa marbut.a^o*) cando é

final absoluto de cadea fónica e conservaremos o <h> en posición intervocálica.

10-19. A transcripción <r> mantémola sempre como simple, tamén en posición intervocálica. Neste caso é o propio contexto o que marca a súa adaptación ao sistema. Cremos que a utilización do grafema que para o galego representa dúas vibrantes distintas (ás veces neutralizadas) non impide a representación da distribución complementaria dos alomorfos dun único fonema árabe.

21. A transcripción <q> conservámola sempre como <q> e sen o engadido de ningún <u>. Os efectos ortográficos e fonolóxicos dos grafemas <k> e <q> en posición implosiva son igual de alleos ao galego, pero o mantemento da transliteración orixinal conservará a etimoloxía: polo tanto, en ningún caso os adaptamos como <k>.

22. A transcripción <k> conservámola tamén en tódolos casos. Tanto neste caso como no de <q>, consideramos que a súa adaptación como <c> ou <qu> ante vogal segundo a ortografía estipulada polas NOMIG será signo da súa integración na lingua. Neste sentido, diferimos da Biblia (2001:XXV.12). Somos conscientes de que esta é unha regra de adaptación controvertida e discutible en moitas ocasións, pero pensamos tamén que as palabras que conteñen un <q> ou <k> en final de sílaba son imposibles de ser incorporadas plenamente á lingua mantendo estes grafemas. Como comprobación, abonda facer unha pescuda nas palabras do VOLG que rematen por estes grafemas ou por <c>.

24-25. O grupo de grafemas <n> e <m> conservámolo en posición explosiva, pero en final de sílaba absoluto ou relativo, tal e como o pide a neutralización da súa oposición, adaptámolo como <m> ante e <p> e como <n> no resto das posicións, seguindo a norma do galego común e coincidindo coa preferencia da tradución da Biblia (2001:XXV.8) ao galego.

27-28. No caso das semiconsoantes <w> e <y> transformámolas respectivamente a <u> e <i> en posición non intervocálica (*fatwa* > *fatua*). En posición intervocálica, simplifícanse se están en contacto respectivamente con outro <u> e <i> respec-

tivamente (*muwaxaha* > *muaxaha*) ou en posición posnuclear (*tayfa* > *taifa*). Este último criterio responde á alta estabilidade dos ditongos decrecentes en galego, fronte á tendencia a pronunciar os crecentes como hiatos (Álvarez 1993:39-41). Neste caso diferimos da proposta da Biblia (2001:XXV.8) para outras linguas semíticas.

Outras regras que son xerais para todos os grafemas e casos son as seguintes:

0.1. Esta proposta non a aplicamos a palabras que xa estean asentadas na lingua, especialmente aquelas nas que xa se detecte un rendemento ortográfico dalgunha grafía que desaconselle unha nova creación, pero si cando o proceso de integración ortográfica se fixo mediante procesos non propiamente galegos (grafías española, francesa e inglesa).

0.2. As vogais longas e as consoantes xeminadas simplifícamolas, como tamén se propón na Biblia en galego (2001:XXV.9 e 10).

0.3. A conservación do guión do artigo quedaría a discreción do transcritor, aínda que nós eliminámos e recomendamos non crear termos do léxico científico co artigo aglutinado.

0.4. En ningún caso creamos vogais de apoio silábico para facilitar a lectura de ningunha consoante illada ou posnuclear.

0.5. Debido ás dificultades que implica marcar unhas **regras específicas para determinar a tónica** (Busquets 1970:14), decidimos optar pola acentuación esperable en galego e non basearnos no orixinal árabe. Creamos que é imposible especificar un criterio sinxelo e exacto á vez, pero que é necesario. Como hipótese de partida, a nosa intuición dinos que as palabras rematadas en vogal ou <s> deberían ser paroxítonas, e oxítonas todas as demais. En principio foi o criterio que utilizamos, sempre despois de aplicar a simplificación das semiconsoantes (27-28), pero, conscientes de usar un sistema demasiado simplificador, deixamos a hipótese coma simple proposta para que sexa de-

senvolvida e avaliada mellor en futuras investigacións sobre a tónica non marcada en galego³.

0.6. O xénero gramatical para os substantivos resultantes (por exemplo, *burca* ou *bixta*) podería delimitarse tomando como referencia o do orixinal árabe, a terminación da forma adaptada (a *bixta*) ou o referente cognitivo do que depende o significado (o *manto* > o *bixta*). Defenderemos o uso deste último, aínda que non temos motivos obxectivos que fagan inclinarnos por este criterio en concreto: conscientes de que este referente pode variar para cada individuo (o *manto* > o *bixta* vs. a *capa* > a *bixta*), queremos con todo facer fincapé na necesidade de tomar unha decisión que resolva esta cuestión da adaptación e que permitiría o uso unificado da forma adaptada dentro dun contexto, tan importante e necesario como o da súa forma final ou o da determinación da súa sílaba tónica.

0.7. Como resultado destas regras, non existirán polo tanto nunha palabra adaptada de orixe árabe as transcrisións <g>, <j>, <ñ>, <p>, <rr>, <e>, <o> nin as secuencias <Vwu>, <uwV>, <Vyi>, <iyV>, (onde V representa unha vogal). A transformación das cadeas <kV> ou <qV> en <cV> será síntoma da integración da palabra no galego.

6. Aplicación

As palabras introducidas desde o árabe correspóndense con moi diversos temas desde antigo. Aínda así, os termos que se precisan na actualidade pertencen principalmente a certos campos temáticos concretos. Consideramos xa que logo interesante clasificar os termos nos tecnolectos aos que pertencen: a nosa primeira aproximación tratará algúns termos relativos á lingüística e literatura propia do árabe, á vestimenta e á xeografía física.

³ Respecto a este tema, pode ser interesante a tese de doutoramento *La asignación del acento en castellano*, presentada por María Ohannesian Saboundjian na Universitat Autònoma de Barcelona en 2004 baixo a dirección de Joan Mascaró, dispoñible en liña.

Xustificamos a creación das seguintes adaptacións principalmente por dous motivos: pola imposibilidade de recuperar un termo patrimonial creando un neoloxismo semántico e pola necesidade de tratar como calcos estes termos que representan aspectos dunha cultura tan diferente da nosa. É certo que nada impide referirse ao patio central dunha mesquita coa denominación *patio* ou utilizar *camposanto* ou *cemiterio* para os específicos da relixión árabe, pero consideramos que o uso do xenérico en funcións divulgativas non impide a necesidade de que exista un termo específico para contextos nos que se pretenda unha maior aproximación terminolóxica ao orixinal. Con todo, existen palabras que consideramos xa asumidas como dentro do sistema ortográfico e fonolóxico galego que comentaremos onde corresponda.

6.1. Nomes das letras

Comezaremos o noso grupo de propostas polo nome dos caracteres consonánticos do árabe (para as vogais, v. 5.1.3). Neste tema en particular, se realizásemos unha adaptación atoparíamos moitas coincidencias formais para diferentes conceptos debido a que o proceso proposto simplifica varios caracteres árabes nun mesmo carácter latino e daría lugar a homografías (v. 4.3). Desaconsellamos xa que logo a súa aplicación, considerando tamén que non procede aquí utilizar o proceso de adaptación debido tamén a que o ámbito específico no que se usan estas denominacións se restrinxe principalmente aos estudos de Lingüística, precisamente a ciencia onde a ortografía orixinal é obxecto de estudo. A táboa 10 resume estes nomes utilizando só o proceso inicial de transliteración.

N	Nome	Transliteración	N	Nome	Transliteración
01	أَلِف	'alif / (hamSa)	15	ضَاد	d.aad
02	بَاء	baa'	16	طَاء	t.aa'
03	تَاء	taa'	17	ظَاء	D.aa'
04	ثَاء	zaa'	18	عَيْن	*ayn
05	جِيم	jiim	19	غَيْن	Rayn
06	حَاء	Haa'	20	فَاء	faa'
07	خَاء	Khaa'	21	قَاف	qaaf
08	دَال	daal	22	كَاف	kaaf
09	ذَال	Daal	23	لَام	laam
10	رَاء	raa'	24	مِيم	miim
11	زَآي	Saay	25	نُون	nuun
12	سِين	siin	26	هَاء	haa'
13	شِين	xiin	27	وَأَو	waaw
14	صَاد	s.aad	28	يَاء	yaa'

Táboa 10: Transliteración do nome das letras.

A partir deste punto tomado como exemplo, simplificaremos a presentación de cada termo para unha maior comodidade expositiva: presentaremos inicialmente para cada concepto a adaptación e a transliteración, sen reproducir xa a grafía árabe pois a transliteración permite omitila. Xunto a isto, brevemente explicaremos o seu significado, daremos os equivalentes detectados noutras linguas e, se procede, comentaremos as circunstancias atopadas no proceso de adaptación e as propostas ou usos previos no galego.

6.2. Lingua e literatura

Consideramos que existen palabras no galego pertencentes a estes temas cunha tradición gráfica asentada: **alxamía**, **kharxa** ou **cúfico** aparecen tanto no VOLG ademais de no GDXL

e no IrIndo. Existen porén outros termos especializados para os que cómpre unha adaptación:

- sukún:** *sukuun*; *xasm jaSm*; carácter árabe utilizado para marcar a ausencia de vogal tras unha consoante;
- fatha:** *fatHa^o*; carácter diacrítico árabe para indicar a pronuncia da vogal aberta tras unha consoante;
- dama:** *D.amma^o*; carácter diacrítico árabe para indicar a pronuncia da vogal pechada velar tras unha consoante;
- kasra:** *kasra^o*; carácter diacrítico árabe para indicar a pronuncia da vogal pechada palatal tras unha consoante;
- hamsa:** *hamSa*; primeira consoante árabe, apoio de fatha, dama e kasra;
- taxdid:** *taxdiid*; **xada:** *xadda*; carácter árabe utilizado para marcar a xeminación da consoante;
- alif:** *'alif*; carácter árabe que serve de apoio a hamsa con forma de raia vertical;
- alif maqsura:** *'alif maqs.uura^o*; alomorfo específico do alif para servir de apoio a hamsa coa morfoloxía dun waaw ou dun yaa' sen puntos;
- alif mada:** *'alif madda^o*; diacrítico especial cando é precisa a duplicación de hamsa, coa forma do diacrítico do <ñ> ou do <ã> e que se apoia na parte superior do alif;
- tanuín:** *tanwiin*; nunación (nasalización) da vogal final dunha palabra que se reflicte na duplicación do carácter da fatha, dama ou kasra segundo corresponda;
- hamsa al-wasl:** *hamSa^o 'l-was.l*; hamsa do artigo que perde o son da súa vogal (/a/) e toma por asimilación a do final da palabra anterior;
- saxal:** *Sajal* (Cortés 1996:462); "composición poética"; plural: 'aSjaal composición poética árabe de cuartetos de tres versos monorrimos e un último con rima igual á do retrouso, aínda tradicional en Líbano; ca: (s.m.) zajal, zègel; en: zejel, zéjel; es: (s.m.) zéjel; fr: (s.m.) zajal, zéjel;
- muaxa, muaxaha:** *muwaxxaH, muwaxxaHa^o* (Cortés 1996:1254), "poesía" < w-x-H, "adornar"; composición poética árabe medieval que termina cunha kharxa; ca: (s.f.) moaixakha;

en: muwashshah; es: (s.f.) moaxaja (DRAE), muassaha, muaxaha, muwasaha; fr: (s.m.) mouachah, muwashshah;

6.3. *Vestimenta*

Cómpre ter en conta que algunhas vestimentas chegan ao galego do turco (caftán) ou de Persia e a India (kurta, pasmina), polo que non se pode aplicar o proceso de adaptación do árabe ao galego. Outras prendas, como as catro primeiras da lista, xa están plenamente integradas no galego (incluídas en VOLG, GDXL ou IrIndo):

muselina: *muS:aliin* < do xentilicio dunha cidade iraquí *mawS.iliyy* (Mosul); tecido fino de algodón empregado para fabricar gasas e confección; ca: (s.f.) mussolina; de: (s.m.) Mousselin, Musselin; en: muslin; es: (s.f.) muselina; fr: (s.f.) mousseline; it: (s.f.) mussola, mussolina;

fez: do nome dunha cidade marroquí, *Faas* (Fez); gorro masculino ríxido de feltro feito en la cardada, cilíndrico ou troncocónico dunha altura maior có seu radio, normalmente vermello e cunha borla negra, usado por algúns musulmáns; ca: (s.m.) fes; de: (s.m.) Fes, Fez; en: fez; es: (s.m.) fez; fr: (s.m.) fez; it: (s.m.) fez; nl: fez; pt: (s.m.) fez;

xilaba: *jillaabiyya*^a (pronuncia *exipcia*) (Crespo 1996:176), "túnica de algodón, frouxa, escotada e de manga longa"; vestido masculino e feminino solto e externo, de algodón ou la, normalmente con carrapucha; ca: (s.f.) gel·laba; de: (s.f.) Djellaba, Dschilbab; en: djellaba, djellabah, jellab, jellaba, jellabiyya, jilbaab, jilbab, jubbah; es: (s.f.) chilaba; fr: (s.f.) dellâba, djellaba, jellaba, jilleba; it: (s.f.) djellaba, djellabah, jilbab; nl: djellaba;

burca: *burqu** (Cortés 1996:77), "veo"; plural: *baraqi*u*; vestido feminino longo e solto que cobre todo o corpo, incluíndo a cara pero permitindo a visión (mediante unha abertura ou unha rede); consideramos que non ten sentido adoptar **burqu** debido a que a forma **burca** xa está integrada no galego. ca: (s.m.) burca, burka, burqa; de: (s.f.) Burka,

Burqa; en: bourkha, burka, burkha, burqa, burqua; es: (s.m.) burka, burqa; fr: (s.f.) burka, burqa (cf. bourka); it: (s.m.) burka, burqa; nl: boerka; pt: (s.f.) burca;

burqini: *de burca + bikini, é unha marca comercial*; bañador feminino deseñado en Australia que cobre todo o corpo salvo a cara, os pés e as mans; malia a integración da forma anterior, adoptamos a forma orixinal dada polo fabricante australiano; de: (s.m.) Burkini, Burqini; en: burkini; es: (s.m.) burkini; fr: (s.m.) burquini; nl: boerkini, bourkini, bourqini;

abaya: **abaaya*⁰ (Crespo 1996:711), "manto"; vestido feminino cinxido que cobre todo o corpo salvo a cara, os pés e as mans; de: (s.f.) Abaja; en: abaya; es: abaya; fr: (s.f.) abaya; it: abaya;

qaftán, quftán: *do turco kaftan ou do árabe quft.aan* (Cortés 1996:922) < *do persa haftan*; bata masculina e feminina de seda ou algodón ata os pés con botóns por diante e manga longa; a grafía *qaftán* xa aparece no IrIndo, o que indicaría a súa integración no galego; ca: (s.m.) caftà; de: (s.m.) Kaftan; en: caftan, kaftan, kaptan; es: (s.m.) caftán; fr: (s.m.) cafetan, caftan; nl: kaftan;

haiqa: *prob. de H-y-q* (Crespo 1996:283), "rodear"; *ou de H-y-k* (Crespo 1996:284), "trenzar" (segundo o DRAE); capa que cobre o corpo desde os ombreiros ata os pés; es: (s.m.) jaique (Vázquez Figueroa 1981:35);

ralabía: *R-l'-b-y-⁰*; <R> *pronúnciase /g/ en exipcio*; camisa masculina e feminina, longa e solta ata os pés, a modo de túnica, habitual entre os arábigos (de onde é orixinaria) e os exipcios; en: galabeya, jelabiya, jellabiya;

zaúb: *zawb* (Cortés 1996:150, Cowan 1960:108), "vestido"; plural: *ziyab, 'azwaab*; camisa masculina arábica dunha peza que chega aos pés, normalmente branca e de manga longa; de: (s.m.) Thawb; en: thaub, thawb, thobe, thoub; *Teñen o mesmo significado:* **dixdaxa:** *dixdaaxa*⁰; en: deshdashah, dishdash, dishdasha; **qamis:** *qamiis*. < *q'm* (Cortés 1996:942), "posición dereita, de pé"; en: khameez; **kandura:** *kanduura*⁰; en: kandura;

- bixta:** *bixta*^o (Cortés 1996:83), "manto"; capa masculina árabe de lixeiro, solto, de cor e de la, que se viste en ocasións especiais sobre o tobe; en: bisht;
- sirwal:** *sirwaal*, cognado do *xalwar qamix* indostánico; pantalón árabe de algodón que se viste baixo da bixta, de perneira longa ou curta; en: sirwal; it: (s.m.) serwal;
- niqab:** *niqaab* (Cortés 1996:1162), "veo"; plural: *nuqub*, *anqiba*^o; veo feminino árabe (tipicamente árabe) que cobre toda a face das mulleres, salvo por unha raia; horizontal para os ollos poderen ver; ca: (s.m.) nicab; de: (s.m.) Niqab; en: niqab; es: (s.f.) nicab, niqab; fr: (s.m.) niqab; nl: nikaab, nikab, niqaab; pt: (s.m.) niqab;
- xadur:** *j-d-r*, quizais relacionado con *jadura* (Cortés 1996:158), "ser axeitado, ser digno", de *j'-d-r* (persa); pano feminino semicircular escuro persa que cobre desde a cabeza ata a cintura para cumprir co código moral; ca: (s.m.) xador; de: (s.m.) Chador, Schador, Tschadar, Tschador; en: chadar, chaddar, chador, chuddar, chudder; es: (s.m.) chador; fr: (s.m.) tchador; it: (s.m.) chadar, chador; nl: chador; pt: (s.m.) xador;
- hixab:** *Hijaab* (Cortés 1996:212), "veo"; plural: *Hujub*, *'aHjiba*^o < *Hajaba*, "protexer, ocultar"; pano feminino que cobre a cabeza e o pescozo pero non a cara, vestido para cumprir co código moral e de modestia do mesmo nome; ca: (s.m.) hijab; de: (s.m.) Hidschab, Pardesü (para os turcos); en: higab, hijab; es: (s.m.) hidjab, hijab, hiyab; fr: (s.m.) hidjab, hidjâb, hijab; it: (s.m.) hijab; pt: hijab;
- tarbisa, tarbusa:** quizais de *tarabiiSa* (Cortés 1996:128), "mesa" en *exipcio*; gorro masculino rixido de feltro feito en la cardada, cilíndrico ou troncocónico dunha altura maior có seu radio, normalmente vermello e cunha borla negra, usado en Grecia e Turquía; ca: (s.m.) tarbuix; de: (s.m.) Tarbusch; en: tarboosh, tarboush, tarbush; es: (s.m.) tarbush; fr: (s.m.) tarbouch, tarbouche; pt: (s.m.) tarbush; adaptamos a grafía do i grego a <i> e a <u>.
- xaxía:** *x'-x-y-^o*; gorro feito de la afeltrada que se carda ata convertela en veludo para cubrir a cabeza de forma cilíndrica,

normalmente vermella e típica tunesina; ca: (s.f.) xaixia; en: checheya, chechia; es: chechia, chechía; it: (s.f.) shashia; fr: (s.f.) chéchia;

- kufia**, coloquialmente úsase xa **palestina**: kuufiyy^o, kuufiyyaat, supostamente de Kuufa (cf. cofia); aplicamos a regra 27-28; turbante masculino feito cun pano cadrado de seda, algodón ou la típico dos beduínos rurais; arábigos que cobre a cabeza e ás veces tamén a cara, normalmente liso ou con deseño trezado, popularizado pola resistencia palestina; en Arabia Saudita, é a peza de tea que se coloca baixo a propia kufia para que non esvare; ca: (s.f.) kufia; de: (s.f.) Kafiya, Kefije, Kufiya; (s.n.) Palästinensertuch; en: kaffiya, kaffiyah, kaffiyeh, keffiya, keffiyeh, kufiya, kufiyah; es: (s.f.) kufiyya; fr: (s.m.) keffié, kéffié, keffieh; it: (s.f.) kaffiya, kaffiyah, kefiah, kefieh, keffiya, keffiyeh, kefiyeh, kufiya, kuffiyah, kufiyah; *Teñen igual significado*: **hata**: ás veces para a branca soamente; *Hat:a^o < prob. de Hat:a* (Cortés 1996:246), "sen cabeza" (fig.); en: hatta; es: hatta; it: hatta; **xamara**: ás veces para a branca soamente; para a vermella, en Arabia Saudita: shumah; *x-m'-R < xamaRa* (Cortés 1996:594), "alto, fachendoso"; en: shemagh, shmagh; es: shemag; it: shemagh; **rutra**: ás veces para a branca soamente, por exemplo, en Arabia Saudita; *Rut.ra^o* (Cortés 1996:807), "kufia do Golfo ao Líbano"; en: gutra, guttra; es: ghutra; it: ghutra;
- xal**: (nome en Iraq) xal (Cortés 1996:592), "hilvanar" (prob. cognado do galego chal, do portugués xaile, do inglés shawl e do francés châte); en: chal; es: chal;
- hixasi**: *HijaaSi < al-HijaaS*, rexión de Arabia Saudita; turbante de dúas voltas típico de Arabia Saudita e levado por comerciantes e cregos; en: hejazi turban; *Co mesmo significado tamén*: **amama**: *amaama^o (Cortés 1996:769), "turbante"; plural: *amaa'imu; en: amamah; **rabana**: *Rb'n^o*; en: ghabbana;
- lizam**: *lizaam* (Cortés 1996:1013), "veo"; plural *luzum < do seu nome na lingua targuí* (dos tuareg); turbante masculino feito dunha longa peza de tea de liño ou algodón tinxida en seco, normalmente con índigo, para cubrir a cabeza da

- calor e da area; es: litham, lithan (Vázquez Figueroa 1981:35,68,228, cf. 235); fr: litham;
- iqal:** **iqaal* (Cortés 1996:756), "*cordón que suxeita a kufia á cabeza*"; plural: **uqul*; corda que permite axustar a kufia na parte superior da cabeza; de: (s.f.) Agal, Ekal, Iqal, Ogal; en: agal, egal, igal, iqal; es: agal, palestino; it: egal;
- sunar:** *S-n'-r*; cinto ou cordel distintivos que se os cristiáns ou xudeus debían levar no Imperio Otomano; en: zonar, zonnar;

6.4. Xeografía física

Moitos son os elementos característicos das paisaxes dos países arabófonos. Detivémonos nun pequeno grupo de conceptos que permiten distinguir as distintas partes do deserto, sen incluír as palabras que non proceden do árabe, senón do *targuí* (a lingua dos *Tuareg*) ou outras linguas bérberes (por exemplo, *serir*):

- erg:** **irq* (Cowan 1960:607), "*vea*" (no deserto arábigo úsase o plural: **uruuq*); territorio cuberto por un mínimo dun 20 % de area; a forma **irq** resulta desaconsellable porque **erg** xa ten uso no galego (Pérez Méndez (1995), GDXL e IrIndo) e no resto das linguas da contorna; coincide co nome dunha unidade de traballo do SI; ca: (s.m.) erg; en: dune field (pequeno), dune sea, erg, sand sea; es: (s.m.) erg (Vázquez Figueroa 1981:92); fr: erg; it: erg;
- reg:** *ruqq^o*; territorio chairo cuxa superficie é pedra lisa e compacta sen area nin croios, ou con pedras moi pequenas; aparece xa como **reg** no GDXL e IrIndo e noutras moitas linguas, co cal é desaconsellable unha nova alternativa **ruq**; ca: (s.m.) reg; en: desert pavement, erg, stone pavement; es: reg; fr: reg;
- hamada:** *hamaadaⁿ* (Cowan 1960:1033), "*secar*"; territorio estéril cuberto con pedras agudas e con pouca area, típico de zonas áridas; coincide coa forma usada en Pérez Méndez (1995), GDXL e IrIndo; ca: (s.f.) hamada; de: (s.f.) Hama-

- da, Hammada; en: hamada, hammada; es: (s.f.) hamada (Vázquez Figueroa 1981:190); fr: (s.m.) hamada; it: (s.m.) hamada, hammada;
- wadi:** *waadii* (Cortés 1996:1239), "val, río"; plural: *widyaaab, 'awdiya*^o; val ou cauce dun curso estacional de auga que con afluencia extraordinaria de choiva ten curso torrencial; GDXL e IrIndo usan **uadi** e Pérez Mendez (1995) a forma **uad**; ca: (s.m.) uadi; de: (s.n.) Wadi; en: nahal, wadi, wady; es: uad, uadi, ued, wadi; fr: oued; it: (s.m.) uadi, wadi; nl: wadi;
- sabha:** *sabKha*; depresión chaira endorreica desecada e salgada que recibe auga en condicións extraordinarias, que coa auga forma areas movedizas e logo unha lámina de salmoira e coa seca forma evaporitas; ca: (s.m.) llac de desert, llac de platja, sebkha; de: Sabkha, Sebcha, Sebkha, Sebkhet; en: playa, sabkah, sabkha, salt flat, salt pan, sebcha, sebchet, sebkha, sebjct; es: (s.f.) sabkha, sebhka (Vázquez Figueroa 1981:80), sebj, sebkha, sebkja; fr: (s.m.) sebkha (Vázquez Figueroa 1981:97), sebkhet (pequena), sebkhra;
- xat:** *xat*: (Cortés 1996:579), "beira"; plural: *xutuu'*; lago salgado costeiro de fondo chairo e pouco profundo con beiras variables pola evaporación hídrica do tempo seco; ca: (s.m.) chott; de: (s.m./s.n.) Chott, Schott; en: chott, shott; es: (s.m.) chot, chott, shott; fr: (s.m.) chott;
- barhana:** *barKhaan*; duna con forma de lúa crecente que en planta ten súa convexidade e a menor pendente na dirección da orixe do vento; ca: (s.f.) barcana; de: Barchan, (s.f.) Sicheldüne; en: barchan, barchane, barkhan; es: (s.f.) barcana, barján; fr: (s.f.) barkhan, barkhane; it: barcana, dune a mezzaluna; pt: (s.f.) barcã;
- haial, duna sonora:** *hayal* (Cowan 1960:1043), "amorear" (en Gobi: *duut mankhan*); barhana que, por fricción entre os grans de area, produce ondas audibles de entre 60 e 300 Hz (máis agudas canta máis humidade); de: (s.f.pl.) singende Dünen; en: singing dune, singing sand dune, singing

sand; es: (s.f.pl.) dunas cantantes; fr: (s.f.pl.) dune mugissante, dune musicante; it: (s.f.pl.) dune cantanti;
haima: *Khayma*^o (*Crespo* 1996:333), "tenda"; tenda portátil dos tuareg e outros pobos berberiscos nómades noroesteafri-
canos; GDXL e Pérez Méndez (1995) usan a forma castelán;
ca: (s.f.) khaima; en: (s.n.) Khaima; es: (s.f.) jaima (Vázquez Figuroa 1981:7); fr: (s.f.) khaïma; it: (s.f.) khaima;

Moitos son os temas que restan por investigar: gastronomía, arquitectura, historia, relixión ou política e mesmo topónimos e antropónimos, aínda que estes estean fortemente influídos pola tradición preexistente e non están especificamente incluídos no ámbito da Terminoloxía. Agardamos que, con esta proposta, acheguemos un método que poida servir de partida para todos eles ou polo menos para un debate científico en profundidade sobre a adaptación ao galego das palabras procedentes doutras linguas e a calidade no uso da nosa lingua.

7. Referencias bibliográficas

- Álvarez, Rosario & Xosé Luis Regueira & Henrique Monteagudo (1993): *Gramática galega*. Vigo: Editorial Galaxia.
- [Biblia] Fernández Lago, Xosé (coord.) & Andrés Torres Queiruga (2001): *A Biblia*. Vigo: Sociedade de Estudos Publicacións e Traballos.
- Busquets Mulet, Jaime (1970): *Gramática elemental de la lengua árabe*. Palma de Mallorca: Autoedición.
- Carbonell i Cortès, Ovidi (2003): "Dolors Cinca i Pinós (1963-1999)", *Quaderns* 9, 13-23
- Castells, Margarita (2003): "Entorn de la traducció al català de *Les mil i una nits*", *Quaderns* 9, 25-33
- Corriente Cordoba, Federico (1988): *Gramática árabe*. Barcelona: Editorial Herder.
- Corriente Cordoba, Federico (1997): *Diccionario Español-Árabe*. Barcelona: Editorial Herder.

- Corriente Cordoba, Federico (2002): "Acerca de la transcripción o transliteración del código grafémico árabe al latino, particularmente en su variante castellana", *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebraicos* 51, 361-368. [disponible en versión electrónica no enderezo
<http://www.estudiosarabes.org/files/Corriente_Acerca%20de.PDF>]
- Cortés, Julio (1996): *Diccionario de árabe culto moderno. Árabe - Español*. Madrid: Editorial Gredos.
- Cowan, J. Milton (ed.) & Hans Wehr (1961): *A dictionary of modern written Arabic*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz & Buchdruckerei Hubert & Co.
- Dorado Cadilla, Jairo (2004): "Modelo de transliteración do alfabeto cirílico serbio ó galego", *Viceversa. Revista Galega de Traducción* 9-10, 147-151.
- Frías Conde, Xavier (2000): "O elemento árabe en galego (I)", *Revista de Filoloxía Galega e Portuguesa* 1, 157-171.
- Frías Conde, Xavier (2006): "A transcrición dos arabismos en galego. Unha proposta", *Viceversa. Revista Galega de Traducción* 12, 121-128.
[<<http://webs.uvigo.es/webatg/viceversa/files/12/vice12.pdf>>]
- [GDXL] Ares, Carme & al. (2000): *Gran Diccionario Xerais da Lingua*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- [IrIndo] Ledo Cabido, Bieito (dir.) & al. (2004): *Diccionario de galego*. Vigo: Ir Indo Edicións.
- [ISO 233] Technical Comitee ISO/TC 46 (1984): *ISO 233. Documentation - Transliteration of Arabic characters into Latin characters. Stringent transliteration*. Xenebra: International Organization for Standardization.
- [ISO 233-2] Technical Comitee ISO/TC 46 (1993): *ISO 233-2. Information and documentation - Transliteration of Arabic characters into Latin characters. Simplified transliteration*. Xenebra: International Organization for Standardization.
- Machado, José Pedro (1991): *Vocabulario português de origem árabe*. Lisboa: Editorial Notícias.

- Machado, José Pedro (1995): *Dicionário etimológico da língua portuguesa*. Lisboa: Livros Horizonte.
- Méndez Fernández, Luz (1997): "Esbozo dunha proposta de adaptación ó galego de topónimos de linguas con alfabeto distinto ó latino", in Fernández Salgado, Benigno (ed.) *Actas do IV Congreso internacional de Estudos Galegos [Proceedings of the Fourth International Conference on Galician Studies] (Asociación Internacional de Estudos Galegos [International Association of Galician Studies], 1994)*. Oxford: Centre for Galician Studies: 222-238.
- [NOMIG] ILG-RAG (2005): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. A Coruña: Real Academia Galega & Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega.
- Pérez-Barreiro Nolla, Fernando (1996): "A transcripción do chinés", *Viceversa. Revista Galega de Traducción* 2, 127-152.
- Pérez Méndez, Ignacio (1995): *Xente de fusil, xente de libros*. Vigo: ABA Edicións.
- Vázquez Figueroa, Alberto (1981): *Tuareg*. Barcelona: Círculo de lectores.
- [VOLG] González González, Manuel & Antón Santamarina (2004) *Vocabulario ortográfico da lingua galega*. A Coruña: Real Academia Galega & Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega.

DOCUMENTACIÓN LATINO-ROMANCE 'NON DISPOSITIVA' NA EMERXENCIA DO GALEGO ESCRITO

RICARDO GUTIÉRREZ PICHEL
Instituto da Lingua Galega (USC)¹

RESUMO. Neste artigo edítase un conxunto de documentos híbridos latino-romances medievais, pertencentes ao ámbito privado (de interese particular) e definidos pola súa intranscendencia xurídica directa (finalidade exclusivamente probatoria). O obxectivo da análise destes textos é incidir nas características lingüísticas deste tipo de documentación e, dentro da etapa de emerxencia (sécs. XII-XIII), nas pautas de introdución do elemento romance no discurso diplomático latino.

PALABRAS CLAVE: Lingüística histórica, Prosa galega instrumental, Idade Media.

ABSTRACT. In this article is published a group of hybrid latin-romance documents from Middle Ages, that belong to the private area (of individual interest), and are defined by the lack of direct juridical consequences (evidential purpose only). The objective of this textual analysis is centring on the linguistic characteristics of these documents and, inside the emergence period (12th-13th centuries), on the introduction rules of the romance in latin structure.

¹ Esta contribución enmárcase dentro da liña de investigación "Edición paleográfica de obras medievais" desenvolvida no grupo de traballo do TMILG (*Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*), no Instituto da Lingua Galega. Agradezo as críticas ofrecidas por Mariña Arbor, Ramón Mariño, José A. Souto e Xavier Varela, así como as achegas puntuais vindas da man de Paulo Martínez, Rocío Dourado e Marta González.

KEYWORDS: Historical linguistics, Notarial galician prose, Middle Ages.

1. Introducción. Parámetros de estudo

A documentación non-dispositiva defínese polo seu -exclusivo- carácter preparatorio e/ou probatorio e pola súa condición tendencialmente autárquica canto á formulística xurídico-literaria propia da actividade validatoria notarial. Dentro do período de emerxencia do galego, representa un valioso testemuño para desentrañar os mecanismos internos que desencadearon a progresiva habilitación da *scripta* romance na escriturización instrumental. Neste traballo presento a edición dun pequeno grupo de textos medievais galegos non-dispositivos seleccionados conforme aos parámetros enunciados no cadro de abaixo. O obxectivo é incidir nas pautas de introdución do romance nun tipo documental pouco condicionado ás formalidades fedatarias dun *instrumentum* notarial.

Parámetros	
1. Efecto xurídico	a) inexistencia de transcendencia legal directa b) carácter probatorio / preparatorio
2. Motivación e interese	documentación privada, de interese particular
3. Tipolóxico	ámbito da xestión patrimonial e/ou económica
4. Glotolóxico	textos híbridos latino-romances
5. Cronolóxico	2ª metade séc. XII - último terzo séc. XIII

En primeiro lugar, o denominador común destes textos é a inexistencia de efectos xurídicos directos, toda vez que, voluntariamente, se prescinde dos referendos autenticatorios necesarios para este fin. Tipoloxicamente a documentación escollida fai referencia á xestión patrimonial e/ou económica dentro do

ámbito privado², isto é, de motivación ou interese particular³. Un cuarto criterio seleccionador deriva do interese na introdución do elemento innovador vernáculo no molde escritural latino, polo que as consideracións presentadas ao longo deste traballo se centrarán maiormente nun conxunto de textos híbridos latino-romances situados no período de emerxencia do noso romance: entre a 2ª metade do séc. XII e o último terzo do séc. XIII⁴.

Xunto aos textos analizados no corpo do traballo (nº 5-14 do apéndice documental) e, polo tanto, acoutados polas variables xa citadas, edítanse 4 diplomas máis que ilustran diversos aspectos⁵ sinalados nos apartados § 3 (docs. 1 e 2) e § 4.3 (docs. 3 e 4). Por último, complementariamente, os textos 13 e 14 do apéndice ilustran os mesmos trazos tipolóxicos e diplomáticos definitorios da documentación non-dispositiva aquí analizada mais cunha confección plenamente romance.

Canto á cronoloxía e transmisión textual deste pequeno corpus debo facer dúas aclaracións previas. Por unha banda, na maioría destes diplomas non se inclúe información directa sobre a súa datación, o cal é un trazo habitual neste tipo documental. En moitos casos a datación indirecta destes textos é sumamente complicada, xa que supón rastrexar os individuos referidos neles, as máis das veces irrelevantes a nivel histórico, nun conxunto de documentación moi amplo, editado parcialmente ou mesmo descoñecido. No entanto, é obvio que para os

² Noutro traballo (Gutiérrez Pichel 2008) analizo un conxunto de documentación pertencente ao ámbito público, nomeadamente de carácter procesual.

³ De natureza persoal ou institucional, ben de condición civil (docs. 8, 9 e 14), eclesiástica (docs. 5, 6, 7, 10, 11, 12 e 13), real, etc.

⁴ A habilitación do romance na documentación notarial é xeral a partir de 1255, se ben esta situación non resulta abrupta en relación ao período que lle precede. Con anterioridade o hibridismo latino-romance é frecuente desde as primeiras décadas do século, especialmente na documentación 'dispositiva' relativa ao campo tipolóxico que aquí se estuda e, particularmente, nos contratos enfitéuticos (recapitulación en Gutiérrez Pichel / Cabana Outeiro 2007: 131).

⁵ Tales como: as características especiais, a nivel diplomático e tipolóxico, das mandas testamentarias (§ 3) e a situación de 'alternancia' entre os códigos latino e romance presente nos documentos dispositivos (§ 4.2).

obxectivos deste traballo abonda con acoutar un eixo temporal aproximado, sempre que este se poida situar dentro do período cronolóxico previsto⁶. En segundo lugar, a maior parte dos textos escolmados forman parte de cartularios; isto é, no seu momento foron obxecto de compilación nos rexistros documentais, neste caso eclesiásticos⁷. Non obstante -e isto é fundamental- unicamente recollín os diplomas integrados no momento de redacción do corpo principal do tomo⁸.

Para o comentario lingüístico e diplomático destes textos dou por suposto, tal e como se veu constantando na documentación latina altomedieval, que o romanceamento se fixo patente con moita máis prontitude e celeridade no nivel sintáctico e no código onomástico⁹; por esta razón darei prioridade expositiva a aqueles outros planos lingüísticos (especialmente o grafo-fonémico) que permiten estimar e valorar con maior precisión a progresiva autonomía do romance.

Por outra banda, debido á amálgama de trazos latinos e romances presentes nestes diplomas, considero en principio latina calquera forma "neutra" ou non marcada; isto é, que non posúe trazos específica e exclusivamente reinterpretables como romances. Isto quere dicir que formas do tipo *filio* (doc. 5 ls. 2, 4, 5, 7, 8) ou *mulier* (l. 7) non deberían ser contempladas na análise

⁶ Con todo, nalgúns casos (docs. 7, 8, 13 e 14) dei cabida ás hipóteses propostas por Lorenzo (no prelo) e Souto Cabo (2006 e [2008]).

⁷ Vid. infra § 5, o dito en relación ao doc. 11.

⁸ O tomo de Toxos Outos (ed. Pérez Rodríguez 2004) foi realizado a finais do séc. XIII (a. 1289) baixo o mandato do abade don Sancho Eáns; os últimos documentos copiados no cartulario datan de 1284 e só un dos textos é posterior (a. 1334). O corpo orixinal do tomo chega ata o folio 192, na volta do cal comeza unha escritura diferente á do resto. Esta primeira escritura é de tipo carolina, mentres que os folios finais foron redactados nunha letra gótica cursiva que debe corresponder xa ao séc. XIV. O tomo de Vilanova de Lourenzá (eds. Rodríguez González e Rey Caíña 1992) contén documentación desde o séc. X (a. 922) ata a segunda metade do séc. XIII (a. 1266), momento no que se compila.

⁹ Concordo coa consideración de que este código posúe un notable grao de independencia en relación ao lingüístico (para Dieguez González 2000: 37, é un "código semiótico non lingüístico"); vid. Lorenzo 2003. Non obstante, tanto no caso da antroponimia como, sobre todo, da toponimia, farei referencia ás formas que, ao mesmo tempo, constitúen vocábulos comúns usuais.

que aquí fago¹⁰. A nivel grafo-fonémico, a contigüidade de <l> e mais <i> non ten por que ser necesariamente interpretada como un dígrafo con valor palatal.

casal de Pedro Manges cum sua *mulier*, casal de Pedro Rabom cum suas *filias* (ls. 6-7)

Mais neste, coma noutros moitos casos, o contexto (aquí a construción sintáctica) obríganos a ser prudentes á hora de consideralas dun ou doutro código lingüístico.

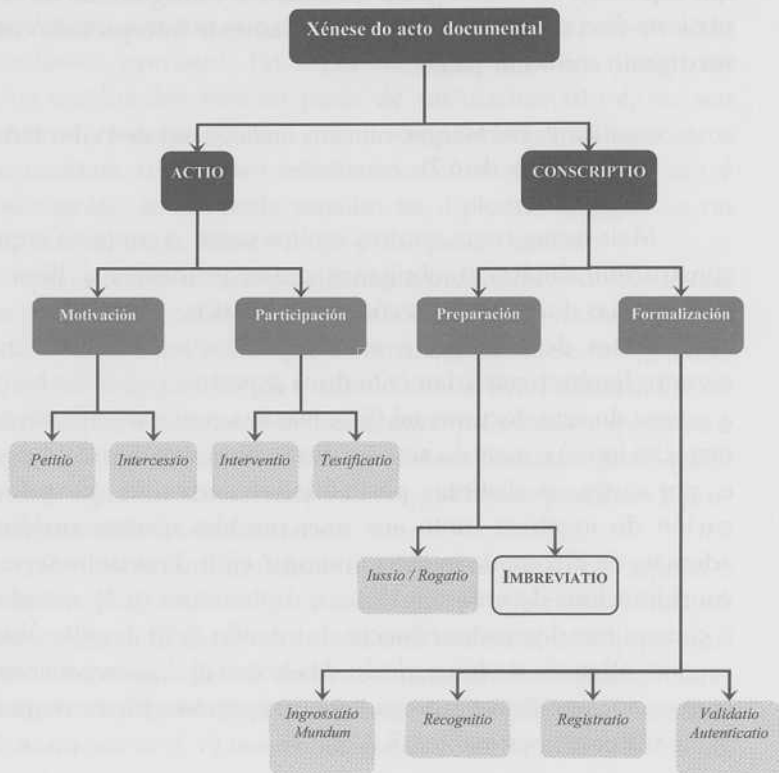
Antes de comezar o estudo da documentación, talvez cumpra lembrar sumariamente dous aspectos: por unha banda, a xénese do acto documental (§ 2), isto é, a conformación do acto negocial (*actio*) e mais do acto escrito (*conscriptio*) derivado deste; e, por outra, as distintas posibilidades derivadas da textualización do *negotium* canto aos seus posibles efectos xurídicos, ademais da dicotomía 'noticia'/'minuta' (§ 3). Tras unha serie de consideracións de orde tipolóxica e diplomática (§ 4), abordarei o comentario dos textos obxecto de edición (§ 5). Nunha última sección, ademais da transcripción dos textos (§ 7.1), expóñense as convencións gráficas empregadas e un aparato crítico coas precisións editoriais pertinentes (§ 7.2).

2. Xénese do acto documental

De acordo coa terminoloxía diplomática clásica, a *actio* e a *conscriptio* vertebran a xénese do acto documental. Na seguinte figura pódese recuperar de maneira esquemática a información que a seguir brevemente se desglosa¹¹.

¹⁰ Segundo Souto Cabo (2003b: 338), en referencia a Emiliano (2001), "tendo en conta que a escrita de base latina é preexistente e contígua, toda a unidade em aparencia neutra, isto é, sem marcas romances, sejam estas endógenas ou exógenas, derivadas do contexto, será, em princípio, qualificada como «latina»".

¹¹ Bono Huerta 1990: 11-50; Núñez Lagos 1951: 53-104; Riesco 1987, vol. II: 164-170; id. 1999: 233-244; id. 2003.

2.1. Acto negocial (actio)

Nunha primeira fase -a *actio*-, na que interaccionan exclusivamente as persoas aludidas (o concedente -por veces tamén o representante- e o concesionario¹²), ten lugar a declaración de vontade acerca dunha acción ou efecto xurídico (o *negotium*) contido no documento e da cal derivan os correspondentes dereitos e obrigas. Para os tratadistas medievais consiste no «tempus in quo ea facta sunt super quibus datur littera». Dentro da *actio* recoñécense diferentes fases, non todas imprescindibles

¹² Autor e destinatario na nomenclatura diplomática tradicional.

para a acción xurídica e que poden, ou ben (i) motivar o xurdimento do acto negocial, ou ben (ii) participar no proceso conducente á súa consecución.

(i) Motivación:

- *Petitio*. Consiste na solicitude -escrita ou oral- formulada polo futuro beneficiario do *negotium* -ou o seu representante- para que se tome no seu favor unha decisión.
- *Intercesio*. Consiste na intervención dun terceiro (*intercessor*) que recomenda e presenta as peticións do interesado.

(ii) Participación:

- *Interventio* (ou *consensus*). Trátase da participación de terceiras persoas na *actio* documental que, por diversas causas (p. ex. os dereitos de terceiros relacionados coa confirmación dun feito xurídico anterior), dan o seu consentimento ou conformidade ao negocio xurídico.
- *Testificatio*. É a relación dos nomes das testemuñas presentes no acto xurídico (*actio*), no acto escrito (*conscriptio*) ou en ambos, constatando así a existencia de dito(s) acto(s) e manifestando o seu asentimento. Esta circunstancia queda reflectida nas fórmulas de subscripción situadas no escatocolo do instrumento notarial; velaí algúns exemplos¹³:

Testes *que uirom este precto octorgar*: Martjn Sanchez, clerigo; dom Michael, clerigo; Fernando Fernandez, clerigo; e todos los octros clerigos do lugar (a. 1255).

Os *que presentes forom*: Domingo Eanes, capelam do moesteyro, *testimuya*, (...) et outros muytos *que o uirom e o oyrom* (a. 1282).

¹³ Os dous primeiros reflecten a existencia deste acto diplomático na *actio*, mentres que o terceiro fai referencia á *conscriptio*. AHN, Clero, A Coruña, Mosteiro de S. Paio de Antealtares, carp. 521, nº 4; id. carp. 522, nº 7; AA, Pergameos, Mosteiro de Sto. Estevo de Chouzán, caixón 3, carp. 1A, nº 7.

Os que foron presentes desta carta fazer: Martin Migejz, testjmua... (a. 1262).

Mais tamén se pode deixar constancia, neste caso da *testificatio* do acto negocial, no borrador previo á versión final do documento (vid. nota 25).

2.2. Acto escrito (Conscriptio)

O acto xurídico pode ser perfecto sen que se teña que recorrer á escritura, ou ben pode dar lugar ao establecemento do acto escrito. Esta segunda posibilidade constitúe a *conscriptio*: o «tempus in quo datur littera», isto é, a realización gráfica do documento. Dentro dela identifícanse diversas fases destinadas, ben á (i) preparación material da escriturización, ben á (ii) formalización da versión definitiva do documento:

(i) Preparación:

· *Iussio / rogatio*. É a solicitude -escrita ou verbal- por parte dos intervinientes na *actio* de que se consigne por escrito o acordo antes realizado. Dependendo da entidade de quen emane a solicitude, distínguese entre unha orde, se se trata dun soberano ou personaxe público, e un rogo, se se trata dun particular. En consecuencia, o primeiro terá que dirixirse á chancelería ou oficina ao seu servizo encargada da expedición documental, e o segundo a un escribán profesional (habitualmente chamado *rogatario*) ao que lle solicitará, como reflicte o seguinte exemplo¹⁴, a súa axuda para proceder ao establecemento do acto escrito.

Eu, Johan Dominguez, téete as uezes de Johan Perez, notario del Rey en terra de Lemos **por mandado e a rogo das partes** ffez esta carta partida per abc, e o signo de Iohan Perez y puyz que me el deu que tal éste en [testemu]yo de uerdade (a. 1299)

¹⁴ AA, Pergameos, Mosteiro de S. Fiz de Cangas, caixón 1, carp. 4, nº 1.

- *Imbreviatio*. A escrituración da *actio* supón a expresión nítida do negocio xurídico e, polo tanto, as fórmulas que se inclúen deben expoñer sen ambigüidade o asunto que se tenta documentar. Esta é unha das razóns polas que, antes de redactar a versión definitiva do documento, o amanuense recollía os elementos informativos necesarios para, posteriormente, proceder a encher o formulario habitual, de acordo coas regras diplomáticas vixentes.

Este bosquejo inicial, previo ao “*instrumentum confectum*”, constitúe o que habitualmente se denomina *minuta* que, na documentación particular e con carácter xeral desde o s. XII, os notarios redactaban nunha folla á parte. Con anterioridade, estes borradores non eran máis ca exiguas anotacións das partes esenciais do contrato (nome das partes, breve sinopse do *negotium*, data e testemuñas presentes), apuntadas no dorso ou nas propias marxes do pergamiño sobre o que, posteriormente, un amanuense redactaría a versión definitiva¹⁵.

(ii) Formalización do documento definitivo:

- *Ingrossatio* ou *mundum*. Unha vez revisado e corrixido este escrito preparatorio, procedíase “*in grossam litteram*” á realización do *mundum*, isto é: a posta en limpo da minuta, ou o que é o mesmo, a expedición ou *grossa* do acto escrito (levada a cabo por un *grossator*). Considérase, xa que logo, que esta transcripción definitiva é unha “paráfrase” do contido da minuta acomodada ás regras diplomáticas do esqueleto formulístico empregado polo notario¹⁶.

¹⁵ Existen aínda hoxe documentos que conservan estas notas marxinais, mais noutros casos tales anotacións perdéronse debido á regularización do corte do pergamiño, efectuado unha vez posto en limpo o documento (Vázquez Bertomeu 2001: 40-41; Núñez Lagos 1951; Bono Huerta 1999). Vid. Gutiérrez Pichel 2008: nota 7.

¹⁶ En Gutiérrez Pichel 2008: § 1.3, inclúense tres diplomas ‘dispositivos’ que ilustran a adecuación da minuta ao proceso de *ingrossatio* ou *mundum*.

- *Recognitio*. Un vez posto en limpo, teoricamente o documento debía ser revisado para comprobar se a redacción era correcta¹⁷ e se respondía ás intencións dos autores xurídicos ou morais do *negotium*.
- *Registratio*. É o procedemento polo cal se transcribe, íntegro ou por extracto, o texto ou o contido dos actos a medida que son expedidos ou recibidos.
- *Validatio e autenticatio*. A redacción en pública forma do contrato complétase coa validación notarial. A adaptación do contido da minuta á formulística diplomática do *mundum* supón agora a inclusión de diferentes marcas autenticatorias: a notificación, o desenvolvemento completo das renunciadas e sancións pertinentes, a roboración, a confirmación das testemuñas, a(s) subscripción(s) notarial(is) e diversos procedementos de autenticación (signo, selo, quirógrafos), etc. Todas elas son formalidades diplomáticas necesarias para que o documento posúa valor executorio e probatorio¹⁸.

3. Efecto xurídico. Dicotomía 'minuta' / 'noticia'.

Por outra parte, segundo a natureza xurídica do *negotium* mantense a distinción, operativa desde a época romana, de *notitia* e *charta*. A primeira etiqueta identifícase cos escritos exclusivamente probatorios, mentres que a segunda se aplica aos documentos dispositivos¹⁹.

¹⁷ A relectura desta *grossa* podía supor a detección de erros escriturarios de diverso tipo; en ocasións o notario-corrector/revisor advertía explicitamente desta circunstancia: "Eu, Affonso Eanes, notario publico del rey enos coutos de Monfero [...] aqui pono meu nome e sinal que tal he. Vay hun ueruo a dez rregas et terça hu diz «herdades» e non le empesca ca fuy erro do escriuam. Affomso Eanes, notario" (a. 1415; Martínez Salazar 1911: 134, nº 62).

¹⁸ Fóra da *conscriptio* sitúase a entrega do documento ao destinatario ou ao seu representante (*traditio*).

¹⁹ 'Chartae / carte' e 'notitiae / notizie' é a nomenclatura empregada pola tradición xermano-italiana para os documentos dispositivos e probatorios

a) Documentación **non dispositiva**. Son documentos de proba: aqueles nos que non existe vínculo entre a "res transacta" e as consecuencias do feito xurídico para o que potencialmente foron labrados. Non precisan ser validados porque non se erixen en actos xurídicos e, como consecuencia, non teñen efectos legais directos.

b) Documentación **dispositiva**. Son instrumentos notariais cuxa formalidade diplomática é indispensable para que o acto negocial declarado (v. gr. compra-venda, foro, arrendamento, doazón, permuta, avinza, etc.) poida ter repercusións xurídicas. Como consecuencia disto o referendo característico destes diplomas, situado tanto no escatocolo -máis frecuente- coma no protocolo, é o que lle confire forma xurídica -autenticidade e efectividade- ao documento.

Segundo a relación lóxica que se establece entre a natureza xurídica e o estadio de conformación do acto documental, a situación esperable sería, por unha parte, que a *imbreviatio* orixinara unha minuta convertible a posteriori en *grossa* e, por outra banda, que a confección do *mundum* supuxera a expedición dun texto dispositivo en toda regra. Agora ben, é preciso facer a seguinte aclaración tocante á relación existente entre:

a) documento 'dispositivo' e 'non dispositivo' (probatorio/preparatorio)

b) documento 'definitivo' (probatorio) e 'non definitivo' (preparatorio)

Canto ao primeiro, existen determinadas tipoloxías en principio tipicamente dispositivas pero que se aproximan en gran medida aos documentos de carácter preparatorio e/ou probatorio. Dentro da tipoloxía dos actos particulares e, máis

respectivamente (Paoli 1942: 19). O mesmo acontece na tradición francesa, v. gr. o diplomata Alain de Bouïard (1929: 49): "dès le Ve siècle de notre ère, la *carta* (acte dispositif) s'opposait à la *notitia* (acte probatoire)". Aínda que de nomenclatura moi diversa (*notitia*, *adnotatio*, *memoratorium*, *notitia recordationis*, *notitia brevis*, *breve* vs. *charta*, *epistola*, *testamentum*), certamente a partir da dita centuria atéstase a coexistencia destas dúas clases documentais diferenciadas.

concretamente, do ámbito familiar, un exemplo desta situación a medio camiño entre as dúas etapas da *conscriptio* documental é a manda ou testamento. O marcado carácter testemuñal e de perpetuidade deste tipo documental vén determinado pola flexibilidade e variabilidade, tanto en contido como en forma, do seu espazo dispositivo, tendencialmente extenso. Dentro da produción textual portuguesa consérvanse²⁰ mandas testamentarias que demostran que a *actio* podía dar lugar á xeración de dous tipos de diplomas: dispositivos e probatorios, xa que moitos dos conservados non posúen ningún sinal de validación e, polo tanto, nunca serían redactados “en limpo” polo *grossator*.

É exemplo da segunda possibilidade [o xurdimento dun documento probatorio] a «notícia de manda» de Margarida Garcia [...] Idêntica natureza tem un documento, sem data, do mosteiro de Vairão (maço 2, nº 38) que se intitula «memória»: «hec est memoria de testamento de *domina* auro». Talvez tenham existido «versões dispositivas» dos mesmos testamentos, mas pode também acontecer que enquanto actos jurídicos nunca tenham chegado à fase de *conscriptio*, ou seja, da formalização por escrito. Que os testamentos, enquanto diplomas, podiam retirar valor legal de formas de validação externa é sugerido pelo facto de un número significativo de documentos deste tipo, entre os que chegaram até nós, não apresentar nomes de testemunhas. (Martins 1999: 498).

É interessante notar que o primeiro dos rótulos [*notitja*], além de designar um espécimen pelo conteúdo, parece sinalar também o carácter menos formal do mesmo. De facto, a *Notícia de Vermudo Guterres* (B1) seria propriamente uma «manda» assim como a de Pedro Alvites (B3). Isto evidencia que se tinha consciéncia da possibilidade de as tipologias próximas dos testamentos poderem apresentar a configuração de documentos de prova. (Souto Cabo 2003b: 335).

Neste sentido, coido interesante incluír a transcripción do doc. nº 1 do apéndice. É un testamento romance (a. 1266) no que,

²⁰ Guerra (1996: 213-19), Martins (1999: 498, 2001: 30-32), Souto Cabo (2003b: 335).

malia incluír no protocolo a data crónica e un conciso protocolo (coa notificación: "Conoszuda cosa sea...", o nome do testador e a fórmula dispositiva: "fazo mia manda"), non hai pegada da subscrición notarial. Unicamente, contra ao final (ls. 20-22), o clérigo manifesta o rogo a un dos beneficiarios de que se consigne por escrito as súas últimas vontades. Todo parece indicar que este texto non é máis ca un escrito preparatorio da posterior *grossa* notarial; e posiblemente haxa que consideralo como unha segunda minuta, redactada a partir dunha nota previa, na que se inclúen algúns dos espazos protocolarios presentes no ulterior *instrumentum*. O documento remata coa cláusula "Que p(re)sentes furon", fórmula que, neste caso, posiblemente se refira a materialización da *testificatio* do acto xurídico, e non do escrito (vid. § 2.1.ii e nota 25). O doc. nº 2 incluído no apéndice é unha manda talvez de finais do séc. XII escrita en latín mais con romanceamentos morfosintácticos notables (ls. 7-8). Este texto achégase máis nitidamente ás características típicas da documentación probatoria e que irei expoñendo ao longo do traballo.

En relación á segunda cuestión, pódese afirmar, xa que logo, que estes dous primeiros diplomas son textos 'nondispositivos' (non presentan validación notarial), pero tamén 'non definitivos' xa que semella, especialmente o primeiro, que unicamente son bosquejos que deberán ser actualizados coa *validatio* e *autenticatio*. No entanto, o resto dos diplomas incluídos no apéndice (docs. 3-14), malia a súa intranscendencia xurídica, distínguense por seren 'definitivos' canto á finalidade para a que foron redactados. Con isto quero dicir que certamente é falsa consideración de que o documento 'non dispositivo' é por regra xeral un texto 'preparatorio' previo a un hipotético *mundum* ulterior²¹. A textualización dun evento ou acto negocial pode conformarse como un acto escrito perfecto en si mesmo, por canto tiver exclusivamente finalidade reminiscente, isto é, carácter testemuñal ou 'probatorio'.

²¹ Recapitulación en Martins 2007: 164.

É neste sentido que, em meu entender, se deve pôr de lado a ideia tradicional de que uma 'notícia', tal como foi repetidamente referido a propósito da *Noticia de Torto*, é um documento preparatório, uma minuta ou rascunho de um hipotético *mundum* perdido. E, sim, un documento final que não obedece, pelas próprias características do género diplomático, às normas aplicáveis aos documentos dispositivos. (Pedro 2004: 75).

Así pois, conclúese que na documentación 'non dispositiva' deben discriminarse:

a) Diplomas con carácter **probatorio** ('noticia'). Trátase de rexistros descritivo-narrativos que integran información de diversa índole (vid. infra) coa finalidade de constatar e/ou perpetuar a súa lembranza, ou, por outra parte, de servir de testemuño sobre a dita materia se for necesario posteriormente. A confección dunha *noticia* constitúe en si mesmo, polo tanto, un documento final. A ilimitada riqueza do seu contido pódese reorganizar nestas dúas agrupacións, cuxo denominador común é, por unha banda, o interese público (frecuentemente procesual) e, por outra o interese privado ou particular:

i) relato de diferentes eventos ou feitos xurídicos (ex. relato procesual dun preito ou contenda, dunha arbitrase, avinza, etc.).

ii) reconto e/ou descrición de diversos ítems cuantificables (ex. inventario de propiedades, rendas, débedas, servos, etc.). Certamente debemos situar aquí os testamentos ou mandas (non validados), xa que, no fondo, non son máis ca listaxes de últimas disposicións. Os textos reproducidos no apéndice pertencen a este subconxunto. Exemplos de 'noticias', asimilables especialmente a este segunda clase tipolóxica, atopámoslos desde a Antigüidade clásica, como dan conta a *Notitia Dignitatum* (ca. 395- 425) ou a *Notitia Galliarum* (do séc. V)²².

²² O primeiro inventario resultou fundamental para o estudo da organización militar do Imperio Romano, xa que ofrece unha relación dos cargos oficiais e administrativos do Imperio do Oriente e do Occidente. A *Notitia Galliarum*, pola súa banda, dá conta das 17 provincias e 115 cidades que integran as Galias no Imperio Romano antigo.

b) Diplomas con carácter **preparatorio** ('*minuta*'). Trátase do borrador previo ao *instrumentum* notarial, polo tanto é un texto redactado simultaneamente co decurso do acto xurídico que documenta (*imbreviatio*; vid. § 2.2.i). Dependendo da materia tratada e das condicións impostas, ademais de, naturalmente, o costume escriturario do *auctor* ou da notaría á que pertence, este bosquejo inicial poderá ser máis ou menos formulístico; isto é, poderá integrar un maior ou menor número de cláusulas (frecuentemente etceteradas) asimilables ao seu *mundum* ou posta en limpo.

4. Aspectos tipolóxicos e diplomáticos

4.1. Desde o punto de vista tipolóxico, cabe falar en primeiro lugar da documentación privada -por tanto, de interese particular- pertencente ao ámbito da xestión patrimonial e/ou económica, cuxa finalidade primordial é a de perpetuar a lembranza da facenda e do pecunio. Á vista da escolma documental aquí presentada, distínguense dous subtipos básicos:

a) Inventarios de bens e/ou propiedades pertencentes a unha institución, no noso caso eclesiástica (monacal). Neste subtipo é frecuente que, ademais do esquemático reconto de propiedades (doc. nº 5), sexa prioritario o esclarecemento da extensión e lindes das herdades obxecto de "renembranza" (nº 6, 7, 10). Nos textos romances atopamos unha rica variedade terminolóxica referida a esta circunstancia²³: *acoutamento*, *couto*, *delimitaçom*, *departença*, *departimento*, *deslinde*, *devisaçon*, *partiçon*, etc. Velái a referencia arquivística destes exemplos:

AHN, Códices, Mosteiro de Vilanova de Lourenzá, 1044, fol. Iir (2º fol. do tomo, non numerado; deslinde da herdade de Remourelle), 135v (deslinde do couto de Masma); AHN, Códices, Mosteiro de Toxos Outos, 1002, fols. 141r (deslinde da herdade de Senra), 186r (deslinde do couto de Espiñeiredo),

²³ Para unha aproximación á nomenclatura desta tipoloxía a partir das bases textuais do TMILG vid. Martínez Lema (2008a): § 3.

194v (deslinde dunha vila na freguesía de S. Fiz de Brión), 196v (deslinde da herdade de Condimiñas).

Noutros casos estes inventarios adquiren un carácter máis narrativo ao constituírense como relatos circunstanciados de operacións patrimoniais dunha institución ou dun particular (nº 8, 9, 12, 14).

Exs. na documentación romance: AHN, Códices, Mosteiro de Toxos Outos, 1002B, fols. 193r-194r (inventario de propiedades que o mosteiro de Toxos Outos cedeu a cabaleiros); 194v (relato de cambio e compra de parte da igrexa de S. Vicente de Augas Santas por parte dun particular e o mosteiro de Toxos Outos).

b) Un segundo subgrupo de textos céntrase na salvagarda de información exclusivamente económica. Trátase de inventarios nos que se rexistran diversos aspectos relacionados coa estrita organización facendeira e pecuniaria (nº 11): noticias de beneficios (rendas, parcerías, aniversarios, etc.), gastos (nº 13), fundación de procesións, rexistro de compravendas, etc.

Exs. na documentación romance: AHN, Clero, Papeis, A Coruña, carp. 1934, nº 1.1.4, fol. 11r (noticia da recadación das rendas de Sta. María de Gastrar para o mosteiro de S. Paio de Antealtares). AHN, Códices, Catedral de Lugo, 416, fols. fol. 9r (noticia de aniversarios da Catedral), 12r (noticia de rendas do cabido), 57r (memorial de procesións fundadas na Catedral); id., 417, fol. 54v (memorial das procesións feitas por don Fr. Pedro López da Orde dos Pregadores de Lugo). AHN, Códices, Mosteiro de Vilanova de Lourenzá, 1044, fol. 147r (noticia do padroado de Sto. Tomé); id. 181, fols. 1r (pesquisa sobre os préstamos que ten o mosteiro), 1v (noticia de vendas da capela de Sta. Catalina do mosteiro de Lourenzá), 12v (noticia de débedas das vilas de Pastoriza e Montouto), 16v (noticia dos padroádegos que certas igrexas lle deben ao mosteiro), 86v-87r. (noticia de débedas da vila de Pereiras).

Por outra banda, a motivación dos documentos de índole xudicial responde maiormente a un fin probatorio do proceso e

o seu interese é público. A pesquisa²⁴ e o relato procesual, son os tipos documentais máis frecuentes.

Exs. en documentación romance²⁵: AHN, Clero, Mosteiro de Melón, carp. 1448, nº 2 (a. 1255, probanza aducida polo abade do mosteiro); Clero, A Coruña, carp. 557, nº 25 -1º fragmento- e ARG, Pergameos, nº 112 -2ª fragmento- (a. 1271, probanza aducida por Pedro Fernández de Carelle sobre o título da novena parte da vila de Xiá); Clero, Mosteiro de Ferreira de Pallares, carp. 1082, nº 18 (s.d. [1º terzo do séc. XIII], relato de contenda patrimonial entre Pedro Fermoso e Orraca Domínguez); id., carp. 1088, nº 7 (a. 1258, relato de contenda entre abade do mosteiro e varios particulares).

4.2. Segundo a súa natureza xurídica, tal e como xa foi dito, os textos presentados neste traballo defínense polo seu carácter esencialmente probatorio e/ou preparatorio. A nivel diplomático esta circunstancia reflíctese, en xeral, na ausencia da subscrición do notario e das testemuñas²⁶, habitualmente situada no escatocolo. A maior parte das veces isto tamén acontece coa data (crónica e tópica), aínda que non sempre²⁷ (doc. nº 9). O contido

²⁴ O mecanismo inquisitivo da *pesquisa* (e equivalentes: *enquisa*, *esquisa*, *peresquisa*, *perenquisa*, *inquisicon*, etc.) resulta imprescindible como proba procesual, mais o seu uso resulta igualmente evidente na procura de información de interese estritamente particular, sen que por iso medie unha autoridade pública (Gutiérrez Pichel 2008: § 1.4). Desta segunda circunstancia dá conta o doc. 8 do apéndice: "In Aruosagro de iusano: quanto *exquiseren* de Petro Luce" (ls. 12-13).

²⁵ Ofrécese transcripción de todos estes diplomas en Gutiérrez Pichel 2008: § 6.2.

²⁶ Refírome ás testemuñas que asisten á unha hipotética e ulterior autenticación do diploma (*autenticatio* e *validatio*) unha vez conformada o *mundum*, non ás que puideron estar presentes no momento da *actio* xunto cos intervinientes máis directos, isto é, na *testificatio* propiamente dita. Este é o caso, por exemplo, do doc. 9, onde se deixa constancia do deslinde realizado por dona *Tarecsa Roderici* co consello dos seus fillos e en presenza "bonorum hominum". En documentos romances, tamén atopamos esta circunstancia, v. gr: AHN, Clero, Mosteiro de Ferreira de Pallares, carp. 1082, nº 18; AHN, Códices, Mosteiro de Toxos Outos, 1002, fol. 196v.

²⁷ Especialmente nos escritos de interese público e, de xeito particular, nos procesuais. Exs. en documentación romance: AHN, Clero, Mosteiro de

deles, xa que logo, queda limitado á súa parte esencial (a dispositiva) e os espazos máis formalizados, como veremos a continuación, non son necesarios, polo que, ou ben non aparecen²⁸ (ex. nº 6) ou quedan limitados, en xeral, a un exiguo protocolo composto por unha breve *intitulatio* onde se fai a identificación inicial do acto diplomático:

Hec sunt *noticia* hominum uel casalium *que* debet habere Uillainoua in *Sancta* Eulalia; *Noticia* de hereditate *que* habet monasterium Uilleinoue in *Sancta* Eolalia (nº 5).

Hec est *noticia* de terras *que* iacent in Uilla Cezar (nº 7)

Hec est *noticia* de ereditate de Ospitale *que* donauit ille Pelagio Martin(i)z *et* sua mulier dona Gontrode (nº 8).

Cognoscan *igitur* tam *presentis* quam *futuris* quod ego (...) de *parte* sua hereditate dos herdecros (nº 9).

Fformaran *cum* suis terminis (nº 10).

Hec est *noticia* de renda monasterium Uilleinoue de Laurenzana; Hec est *noticia* de ganato de conuentu; Hec est *noticia* de parzaria (nº 11).

Hec est *noticia* de *quinionibus* quos habet monasterium *Sancti* Justi in *ecclesia* Tar(a)gonio (nº 12).

Jsta é a nodiça do *que* despendeo o celareyro en dineyros (nº 13).

Esta é a rrenembranza das herdades *que* dom Munyo Fernandez de Rodeyro conprou e concanbeou e gaanou (nº 14).

4.3. Canto á disposición do elemento vernáculo no corpo textual latino, este emerxe preferentemente nos espazos sometidos en menor medida á formulística xurídico-literaria latina;

Isto pode acontecer, por un lado, nos documentos de prova (por oposición aos dispositivos), modalidade a que pertencem

Melón, carp. 1448, nº 2 (1255, Agosto, 23); AHN, Clero, Mosteiro de Ferreira de Pallares, carp. 1088, nº 7 (1258, Setembro, 17); AHN, Clero, A Coruña, carp. 557, nº 25 | ARG, Pergameos, nº 112 (1271, Maio, 31).

²⁸ Evidentemente non estou tomando en conta as anotacións ou rexestos incluídos con posterioridade á redacción da noticia, moi frecuente nos cartularios (vid. § 7.2.4, 7.2.5, 7.2.9, 7.2.10).

fundamentalmente as noticias e outras tipoloxías análogas como fintos e testamentos (...); por outro, em determinados segmentos do discurso diplomático de contido variábel, sobretudo na parte dispositiva (Souto Cabo 2003b: 332).

Tal e como poderemos comprobar, nos textos de carácter non-dispositivo, debido a que están constituídos tipicamente por secuencias narrativas ou elecos (vid. supra), o romance xorde de maneira dispersa no texto mesturándose de xeito heteroxéneo co elemento latino. A disposición do elemento romance nestes textos é habitualmente máis xeral e difusa ca na documentación dispositiva, onde o romanceamento se concentra en masas compactas no seo, precisamente tamén, da parte máis variable e permeable -á actuación- do documento²⁹.

A parte variábel do texto dos diplomas, correspondendo aos «espazos por preencher» dos formulários incluí, esencialmente, além da identificación do autor e do destinatario do acto, a parte dispositiva do documento. É por iso aí, onde o texto escrito, por veces, non reproduce palabras ou frases feitas, que desde mais cedo emergem novas tendencias de representación gráfica que escapan ás coordenadas scriptográficas latino-notariais. (Martins 1999: 495).

Así pois, dependendo do grao de condicionamento no que un texto se produce canto á maior ou menor rixidez do seu discurso diplomático, podemos falar de 'alternancia' e 'mistura' (hibridismo propiamente dito ou, nun sentido amplo, 'bilingüismo' latino-romance) de códigos lingüísticos na documentación dispositiva e non-dispositiva respectivamente³⁰.

²⁹ En Gutiérrez Pichel / Cabana Outeiro 2007 (§ 4, pp. 147-153) estudamos en detalle esta cuestión, ilustrando os diferentes espazos diplomáticos dentro da estrutura latina nos que o romance penetra con maior ou menor frecuencia.

³⁰ Monteagudo (2007: 287-8) en referencia aos diversos traballos de Souto Cabo sobre esta cuestión (2003ab, 2004) lembra a vinculación desta dicotomía 'alternancia'/'mistura' de códigos cos fenómenos resultantes do contacto de linguas denominados pola sociolingüística como *code switching* e *code mixing*, respectivamente; se ben os estudos sobre este fenómeno versan case

Ilustrarei esta consideración con dous documentos (nº 3 e 4 do apéndice) ben separados no tempo dentro do período de emerxencia. Neles pódese advertir como, dentro da arquitectura latina, os trazos grafo-fonémicos innovadores afloran nos espazos diplomáticos menos estereotipados (a *dispositio*) e onde o acto documental amosa a súa personalidade propia, debido a especificación do acto xurídico. Isto acontece especialmente nas indicacións relativas á localización e descrición espacial das propiedades obxecto de transacción (docs. 3 e 4a), e na referencia á contribución ou canon estipulado nun determinado *negotium* (doc. 4b)³¹. Deste xeito a inclusión de construcións romances (no plano pronominal, adverbial, preposicional e verbal) vai artellando o esclarecemento exacto das herdades en cuestión e das especies de pagamento pertinentes:

ffacimus cartulam uendicionis (...) d' ipsa nostra propria una leyra de su a uila do Castro et ipsa leyra Afunso Fagundi, cumu deiparte de erdade da uila e fer en Corneda cuncurente fluuiu De<z>um concurente ad ecclesiam Sanctj Saluatoris (doc. 3, ls. 3-7).

damus et conced[im]us uobis (...) quamta hereditate habemus alende o Rio de Cereysa, dela careira que uay pora Castro atroen no nosso agro do casar de Nugueiras; foras inde ha cortina de Corraes que ten Maria Canelas cabo ao orto de Santo Laurenzo e otros dos cortineiros que ten Sancha Petri in Santo Laurenzo e quanta inde non ten o nosso casar de Nugeiras cun sua fructa; e mas uos damos o orto de Santo Laurenzo e la meadade da costa e do castro de Santo Laurenzo, e desta parte medietatem de dos nugeiras e de una castaneira e as meas das cerdeyras, sacadas inde as [---]na e as d' ante á casa que eu fazo ao rio (doc. 4a, ls. 2-8).

detis inde de illa nobis uel uocj nostre uenerit quartam partem per nostrum hominem (...) semeade totum terenum de serodas, et pro ipso nabal e por orto e por fructa detis annuatjm VJ soldos de

exclusivamente sobre a interacción oral (id. nota 3).

³¹ Para as características relativas á estruturación interna e á expresión lingüística destes treitos diplomáticos en textos galegos (especialmente nos contratos enfitéuticos) remito ao traballo de Martínez Lema (2008b).

renda in die Sancti Iohannis Bapstise e J soldo de heyradigo, et detis annuatjm in die Sancti Micahelis [---] et de Sanctj Martinj IIIJ^{or} dineiradas de pan et J gallinam bonam, e do chando que ibj feceritis detis nobis uel uocj nostre IIIJ^a partem (doc. 4b, ls. 10-14).

5. *Ámbito privado da xestión patrimonial elou económica*

Neste grupo temático pódese advertir nitidamente un progresivo e inminente "contaxio" da *scripta* romance nos moldes escriturarios tradicionais. Isto é o que acontece en centos de textos latinos, como no doc. nº 5 do apéndice, unha *noticia hominum uel casalium* e *noticia de hereditate* do mosteiro de Vila-nova de Lourenzá en Santa Eulalia. Neste primeiro exemplo o elemento innovador límitase aos substantivos referentes ao contido básico do documento (passim *casal*, ls. 2, 12 *netos*; cfr. ls. 4, 6 *homines*) e á solicitada utilización do sistema preposicional en detrimento do caso latino, se ben non sistemática (l. 5 *nobis*) e vetada nos espazos diplomáticos máis formulísticos (intitulatio: *hominum uel casalium*).

O doc. nº 6 é outro inventario de propiedades do dito mosteiro no casal de Biduedo. Neste texto, ademais dunha maior ocorrencia de substantivos inequivocamente reinterpretables como romances (l. 2 *carcaua*, l. 5 *Castineyra*, ls. 8-9 *comarum*, l. 6 *deuesa*, ls. 3-4 *leyras marcadas*, l. 7 *pradeyro*, l. 4 *regum*, l. 5 *todo*, l. 1 *uilar*, ls. 2, 4 *veyga*) e a usual alternancia cos equivalentes latinos (l. 1 *toto*, l. 1 *uilare*), atopámonos coa forma verbal³² *departen* e a preposición *cabo* presente nunha indicación espacial (ls. 5-6 *todo cabo deuesa*), construción tan frecuente nos treitos dispositivos³³. En contraposición, observamos o maioritario emprego de nexos espaciais latinos: *iacet subtus (...)* *preter* (ls. 2-3), *quomodo vadit ad (...)* *quomodo iacent* (l. 5-6, 8), *per quodam* (ls. 6-7).

A continuación, refirireime a outros tres inventarios nos que se evidencia unha presenza aínda máis nítida da *scripta*

³² Vid. infra, o dito para os docs. 7 a 11.

³³ Vid. supra, § 4.3, o dito para os docs. 3 e 4.

innovadora romance, en dous sentidos: canto á súa disposición na armazón latina ('mestura' vs. 'alternancia') e a habilitación de categorías gramaticais en principio menos permeables ao romanceamento (monemas verbais). Os documentos en cuestión son, por unha parte, dúas *noticias* situadas entre o segundo terzo e a última década do séc. XII: a *noticia de terras* de Vila Cesar pertencentes, de novo, ao mosteiro de Vilanova de Lourenzá (nº 7) e a *noticia de herdades* ofrecidas por un particular (Paio Martíns e dona Gontrode "deo uota") ao mosteiro de Vilanova de Dozón (nº 8); por último, a mediados do século seguinte (a. 1246) atopamos a partizón das herdades de Tareixa Rodríguez (nº 9). Nestes tres inventarios observamos un conxunto significativo de ocorrencias exclusivamente romances a nivel grafo-fonémico. Estes trazos reflíctense en maior proporción no ámbito (pro)nominal conxuntamente coa estrutura adverbial-preposicional (visible nos treitos de estrita delimitación espacial). Con todo, cómpre reparar na aínda descompensada proporción de ocorrencias romances vs. latinas:

No doc. 7 atopamos formas nominais romances como as seguintes: *agra* (l. 5), *Caruceyro* (l. 2), *casal* (ls. 7, 10, 11), *cortinas* (l. 8), *istu* (l. 4), *moesteyro* (ls. 4-5, 8; cfr. *monasterio*), *Porteyro*, *prestamo* (l. 6), *Siara* (l. 9), *sou* (l. 2), *todo* (l. 10; cfr. *toto*), etc. Formas latinas: *aqua* (l. 9), *hereditate* (ls. 3 [3], 4, 6, 7), *mare* (l. 9), *monasterio* (ls. 2-3, 10, 11), *toto/a* (ls. 3 [3], 4, 6, 8); as formas *seruicium* e *humilitatem* (l. 11) aparecen nunha construción formulística final. É especialmente frecuente nos textos desta época a aparencia alatinada -por veces falsamente etimolóxicade certas formas romances: *directu/directo* (ls. 2 [2], 4, 8, 10), *Oucteyro* (l. 4), *Uecga* (ls. 3-4). Por outra parte, o gurgullo da nova *scripta* déixase sentir nas construcións que máis especificamente sitúan as lindes das terras (cfr. preps./advs. latinos: *in, cum, usque, indē, ad, vnde*), onde é significativo o uso pronominal:

dilus corragos usque in Caruceyro d' Agrilo u directo do monasterio (ls. 2-3).

dis istu usque in Lago Mortu directo do moesteyro dela ag\r/a du cotu usque... (ls. 4-5).

Jinna Siara: toto directo do moesteyro (l. 8).

No doc. 8 rexístranse en menor medida formas nominais romances: *aquele* (l. 6), *arras* (l. 4), *casar(e)* (ls. 6-7, 14, 15, 20 [2]), *dona* (l. 3), *marido* (ls. 6, 7, 10, 12), o alatinado *quasa* (l. 18), *sagro* (ls. 11 [2]), (*de*) *susanoliusano* (ls. 11-13); formas latinas: *Deo uota* (l. 3), *ereditate* (l. 1), *Ospitale* (l. 1), *Sancti* (l. 14).

A proporción de romanceamentos nominais en relación ás formas latinas no doc. 9 e máis equilibrada: *abade* (l. 7), *agro* (l. 11), *cabeça* (l. 7), *casal* (l. 10), *Conde* (l. 3), *don* (ls. 2, 4), *dona* (ls. 5, 8, 9, 10; cfr. *domna*³⁴), *h/erdecros* (ls. 4, 7; cfr. *hereditate*) *Prado* (l. 2), *Senra* (l. 11); formas latinas: *alia/os* (ls. 3, 7, 8, 9), *consilio* (ls. 1-2), *hereditate* (ls. 4, 10; cfr. *h/erdecros*), *marito* (l. 4), *ominis* (l. 3), *patre* (l. 4), *racione* (ls. 6-7, 11), *suo* (l. 4 [2]), *uoce* (l. 12). A este nivel, o interese do texto radica nas ocorrencias pronominais:

de parte sua *hereditate* dos *herdecros*, a qual *comprai* suo *patre* (l. 4).

da III d' Os Calutus leua III^a *pro* Pelagius Romano (ls. 5-6).

a suas *gentes* *agro* da *Senra pro* LXXX^{ta} sl. menos *inde* u *decimo* (l. 11).

comparoc *dona* Tarecsa *racione* de Munio Martinj, *dictu* *Ecrigo*, *inu* *camino* (ls. 11-12).

Máis significativa para decidirmos o estatuto idiomático dos dous primeiros textos é a análise do que acontece no ámbito verbal. En efecto, o dato decisivo para interpretar estes dous documentos como híbridos (e non como romances) é o limitado número de ocorrencias verbais con flexión romance en contraposición co frecuente emprego da raíz e flexión latinas. No doc. 7 atopamos unha única forma romance (l. 7 "*casal que tiuu* Petrus Aluariz *cum* suas *cortinas*"), fronte ás cinco ocorrencias clásicas (l. 1 *est*, *iacent*; l. 11 *debet*, *habere*; l. 6 *tenet*), se ben todas agás a última se atopan en espazos diplomáticos de carácter

³⁴ Téñase en conta que a forma latina non aparece como plena, senón abreviada (*domna*, ls. 1, 6, 7, 9); de feito é discutible o suposto valor abreviativo da lineta superior neste tipo de formas e nun texto destas características.

formulario³⁵. No doc. 8 a *scripta* romance xorde máis significativamente no ámbito verbal ca no nominal (vid. supra), xa que se rexistran tres ocorrencias con flexión romance (a última con raíz latina): *ei* (ls. 4, 18), *exquiseren* (l. 13; < perf. de EXQUIRO); mais segue a haber unha descompensación en relación coas formas latinas: *donauit* (l. 2), *est* (l. 1), *ganauit* (ls. 5, 7, 8, 10, 11, 19).

O documento 9, pola súa banda, é moi interesante canto ao ámbito verbal, e mesmo ofrece dificultades á hora de aceptalo como un documento híbrido latino-romance³⁶. En primeiro lugar, polo maior emprego de formas romances fronte ás latinas. Deseguido ofrezco aqueles vocábulos con reinterpretación idiomática inequívoca: romances: *á* (l. 5), *fui* (l. 10), *intra* (l. 6), *leua* (ls. 6 [2], 7, 8 [2], 9); latinas: *comparauit* (ls. 4-5, 10; cfr. *comprauit*, *comparoc*) *est* (ls. 6, 7, 9), *uendidit* (l. 9). En segundo lugar, rexístrase unha serie de formas verbais non plenas cuxo desenvolvemento é problemático nun texto cun grao de hibridismo tan alto coma este:

(i) Por unha parte, a lineta superior en “*cognoscã*” (l. 1) e “*faciã*” (l. 4) podémola interpretar como abreviativa da flexión latina (*cognoscant*, *faciant*) ou como representante da nasal implosiva (*cognoscan*, *facian*). Tendo en conta que a primeira forma se sitúa na notificación do texto, en xeral un dos espazos formulares menos permeables ao romance (vid. supra), poderíamos concluír que se trata do primeiro valor abreviativo. Non obstante, malia non haber ningún outro caso de P6 no texto (nin en romance nin en latín), talvez a segunda posibilidade interpretativa resulte a máis lóxica. Baséome na forma da l. 6, “*Fernã Petri*”, na que parece claro que ‘lineta superior + vogal final’ neste texto equivale a ‘vogal + consoante implosiva’ (‘*Fernan*’; e non ‘*Fernant*’ ou ‘*Fernandus*’).

(ii) Canto ao verbo *comprar*, a forma inequivocamente latina *comparauit* (2 ocorrencias) alterna con dúas variantes

³⁵ Repárese tamén en que todas elas están conxugadas nun tempo flaco (cfr. o perfecto da forma romance; vid. infra doc. 11).

³⁶ En Souto Cabo 2006 (doc. 9 da listaxe) o texto é considerado romance.

híbridas: unha con raíz romance -síncope da vogal pretónica- pero con flexión latina (l. 9 *comprauī*), e outra con raíz latina e flexión romance (l. 11 *comparoc*). A raíz da forma abreviada da l. 4 ("*comprauī*") interprétoa como romance, tendo en conta a forma plena da l. 9 e o usual valor abreviativo da vogal voada en secuencias similares a esta³⁷ ('r + vogal': "*laur^ador*", "*igreja*", "*pr^meyro*", "*outr^o*", etc).

O seguinte texto incluído no apéndice (n° 10), unha noticia da extensión e lindes da herdade monástica de Formarán (Vilanova de Lourenzá), é outro exemplo da alternancia entre as formas romances e as latinas no ámbito verbal: unidas ao clítico, aparecen (ls. 2-3) as formas *separa(sse)* e *leua(se)* fronte ás clásicas (ls. 4-5) *iacet* e *figet* (repárese que nesta última o clítico non vai ligado ao verbo).

O doc. 11 da nosa escolma, debido en parte á súa extensión³⁸, amósanos un amplo conxunto de trazos grafo-fonémicos vernáculos no plano (pro)nominal e exhibe unha escasa mais significativa selección de formas verbais romances operativa nos treitos menos formulares. Deseguido fago unha selección representativa de vocábulos na que, para non exceder os límites da exposición, indico entre parénteses só o número de ocorrencias (non as liñas); de habelo sinalo tamén o equivalente latino e viceversa:

Plano (pro)nominal:

(i) formas romances: *almal(l)os* (4), *anillo/anilua/s* (3), *armi(n)tiol/s* (7), *bezero/bezirol/s* (7), *boleyro* (1), *burgo* (1), *ca(b/p)ritol/s* (2; crf. *capra/s*), *casal/casa* (7), *castañas* (3; cfr. *castaneas*), *celeiro* (7; cfr. *cellario*), *collectas* (2), *concanbja* (1), *criancia* (5), *d'octro* (1; cfr. *alio/a*), *dum* (1; crf. *domno/a*), *duzinas* (1),

³⁷ O resultado "*ar*" ou "*ar*", pola contra, é maioritario da lineta inferior (especialmente cruzando o hastil do <p>: "*departe*", "*paramento*") no primeiro caso, e da prolongación do apéndice superior do <a> cara á esquerda no segundo (se ben isto último se xeneraliza a partir do séc. XIV: "*procurar*").

³⁸ Abrangue as 246 liñas dos 6 folios nos que foi deitado. Por esta razón só podo ofrecer un fragmento dela no apéndice documental.

enfermaria (1), *ermas* (1), *fossadeyras* (1), *igriguáá* (1; cfr. *ecclesia*), *iouenco/als* (7), *iugaria/iugatas/iugueiros* (3), *moseios* (1), *octeiro/octo* (2), *ollas* (1), *orio/oriazas* (5), *pam* (8; cfr. *pane*), *parzaria* (2), *poltra* (1), *rego* (1), *regueifals* (2), *rego* (1), *renda* (4), *r(u/o)xelo/s* (15), *scanla* (4), *scudeyro* (1), *seara* (3), *sementj* (1), *sa(c/u)to/so(c/u)telou* (12), *soldarizas* (1), *suaregos* (1), *tenreiro/als* (6), *touro* (1), *trijgo/trijgais* (5; cfr. *trictico*).

(ii) formas latinas: *abbas* (1), *alio/a* (4; cfr. *d'octro*), *boue* (17), *canonico/s* (2), *capitulo* (1), *capra/s* (3; cfr. *cabrito/caprito*), *castaneas* (2; cfr. *castañas*), *cel(l)ario/um* (5; cfr. *celeiro*), *cibata* (2), *coquinario* (1), *domnola* (13; cfr. *dum*), *ecclesiam/s* (10; cfr. *igriguáá*), *equal/s* (4), *frater/res* (4) *ganato* (1), *herectas/hereditatem/s* (3), *homines* (2), *ligna* (2), *milex* (1), *monasterio/ij* (9), *opera* (1), *oues* (5), *pane* (2; cfr. *pam*), *rationibus* (1), *scolarius* (1), *suo/s* (11), *totum/o/als* (9), *trictico* (2; cfr. *trijgo/trijgais*), *uetulo* (1), *uocel/j* (10).

Nesta listaxe pódese comprobar como no plano (pro)nominal é hexemónica a elección romance, tanto en lexías como en número de ocorrencias: *armi(n)tio*, *bez(eli)ro*, *casal*, *castaña*, *pam*, *r(u/o)xelo*, *scanla pisada*, *tenreiro*, *trijgo*, etc. No entanto, sorprende en principio que algunhas das formas máis usuais e relacionadas co contido da noticia (especialmente nas noticias de *ganato* e *parzeria*, ls. 50-71; e de *seruiciales* e *ecclesias*, ls. 73-130) só se rexistren en latín: *bouels*, *oues*, *equal/s* (vid. infra). Por outra parte, verifícase que a alternancia entre a forma clásica e a innovadora en favor desta última diminúe, en termos semánticos, canto menor é a 'intensión' do vocábulo e, viceversa, aumenta canto maior 'extensión' posúe. Podémolo constatar no feito de que as formas latinas con maior número de ocorrencias -fóra das tres xa citadas (*boues*, *oues*, *equas*)³⁹- fan referencia a unha realidade

³⁹ Se ben, xunto á forma non marcada *uaca*, representan as especies máis habitualmente referidas neste tipo de inventarios; e quizais isto inflúa, neste e noutros moitos casos, á hora da súa representación escrita. De tal xeito que o amanuense opta -talvez na maior parte dos casos de maneira inconsciente e/ou dependendo da súa formación- pola variante que a súa experiencia e hábito escriturarios (latino-notarial) acostuma a ver e anotar con máis frecuencia. Debe recoñecerse, con todo, que en moitas ocasións esta elección (in)voluntaria conservadora vai á par doutra elección morfolóxica grafo-fonémica innovadora (ademais dos frecuentes híbridos falsamente etimolóxicos), o cal talvez revele o

pertencente a un ámbito de significación máis xeral: *ecclesiam, cellarium, domno, herectas/hereditatem, monasterio, uoce*⁴⁰.

Con todo, hai que ter en conta dúas cuestións: en primeiro lugar, no caso dos cartularios, o proceso de escolma e integración de escrituras posiblemente xogue un papel significativo na conformación e mesmo normalización dun patrón ou variante 'estándar romanceada' –xurdida espontáneamente e en convivencia coa clásica– de certas construcións ou vocábulos latinos (vid. infra). En segundo lugar, os costumes abreviativos tradicionais conforman un sistema braquigráfico prolongado no tempo e mimetizado nos documentos romances (mesmo en documentación tardía se rexistran prácticas ritualizadas deste tipo). De tal xeito que a aparición ou elección (in)voluntaria de trazos innovadores, especialmente grafo-fonémicos, da *escripta* dun determinado amanuense pode verse freada polos mecanismos abreviativos tradicionais⁴¹ ("egleia" vs. "ec̄la" → "ecclesia"; "eanes" vs. "iōhis" → "iohannis", etc.).

Estoutros exemplos ilustran o romanceamento pronominal:

Jn Masma Petro Petriz habet IJ^{os} boues et IJ^{as} uacas da casa et de criança (ls. 90-91).

trasfondo idiomático real. Isto último é o que acontece, por exemplo, dentro do código onomástico, cos nomes de persoa; así, as opcións máis usuais nos docs. latinos (sécs. X-XIII) do Tombo de Lourenzá (AHN, cód. 1044) son os patronímicos hibridados tales como: *Adefonsiz, Fernandiz, Fernandizi, Fredenandiz, Martiniz, Pelaiz, Pelaizi, Petriz*, etc. (vid. § 7.2.10).

⁴⁰ Neste sentido, véxase o traballo de Varela Sieiro 2007, especialmente o relativo ao tratamento do léxico nas partes 'libres' do documento (§ 2.3.b).

⁴¹ Isto é especialmente problemático nos textos híbridos e nos redactados en romance pero en época de emerxencia. Neles é discutible tanto a restitución literal dos elementos abreviados ("d̄co": "dicto", "mōn": "moneta") como a interpretación de que neste tipo de abreviaturas existe un defase ou desaxuste entre o símbolo gráfico –de carácter latinizante/etimoloxizante– e a grafía da forma extensa que virtualmente representa –romance– ("dito", "moeda"); vid. § 7: convencións gráficas. Resulta fundamental nestes casos asimilar previamente os hábitos escriturarios do propio amanuense e, no caso dos tombos, detectar os costumes abreviativos da man ou mans implicadas na redacción do códice ou, no seu caso, do treito elaborado no espazo cronolóxico que nos interese. Este é o criterio editorial empregado para a transcripción dos textos que aquí se presentan.

IJ^{os} biziros *et* IJ^{os} boues *et* IJ almalos da casa (ls. 95-96).

et IJ^{as} quintas de tota uoce da Fonte *et* casal da Coua (l. 218)

A utilización de formas verbais nun e noutro código é descompensada en canto ao número de ocorrencias (69 formas latinas fronte a 3 inequivocamente romances), e máis nun texto tan extenso coma este. Formas latinas: *dat/dedit* (6), *debe(n)t* (6), *est/sunt (factum)* (19), *expedunt* (2), *fecit* (2), *habemus/habere/habet* (15), *iacet* (1), *morant* (2), *permansit* (1), *tenemus/tenen(t)t/tenere* (21), *uenire* (4). No entanto, se observamos os contextos nos que todas estas formas aparecen, poderemos concluír: en primeiro lugar, que neste tipo documental abundan as lexías con función presentativa (especialmente os verbos usados para indicar o acto diplomático na *intitulatio*) ou descritivo-relacional (de posesión de herdades, procedencia de gastos, débedas ou préstamos, etc.) e, en consecuencia, son moito máis numerosas as formas per-tinentes ao indicativo presente (cfr. nas ls. 202-203 *dedit* e *fecit*; vid. infra). Vexamos algúns exemplos:

et alia seruicialja in Sáa *et dat* de illa X^m *soldos* annuatim (ls. 199-200).

Hec *est* noticia de parzaria (l. 57).

Hec *est* noticia de seruiciales *et* de ecclesias (ls. 73-74).

Et hoc fuit factum in die (...) *per ante domnum Roderico Gomet*" (ls. 241-241).

Jn *Sanctj Felicis*: una uaca cum IJ filios in que *habemus* II^{as} partes (ls. 100-101).

Et de Reynantj: (...) IJ^{as} partes de una meda de orio de qua *debet* domno Viuiano VII° *talegas* (ls. 77-79).

et alio saucto que *iacet* in Lauandeyra" (ls. 224-225).

Jn Uilla aldriz: *homines qui ibj morant* tenent totos prestamos" (ls. 184-185).

En segundo lugar, a situación de descompensación inicial a nivel grafo-fonémico segundo o número de ocorrencias equilibrase desde o punto de vista semántico. En efecto, na inmensa maioría dos casos, os verbos con maior índice de uso, *haber* e *ter*

(deixo fóra o verbo *ser*, empregado case exclusivamente na *intitulatio*) presentan unha perda dos valores semánticos orixinais. Algúns exemplos:

Valor existencial de HABERE: "In Regnantj **habet** IIIes boues et II^{as} uacas et II^{as} capras de cabos et II^{as} oues de criança per medio et V armitios et XII^m roxelos. (...) In Uilla Cesar **habet** uno boue uetulo τ *media* de una uaca cum suos II^{os} filios et XIIJ ruxelos. In Sanctj Petri **habet** uno boue et una uaca cum suo filio et medio de uno biziro et III^{or} ruxelos. In Celeyro de parzaria **habet** II^{os} boues et IIIes uacas et II^{os} anillos" (ls. 62-70).

Perífrase con valor modal: "*et totas alias de Miuteyra unde debent uenire quarta ad celarjum et tercja de tota uoce da fonte que tenet in prestamo Johannes Eniquiz et Johannes Petriz, et tota uoce de pinario uno **habemus habere** quarta*" (ls. 214-217).

Valor de posesión⁴²: "*Hec est noticia de homines quos **tenent** prestamos de monasterio*" (l. 131). "*Istos sunt prestamos qui **tenent** canonicos et milex. In primis Johannes Garsia **tenet** una seruicalja, et **tenemus** in concanbja pro illa tota herecta de Uilla nova*" (ls. 190-192).

Por outra parte, neste tipo documental, como xa vimos (§ 3), o contido ordénase nun discurso basicamente enumerativo e descritivo. Por esta razón os enunciados adoitan conformarse de maneira repetitiva, de tal xeito que as construcións oracionais son en xeral sintacticamente moi simples e a operatividade das variantes latinas nestes espazos máis ritualizados adoita ser sistemática. Pola contra, nas ls. 219 a 236 podemos comprobar como a introdución de secuencias de índole discursiva distinta á exposición principal, especialmente argumentativo-narrativas, dá cabida a escollas grafo-fonémicas innovadoras. Nas ls. 219, 225 e 236 aparecen tres verbos romances (un deles con adxunción de clítico) empregados en secuencias nas que se inclúe

⁴² Entendida, non como a relación entre un elemento posuidor e outro posuído, senón como a existencia dun elemento co que está en relación ou ó que afecta. Isto é: o Obxecto Directo expresa calidades propias ou adquiridas que en principio non son inherentes ó suxeito, pero que se converten en inherentes a el nun determinado momento (Moscoso Mato 2000).

unha matización cronolóxico-aspectual (*tenia, suia*) e de estimación pecuniaria (*preciamulu*):

In Soutelu: medio de uno saucto cum Dominjco Giraldiz et IJ^{as} quintas de tota uoce da Fonte et casal da Coua et uoce de Petro Carpeio que **tenia** Fernando Iohannis de Scaurito et uoce dos Chacardos unde debent uenire ad cellario, et castañas de su casa de dum Pasqual, et uno saucto cum Pelagio \Maza/ in Uillaipol (...) et alio saucto que iacet in Lauandeyra qui tenet Martino April, et prestamo que **suia tenere** Gundisaluo Ichoca de iugaria que tenet Martino Rabinato (...).

Hec est noticia de prestamos. (...) et CC^{os} et XXⁱ ruxelus, et XV equas et media, et V^e cubas de sicera; et toto ligno de Uilla:noua **preciamulu** C soldos, LX^a et VIII soldos de boronas et de oriazas de seruiciales.

En contra desta situación repetida na documentación híbrida e, especialmente na non-dispositiva, podemos citar nas ls. 202-203 a utilización dos perfectos fortes *edit* e *fecit* nun contexto discursivo de tipo argumentativo-narrativo. No entanto, véxase, como son formas asimilables á primeira agrupación que fixen no ámbito nominal (supra, § (ii)), xa que, de novo, posúen unha 'intensión' semántica moi inferior á das variantes romances que acabo de comentar e pertencen con toda seguridade ao acervo lingüístico tradicional e mecánico do labor notarial:

Roderico Pelaiz de Peruessus tenet in Uilla:seca una seruicjalja et una prestamarja, et alia seruicjalja in Saa et dat de illa X^m soldos annuatim, et est amicum et filigresem et sua mulier et suos filios de monasterjo, et tenent eas in uita sua et de sua mulier, et **edit** illas hereditates abbas domno Garsia et **fecit** de illas carta et similem **fecit** ad Pelagij Fernandiz de Cauarcos et super sunt scriptas.

Para rematar este apartado⁴³, inclúo a continuación un

⁴³ En Gutiérrez Pichel 2008 (§ 2, § 6.2.1.1 e 6.2.1.5) analízanse dous diplomas latino-romances (finais do séc. XI e 1º terzo do séc. XIII), de interese

documento que constitúe o inventario híbrido máis tardío do conxunto textual manexado aquí. Trátase dunha *noticia de quinionibus* do mosteiro de Toxos Outos na igrexa de S. Salvador de Taragoña (nº 12). Neste texto o contraste entre os códigos latino e romance advírtese máis marcadamente ca nos inventarios anteriores. A *scripta* innovadora xorde cando a unidade territorial precisa ser concretizada espacial e pecuniariamente:

Jtem de quarta donega a quinta polos Berbegoes e XX dineiros de renda pro frater Dominico Caualeyro (ls. 4-5).

A referencia aos dous últimos quiñóns pertencentes á igrexa de Taragoña foi labrada integramente en romance (ls. 5-11); neste caso a redacción adquire un progresivo carácter narrativo, debido a que se introduce o relato circunstanciado ou historiado de cada unha das propiedades. Por mor deste carácter narrativo, contrasta a operatividade da flexión verbal neste treito (*auia, deronna, era, fez, leyxoa, meteola, teuisse*) coas escasas formas latinas da primeira parte do inventario (*est, habet, remanet*), onde se realiza unha exígua descrición da partizón de terras (ámbito nominal: *aliam, ecclesia, fratre, fratribus, monasterium, quartis, quinionem, sextam*).

6. Cabo

Á vista de todas estas consideracións, parece evidente que o tipo textual que aquí se estuda e o acto diplomático que o fai posible recolle as condicións idóneas para que se desenvolva unha *scripta* innovadora -respecto do seu modelo latino- que tendencialmente reflecta a oralidade manifestada previamente na *actio* documental. A escasa necesidade da formulística xurídico-literaria ofrece máis posibilidades para a variación e innovación, en termos escrito-lingüísticos⁴⁴. Ao longo do artigo fun

particular e procesual respectivamente, cuxa súa construción discursiva responde á estrutura formularia da pesquisa e ao do relato procesual.

⁴⁴ Martins 1999: 497.

expoñendo os trazos definitorios da documentación 'non dispositiva' e as consecuencias lingüísticas derivadas deles; é o momento de facer unha pequena recapitulación.

Canto á trascendencia de dereito, os textos estudados non teñen vontade de constituírense como actos xurídicos, polo que non producen efectos legais inmediatos. Por esta razón non precisan ser ratificados (no seu *mundum*) mediante as diferentes formalidades diplomáticas autenticatorias (subscricións notarial, testemuñal, *signum*, *sigillum*, quirógrafo, etc.). Como consecuencia, o seu discurso diplomático non é tan ríxido como o da documentación 'dispositiva', toda vez que están conformados como unha secuencia descrittivo-narrativa e integrados por un elenco, relación, reconto, rexistro, etc. de eventos procesuais ou ítems cuantificables.

Canto á finalidade desta documentación, observamos tamén a distinción entre 'minuta' ou escrito previo (*imbreviatio*) e preparatorio do *instrumentum* notarial ulterior (*ingrossatio*), e 'noticia' ou rexistro exclusivamente testemuñal-probatorio de entidades ou eventos. Ambas as dúas clases documentais presupoñen a inexistencia de trascendencia xurídica, no obstante, a segunda é perfecta e definitiva en si mesma por canto non está vinculada necesariamente ao proceso de autenticación dun acto xurídico.

Canto ao contido do documento, falamos de diplomas pertencentes, por unha banda, ao ámbito privado, nomeadamente ao interese particular pola xestión patrimonial ou económica e, por outra, aqueles cuxo interese é público e maiormente reflicten unha motivación procesual. Este artigo centrouse no primeiro grupo e, dentro del, distinguiuse entre inventarios de bens e/ou propiedades e rexistros facendeiros e/ou pecuniarios.

Desde o punto de vista lingüístico, en primeiro lugar, vimos como o elemento vernáculo introdúcese neste tipo de documentación de maneira non condicionada, isto é, nun discurso diplomático pouco ríxido, carente, en gran medida, de espazos formulísticos extensos. Deste xeito a coexistencia de trazos romances e latinos ten lugar aquí nunha situación de

'mistura' ou hibridismo idiomático, mentres que na documentación dispositiva os romanceamentos se concentran nas partes libres do texto, nunha situación de 'alternancia' entre os códigos tradicional e innovador.

En segundo lugar, os espazos romanceados visibles neste tipo de textos adoitan conformarse con máis frecuencia por estruturas (pro)nominais, en coexistencia en maior ou menor medida cos seus equivalentes latinos. É frecuente rexistrar estes sintagmas (pro)nominais introducidos por un nexo preposicional ou adverbial nunha construción vinculada á localización -circunstanciada ou non- dun deslinde. Por outra banda, aínda que en menor medida, o avance da *scripta* vernácula revélase máis significativamente na habilitación de categorías gramaticais tradicionalmente menos permeables ao romanceamento, nomeadamente, a clase verbal. Isto acontece nos treitos menos asimilables aos costumes escriturarios derivados dos formularios latino-notariais, como lembrarei a seguir.

A alternancia idiomática na elección das lexías que integran os escritos rexistrados aquí comentados está en estreita relación cunha serie de factores de diferente índole:

a) No ámbito discursivo, a estrutura enumerativa e descritiva do contido supón unha orde repetitiva de construcións oracionais e un período sintáctico simple. A indicación dos ítems ou dos eventos cuantificados e/ou relatados, xa que logo, é asimilable ás cláusulas presentes nos formularios notariais. Como consecuencia, a operatividade das variantes latinas adoita ser maior nestes espazos diplomáticos: '(En) [topónimo] *habet/est/tenet* [unidade de gando/porción de herdade, etc.]'. Isto é precisamente o que acontece de maneira sistemática nas secuencias que indican o acto diplomático na *intitulatio* (ex. doc. 11 "*Hec est* noticia de prestamos"). Pola contra, os espazos argumentativo-relacionais dan cabida a escollas grafo-fonémicas innovadoras, debido á súa orixinalidade discursiva, en tanto que non posúen, en xeral, correlatos formularios latinos (ex. doc. 11 "*et prestamo que suia tenere Gundisaluo Ichoca de iugaria"; "et toto ligno de Uilla noua preciamulu C soldos").*

b) Desde o punto de vista semántico, o ámbito de significación dun vocábulo pode condicionar a súa representación gráfica, xa que a elección da variante latina nun texto híbrido vincúlase frecuentemente á súa maior 'extensión' semántica. Neste sentido a experiencia ou hábito escriturario particular do amanuense inflúe na textualización de certas formas, mesmo as máis usuais e relacionadas co contido da noticia, pero precisamente de carácter máis hiperonímico (ex. 'boue', 'oues', 'equa' fronte a 'armintio', 'beciro', 'tenreiro', etc.)

c) No ámbito estritamente escriptográfico, puidemos corroborar como a prolongada mimese do sistema abreviativo herdado pola *scripta* latina pode representar un obstáculo para a emerxencia (in)voluntaria de trazos grafo-fonémicos innovadores. A cíclica escolla da variante acurtada dun determinado vocábulo, a través dun símbolo gráfico tendencialmente latinizante, impide a difusión da súa forma plena, ben sexa latina ou romance.

7. Apéndice documental

Para os criterios de edición remito a Gutiérrez Pichel 2004: 30-34 e 2008: § 6.1. Nesta ocasión, por esixencias do espazo, limitome a expoñer as convencións gráficas utilizadas na transcripción: os caracteres desenvolvidos aparecen todos en cursiva, 'l^x' indica a liña do orixinal, '\ /' as palabras escritas no interliñado, '()' emprégase para os caracteres engadidos por esixencias do sentido debido ao esquecemento evidente do escribán, '(...)' para as lecturas fragmentarias, '[]' para a reconstrución segura -e contrastada- dun determinado treito no que o soporte está deteriorado ou desaparecido, '[...]' se o soporte está deteriorado, '[---]' se o soporte desapareceu, '<>' para as lecturas problemáticas ou dubidasas. Utilizo a barra vertical en subíndice 'l' para indicar a separación orixinal dos elementos constitutivos de certas palabras (ex. "primera_lmente", "Uilla_lnoua"; vid. § 7.2.10) e o guión baixo ' _ ' para facer constar a separación de formas ligadas no orixinal por razóns de índole

fónica ou gráfica e que poden ser lingüisticamente relevantes ("atroen_no nosso agro"). Por outra banda, indico coas chaves '{ }' un aspecto problemático nas edicións filolóxicas especialmente de textos temperáns ou híbridos (vid. nota 41): o carácter anfibolóxico de certas formas abreviadas nas que existe un desfase ou desaxuste entre o símbolo gráfico da abreviatura (de carácter latinizante ou etimoloxizante, herdado do sistema braquigráfico latino) e a grafía da forma plena (presumiblemente romance). Por último, todas as precisións editoriais foron sinaladas na forma en cuestión por medio dunha marca en superíndice ('^s') que remite a un pequeno aparato crítico situado ao finalizar a edición dos textos⁴⁵. A continuación da cota arquívica e do rexesto indico, de habelas, as anteriores edicións publicadas de cada documento.

7.1. Edición dos documentos

1

1266, Febreiro, 4. AHN, Clero, Mosteiro de Ferreira de Pallares, carp. 1090, nº 15.

Pedro Fernández, crego de Vilamerelle (conc. Guntín), dispón a súa manda testamentaria.

Era M^a CCC^a III^a, IIII dias andados do mes de feuerero. Conoszuda cosa sea a quant(o)s l² este scrito uiren como eu, Pedro Ffernandiz, clerjgo de San Uicenzo de Uilla|mere|³le, seendo cun mia fala e ben assijrado, e por proueyto de mia alma, fazo mia l⁴ manda. Primera|mente mando meo corpo a San Fijz do Hermo, e mando y quanto ago l⁵ en esta sua eglesa e deuo

⁴⁵ Son consciente da imposibilidade de aprehender simultaneamente ao acto de lectura toda a información (texto e notas) presente na edición destes documentos. No entanto, a especial configuración lingüística da documentación non-dispositiva (nomeadamente, as 'noticias'), canto á súa absoluta anarquía grafo-fonémica e sintáctica, recomenda, desde o meu punto de vista, non fomentar unha lectura e comprensión xa complicadas de seu a causa dunha transcripción inzada de referencias numéricas (nº de liña e nº de nota).

por auer, fora ende a quarta deste nouo que jaz fól⁶ra que é de Pedro {Iohannis}, meo sobrino, que o laurou por ella, e a quarta do orgo que y |⁷ sé uedro ca o laurou por ella, e IJ cabras e un porco que y á de sa seara, |⁸ e agoo en saluo. E quantas deuedas me deuen eno couto de San Fijz man|⁹doas a Joan Franco, meo criado, as meas, e as meas ao comendador de Sam |¹⁰ Fijz; et tudalas otras deuedas que me deuen na terra mandoas a Joan |¹¹ Franco, meo criado, e se las non pararen ben mando ao comendador de San |¹² Fijz que aga as meas. Et mando a Pedro Abbade VIJ soldos, a Pedro Fernandiz |¹³ de Carcer VJ soldos. Et mando ao moestiro de Fferreira J terza de milo |¹⁴ que me deuen. Et mando a Pedro Oarez, meo s^{maestre}, X soldos. Et mando |¹⁵ a mya sobrina Sancha d' Argona quanto é o meo quinun de meo patrimo|¹⁶nio que eu ago ena casa da Pena de Leegundj; et quanta com|¹⁷pra eu fiz en Argona e en Stiuan que o tena en seus dias. |¹⁸ A Domjngo Perez de Bertamjr mando IIIJ soldos quaes me deue. |¹⁹ Et mando a Joan Franco e octorgo quanto comprey e supeno|²⁰rey in Leegundj, e doulo en doazon. Et mandole ende fazer |²¹ carta que senpre sea ualedera; et esto le mando por ser|²²uizo que me fiz. Et mando a Maria Perez de don Vjcente XVIJ |²³ soldos que perdeo per mjn. Que p(re)sentes furon.

2

s. d. (finais do séc. XII). AHN, Códices, Tombo de Toxos Outos, 1002B, fol. 60v.

Martíño Anaiáz dispón a súa manda testamentaria.

Ed. Pérez Rodríguez 2004: 189, doc. 153.

Testamentum de Martino Anayaz.

Hec est ordinacio que ego, Martino Anaiáz, ordinaui in mea infirmata|²te timeo ne subito mors mea surripiat et res mea inordinata rel|³maneat. Jubeo corpus meum sepelire in monasterio Sancti Iusti per manus magistro |⁴ meo domno Stephano et de meo patre. Jubeo ibi mecum tres seruiciales cum po|⁵pulancia: vno in villa uocitata s^{Coronio}, qui tenet Martino Pelaici in |⁶ pignore por solidos L, vno in Rouoredo et alio inu

Maio; medios de am⁷bos istos seruiciales tenet Afonso Martinçi in ignore de L^a solidos; et mea diuida⁸ qui me debet a dare Petro Suariz XLV solidos. Mando dare istos denarios in ma⁹nu de meo patre; quando ille habuerit istos terminos in sua manu habuerit¹⁰ pacauí inde Affonso Martinçi XXIJ solidos, a Iohanne Martinci XIIJ solidos, a mo¹¹ler de Pelagio Cachino X solidos.

3

1184. Xaneiro, 5. AHN, Clero, Mosteiro de Sta. María de Oseira, carp. 1510, n° 20.

Venda entre varios particulares dunha herdade situada na vila de Castro, na terra do Deza.

Ed. Martínez Romani 1989: 80-1, doc. 67.

In Dei nomine. Ego Fernandus Arie e Pelagio Arie et Mari[a] Arias et Marina Aras, a uobis Pelagio Mar²tinicj et uxor eius Marina Johannes et uoci uestre, grato³ animo, espontanea uoluntate, ffacimus cartulam uendicionis⁴ et textum scripture firmitatis in perpetuum ualituram, d' ipsa⁵ nostra propria una leyra de su a uila do Castro et ipsa leyra Afunso Fagun⁶di, cumu de⁷parte de erdade da uila e fer en Corneda cuncurente⁷ fluuio De<z>um concurente ad ecclesiam Sanctj Saluatoris, in loco certo⁸ <uila> du Castro, et ueteris scripturis, pro precium nobis et uobis bene complacuit⁹ [...] solidos XX de turneses [...] mariacolos (sic) solidos IJ et medio. R[...] ¹⁰ [...] Fernando pla[cab]ili rob[ora]tam de precio nec [...] ¹¹ [...]lit inde [...] absol[u]endum <a omine> igitur abete eam ¹² [...] de parte et omine uelle uestrum de hodie usque in ¹³ [secula] ffacite. Si quis tamen ex parte nostra uel de extranea contra hoc ¹⁵ [nostrum] uoluntarium fa<it>um ad irrumpendum [uenerit uel ue]nerimus, ¹⁶ [...] fuerit pariat uel par[ia]mus uobis ipsa l[eyra] duplatam uel tripla¹⁷[tam] et in¹⁸super regie uocj solidos XL^{ta}, [et hoc] scritum sit s[emper in robor]e. ¹⁸

Facta cartula [...] era M^a CC^a XX IJ et codum ¹⁹ nonas januaría[s]. [...] Roderic[...] ²⁰ Munjo P., testes; [...]mundi, testes. ²¹

Petrus Fernand\i/t notui (*signo*).

4

1260, Xaneiro, 23. AHN, Clero, Mosteiro de S. Paio de Antealtares, carp. 521, nº 10.

Rodrigo Fernández e súa muller María Rodríguez venden a Pedro Pérez e a súa muller Maria Eáns unha herdade preto de Riocereixa (c. Pedrafita do Cebreiro).

Era M^a CC LXXX^a VII^a et quotum X kalendas februarij. Notum sit omnibus presentibus et futuris quod ego, Rodericus Fernandi, una cum uxore ¹² mea domna Maria Roderici et per co(n)silium et mandatum domne Marine, abbatisse de Sobrado, et conuentus eiusdem monasterij, damus et conce¹³d[im]us uobis, Petro Petri et uxori uestre Marie Iohannis et filijs et nepotibus uestris, quamta hereditate habemus alende o Rio de Cel⁴reysa, ⁵dela careira que uay pora Castro atroen_no nosso agro do casar de Nugueiras; foras inde ha cortina de Corraes que ⁵ ten Maria Canelas cabo o orto de Santo Laurenzo e otros dos cortineiros que ten Sancha Petri in Santo Laurenzo e quanta inde non ten ⁶ o nosso casar de Nugeiras cum sua fructa; e mas uos damos o orto de Santo Laurenzo e la meadade da costa e do castro de ⁷ Santo Laurenzo, e desta parte medietatem de dos nugeiras e de una castaneira e as meas das cerdeyras, sacadas inde as ⁸ [---]na e as d' ante a casa que eu fazo ao rio. Tali pacto quod uos laboretis et paretis illam bene secudum possem uestram et ⁹ [ten]eatis illam in uita uestra et faciatis ibj domos et currales et moretis ibj, et sitis inde nostri uassalli obedientes et seruientes ¹⁰ cum uestris direct[u]ris, et nos amparare uobis cum directum et detis inde de illa nobis uel uocj nostre uenerit quartam partem per nostrum ¹¹ hominem de totum panem quod dominus ibi dederit et de uino et de leguminas et de al nichil detis excepto inde nabal, que ¹² faciatis quam mano u[o]lueritis, el nabal alzado, semeade totum terenum de serodas, et pro ipso nabal e por orto e por ¹³ fructa detis annuatjm VJ soldos de renda in die Sancti Iohannis Babtiste e J soldo de heyradigo, et detis annuatjm in die Sancti Micahelis [---

] *et de Sanctj* |¹⁴ *Martinj IIIJ^{or} dineiradas de pan et J gallinam bonam, e do chando que ibj feceritis detis nobis uel uocj nostre IIIJ^a partem.* |¹⁵ *Ad obitum uestrum et filiorum et neporum uestrorum permaneat nobis uel uoci nostre nostram hereditatem quita et in pace.* Ita ponimus uobis |¹⁶ [---] si forte uolueritis uendere uel subpinorare ipsum uerbum, prius uocetis nobis uel uocj nostre; si forte noluerimus emere |¹⁷ nec subpinorare, tunc uendatis uel subpinoretis in tali locum qui nobis nostras directuras cumpleat in pace sicut, et [...] |¹⁸ non sedeat filio de algo nen ome de ordinem. Si autem aliquis de nostra parte uel de uestra hanc cartam frangere uolu|¹⁹erit, partj alteri pecte CC solidos de penam et carta in suo robore permanente. Regnante Legionen et Castella rege domno Alfonso, |²⁰ lucensis episcopo Martino, tenente Lemos don Martjn Gil, maiorino in Gallicia don Rodericus Garsie huius rey. Sunt testes: Machia (sic) |²¹ Petri, clericus de Lor; Pelagius Fernandi de Castroncellos; Nunus Rodericj, prelatu de Cerasia; Garsias Rodericj, prelatu de Sindran. |²² Petrus Garsie, notarius juratus concilij Montis fortis, notuit ad placitum amborum partjum presentes et concedentes.

5

s.d. (1ª metade do séc. XIII). AHN, Códices, Tombo de Lourenzá, 1044B, fol. 54r.

Inventario de propiedades e servos en Santa Eulalia do mosteiro de Vilanova de Lourenzá.

Ed. Rodríguez González / Rey Caiña 1992: 95, doc. 57⁴⁶.

⁵Hec sunt noticia hominum uel casalium que debet habere Uilla noua in Sancta |² Eulalia. In primis in Uilla|fraamir: filios uel netos de Pedro Micaeli medias |³ et Martin Caluo et sua germana Neda. In Uilla|buiz: casal de Pedro Ramiriz |⁴ integro cum suos homines, casal de Pedro Golmariz integro cum suos filios |⁵ uel filias que dedit nobis comitissa domna Eluira, casal de Ennigo Petri cum suos |⁶ homines. In Uilla|aldriz: casal de

⁴⁶ Estes editores dan unha indicación errada da foliación (54v).

Iustina cum suis homines, casal de Pedro |⁷ Manges cum sua mulier, casal de Pedro Rabom cum suis filiis, mulier |⁸ de Martin Arin cum suis filios, Johan Rodriguiz et suos. In Bruladoyro: filios de |⁹ Johan Roxo.

Noticia de hereditate que habet monasterium Uilleinoue in |¹⁰ Sancta Eolalia. In Villa uoiz: casal de Pedro Regnante, Gundisaluo Gulmari et suo casal, |¹¹ Eldoncia Golmari et suo casal, Maria {Pelaiz} et suo casal, casal de Eldoncia |¹² Eniguiz, netos de Pedro Golmari et suo casal. In Uillaldriz: casal de |¹³ Pedro Gimara, hereditate de Felgosa.

6

s.d. (1ª metade do séc. XIII). AHN, Códices, Tombo de Lourenzá, 1044B, fls. 110v-111r.

Inventario de propiedades en Biduido do mosteiro de Vilanova de Lourenzá.

Ed. Rodríguez González / Rey Caíña 1992: 208, doc. 168.

§Uilar de Biduydo. Medietas de toto uilare quomodo diuidit per putium | |² de Biduydo et ferit in carcaua de Castro, et illa veyga que iacet |³ subtus Seniorim preter duas leyras que sunt de heredibus et iacent mar |⁴ cadas ambe im brachio, et illa ueyga diuidit se per regum de |⁵ Fonte de Seezedo quomodo uadit ad portum Castineyra todo cabo |⁶ deuesa, et illas duas departen ambas quomodo iacent in brachio per |⁷ quodam pradeyro que solet ibi haberi, et ferunt in comarum superius |⁸ quomodo ferunt omnes alie et h(e)reditas quomodo ferit directo ad coma |⁹ rum de Fonte de Seezedo.

7

s.d. (ca. 1130-1170). AHN, Códices, Tombo de Lourenzá, 1044B, fol. 54v.

Inventario de propiedades en Vila Cesar do mosteiro de Vilanova de Lourenzá.

Ed. Rodríguez González / Rey Caíña 1992: 96-7, doc. 58(b).

Hec est noticia de terras *que iacent in Uilla Cezar*. In §pranis (*sic*) in Agualada: una |² terra *cum* sou directo dilus corragos *usque* in Caruceyro d' Agrilo u directo do mona|³sterio, hereditate tota de Conido, hereditate tota de Cornas, hereditate tota de Uec|⁴ga, hereditate tota de Oucteyro dis istu *usque* in Lago Mortu, directo do mo|⁵esteyro, dela ag|r/a du cotu *usque* in lagona de Lagu Mortu, deinde *usque* ad mal|⁶re hereditate da Auissada, *et* toto a prestamo de Pedro Porteyro qui tenet Petrus |⁷ Froyle. In Sancti Petri: media de hereditate da Lagona *et* casal que tiuu Petrus Al|⁸uariz *cum* suas cortinas. Inna Siara: toto directo do moesteyro. In Gradaul|⁹fi: *usque* ad mare *et* deinde *per* aqua de Iuncelus *et* Figeyrido *et* Funtanelo *et* in Pereyra *et* |¹⁰ Cabrunçana; todo derecho do monasterio. In Sancti Petri: casal de Maria Ueremudiz |¹¹ *et* casal de Pelay Lado, vnde debet monasterio habere *seruicium et humilitatem*.

8

s.d. (ca. 1150-1180). AHN, Clero, Mosteiro de Oseira (Vilanova de Dozón⁴⁷), carp. 1511, nº 17.

Inventario de propiedades ofrecidas por Paio Martins e súa muller dona Gontroda "Deo uota" ao mosteiro de Vilanova de Dozón.

Hec est noticia de ereditate de Ospitale |² que donauit ille Pelagio Martin(i)z |³ *et* sua mulier dona Gontrode, Deo uota. |⁴ In Megimeici: quanta ei de suas arras. |⁵ In Cunia|r/ro: quanto ganauit *cum* suo |⁶ marido. In Mauriganes: aquele casa|⁷re que ganauit *cum* suo marido |⁸ de Petro Afonso. In Perera: que ganauit |⁹ de Monio Ariz. In Banicili: quanto |¹⁰ ganauit *cum* suo marido. §Aruore|¹¹sagro de §su\sano: quanto ganauit |¹² *cum* suo marido. In Aruosagro de iu|¹³sano: quanto exquiseren de Petro Luce. |¹⁴ In Sancti Stefanus: casare medio de Arias |¹⁵ Petriz, casare medio de Pelagio Mili|¹⁶diz. |¹⁷ §Kaualaria in

⁴⁷ Antes depositado neste fondo monacal, o texto agora está incluído no núcleo documental de Oseira (AHN).

Arnego: *quanta* |¹⁸ *ei de sua madre. In Uentosa: in quasa* |¹⁹ *de Afonso Uermuz quanto ganauit* |²⁰ *de Lageosa, uno casare in casar* |²¹ *de Munio S\ v/ariz.*

9

1246, Xullo, 14.

AHN, Mosteiro de Samos, carp. 1242, nº 15.

Noticia do deslinde das propiedades de Tareixa Rodríguez.

Era M^a CC^a LXXX^a III^a *et quotum* II° idus julii. Cognoscan igitur tam presentis quam futuris quod ego, domna Tarecsa Roderici, per consil²io filios meos don Monio Fernandi et Rodericus Fernandi, et per presencia bonorum ominum, s(c)ilicet, Dominjcus Petri, dictus Prado; Fernandus |³ Munioni, dictus Conde; Johannes Iohannj, armiger; Petrus Fernandi τ Iohannes Pelagij, dictus Cocon; et per alios ominis moraturi sin ipsa uilla |⁴ iam dicta de Negral, de parte sua hereditate dos herdecros, a qual scomprau⁵ suo patre et suo marito don F. Munioni, et illa iam dicta compa⁵raui de U(i)lla de Negral faciant iij^or.

I^a quarta de Suecro Petri de Sancto Martino e d' Os Calutus, e de ista quarta á dona Tarecsa IIJ^a e da IIJ d' Os Calu⁶tus leua IIIJ^a pro Pelagius Romano.

Alia quarta est de Fernan Petri, clerico, e de suas gentes, e leua domna Tarecsa IIJ^a τ nu max intra pro raci⁷one de Petro Fauce per sua cabeça.

Alia quarta est dos erdecros da uila e leua domna Tarecsa IIJ^a pro Pelagius, abade, et alia IIJ^a d' Us Ec⁸rigos laua (sic) dona Tarecsa VJ^{ta} pro Iohannes Martinj, dictu Anco, et alia IIJ^a de gentes de Ueremudo Martinj leua dona Tarecsa |⁹ VJ^{ta}.

Alia quarta est de Pelagio s⁹Gabarias e leua dona Tarecsa media; et comprau⁵ domna Tarecsa a Petro Iohannis, dictu Sanctorum, |¹⁰ casal que fui de Petro Coruo cum sua hereditate pro se et pro suas gentes; uendidi et comparau⁵ dona Tarecsa a Areas de |¹¹ s⁹Ferraria e a suas gentes agro da Senra pro LXXX^{ta} soldos menos inde u decimo, e comparoc dona Tarecsa racione de

l¹² Munio Martinj, dictu Ecrigo, inu camino e uoce de Lupa Petri.

10

s.d. (anterior a 1267).

AHN, Códices, Tombo de Lourenzá, 1044B, fol. 77v.

Noticia da extensión e lindes da herdade de Formarán (conc. Castro de Rei), pertencente ao mosteiro de Vilanova de Lourenzá.

Ed. Rodríguez González / Rey Caíña 1992: 147-8, doc. 106.

§Hereditate de Formaray. Argemiri que iacet Riba minei, casal de Ua\ a/sco l² cum omne sua hereditate iuxta Rioiseco; et separasse de Sancti Iacobi per suis l³ terminis antiquis, per illo porto de Rioiseco, leuase inde uno uallo et l⁴ figetise ad octorellas usque ad illo porto uetero de Radicosa, et ipsa l⁵ terra integra qui iacet ad illo porto cum suas piscarias. Castro l⁶ de Olarios: per terminum de Radicosa et inde per termino Senorinj l⁷ et inde per term(i)no Guntriz et inde per termino de Dagerin.

11

s.d. (anterior a 1267⁴⁸). AHN, Códices, Tombo de Lourenzá, 1044B, fol. 118r-123v (fragmentos)

Noticia de rendas, gastos, gando, parcería, etc. do mosteiro de Vilanova de Lourenzá.

Ed. Rodríguez González / Rey Caíña 1992: 119-25, doc. 176.

Hec est noticia de renda monasterium Uilleinoue de Laurenzana. l² Jn primis de §Benbiure: XXX^a soldos. De Calende: L^a soldos. l³ Jn Galgano: LX^a soldos. Jn Muras: XXⁱ soldos. De Curros: l⁴ XVIIJ soldos et medio. De Sancta Maria Maiore: XXX^a V

⁴⁸ Quizais da primeira metade do século: tendo en conta a documentación do tomo, puiden identificar o goberno como abade de don Pedro Gutiérrez entre 1201 e 1248. Rodríguez González / Rey Caíña din (1992: 17) que a súa cronoloxía vai desde 1227 ata 1248.

soldos. |⁵ De Bidueras: XVIII soldos. De Laurenzana: C^m LX^a soldos. |⁶ De Ferreira: XXⁱ V soldos. De Orria: XX^a soldos. De Fornia: |⁷ XXX^a soldos. De Rio|maurili: XVII° soldos. De Uilla|mariz: |⁸ VIII soldos. De Pineiro: LXXX^a soldos. De Uilar: XVJ soldos. De |⁹ Uilla|uoz: X soldos. De Meirengos: VJ soldos. De Sanctj Micahelis: |¹⁰ VJ soldos. De Uilla Cesar: X soldos. De Celeiro: XXⁱ soldos. De Ca|¹¹uarcos: XXⁱ soldos. De Masma: XXⁱ soldos. De Sanctj Andree: XXⁱ |¹² et III soldos. Jn cauto Uille|noue: de fossadeyras |¹³ LX^a s^soldos. De Ponte: de soldarizas L^a soldos, de anniuersari |¹⁴as L^a soldos, de decimos de ollas XXX^a soldos. De Sante: V soldos. |¹⁵ De Britonia et de Pasturiza et de Fitorio e de Rey |¹⁶gosa: XL^a soldos.

Hec est noticia de renda da enfermaria: CCC^{os} soldos. |²⁰

Hec \est/ noticia de ecclesias et de seruicialjas (...).

Hec est noticia de racionibus monasterij. Jn primis Garsia |³⁹ Fernandiz et Nicolaus Petriz et Petrus Nichola et domno Viuia|⁴⁰no et Pelagij Albertj et Johannes Iohannis et Romeus Petriz et Johannes | |⁴¹ Petriz et donno (sic) Micahel et Petrus Iohannis et Petrus Uelaz |⁴² et Gondisaluo Martiniz et Fernandus et Garsie Infantulus |⁴³ et Martinus Carreyra et Johannes Pelaiz et Johannes Dominicj, |⁴⁴ confessos, et capellanus Johannes Iohannis et Fernandus Iohannis et Pelagius |⁴⁵ Gundisaluj et Petrus Iohannis et Johannes, filio de Petrus Uelle, |⁴⁶ et Johannes de Uuario et Marcus Petriz; et duas iugatas et |⁴⁷ una de opera et una de porta et Petrus Sistallj et una |⁴⁸ ad boleyro et ad s^c\o\quinario, et duas de mancipos |⁴⁹ iugueiros et una de mancipio da ligna et Johannes |⁵⁰ Martinj, scolarius.

Hec est noticia de ganato de conuentu. Jn primis |⁵¹ de Rio|maurilj: XII uacas et IIIes tenreiros et uno |⁵² anillo et una iouenca in Spital et III uacas, una |⁵³ cum filio, et uno boue et uno touro et medias |⁵⁴ de duas s^suacas et medio de uno beze|⁵⁵ro et quarta doctro et XXⁱ ruxelos. Jn Euue: |⁵⁶ duas uacas tenreiras. Jn Donpinom: medio de uno biziro. |⁵⁷

Hec est noticia de parzaria. Jn Rio|maurilj: cum Pelagio |⁵⁸ Froilaz VIII^m uacas, una est sine filjo; et cum Maria |⁵⁹ Petriz II^{as} uacas cum suos filios et uno almalo | |⁶⁰ et VII° capras et II^{os} cabritos. Jn Euue: II^{as} uacas et II^{os} ten|⁶¹reiros et II^{os} moseios et

XIIJ oues et IJ^{os} boues. |⁶² Jn Regnantj habet IIes boues et IJ^{as} uacas et IJ^{as} capras |⁶³ de cabos et IJ^{as} oues de crianca per medio et V armitios |⁶⁴ et XIIJ^m roxelos. Jn Pumaruruino: IJ^{os} boues et |⁶⁵ uno almalo et media de una uaca. Jn Uilla Cesar habet |⁶⁶ uno boue uetulo τ media de una uaca cum suos IJ^{os} |⁶⁷ filios et XIIJ ruxelos. Jn Sanctj Petri habet uno boue |⁶⁸ et una uaca cum suo filio et medio de uno biziro et IIIJ^{or} |⁶⁹ ruxelos. Jn Celeyro de parzaria habet IJ^{os} boues |⁷⁰ et IIIes uacas et IJ^{os} anillos.

Hec est noticia |⁷¹ de equas. VIJ^m et cum Petrus Ueremudiz IJ^{es} et cum Petrus Pelaiz |⁷² Cuba VIJ et medio et IIIes poltras, et cum Gunzalu |⁷³ Spora una equa cum IJ^{os} filios.

Hec est noticia |⁷⁴ de seruiciales et de ecclesias. Jn primis jn Euue: |⁷⁵ IIIes talegas de scanla pisada et IJJ^{or} de miljo et IJ^{es} de or |⁷⁶io per talega de burgo. De Meirengos: X talegas de miljo et |⁷⁷ de orio. Et de Reynantj: pro renda XVIIJ^o talegas de trijgo et XVIIJ^o |⁷⁸ de orio et VIII° duzinas de pixotas et IJ^{as} partes |⁷⁹ de una media de orio de qua debet domno Viuiano VIII° talegas. | |⁸⁰ Jn Uilla Cesar habet V tercias, et est una de auenas |⁸¹ proximas et alia tercia de auenas trijgais et I^a tercia |⁸² et medio de miljo et VIJ^m talegas de trijgo et d' escanla pisada, |⁸³ et IIIes talegas de fauas et IJ^{as} de orio, totum per octaua. |⁸⁴ De Sancto Micahale dat domno Viuiano VIJ tercias e media |⁸⁵ et X octauas de trijgo et alio in conta de Celeiro, VIJ |⁸⁶ octauas d' escanla et VIJ de centeno et XII de miljo; |⁸⁷ et sunt IIIJ tercias. De Teegoncj Johannes Cabeza dat V tercias |⁸⁸ et media. De Sancto Petro: IJ^{os} panes d' escanla et miljo. De Sanctj |⁸⁹ Felicis: IIIJ^{or} tercias. Jn Celeyro habet XXⁱ ruxelus. |⁹⁰ Jn Fornia habet uno iouenco. Jn Masma Petrus Petri habet |⁹¹ IJ^{os} boues et IJ^{as} uacas da casa et de crianca IJ^{os} |⁹² biziros et I^o iouenco et IJ oues et V Marina |⁹³ Iulianiz et una uaca da casa et IIIJ^{or} oues de cri |⁹⁴anca et VIJ capras et I biziru anilu; Johannes Pelaiz |⁹⁵ habet IJ uacas et IJ^{os} biziros et IJ^{os} boues et |⁹⁶ IJ almalos da casa. Jn Teegoncj habet I boue |⁹⁷ et una uaca et VIJ ruxelus et de crianca |⁹⁸ J^a uaca et IJ biziros et medio. Jn Uilla noua habet |⁹⁹ IJ boues da casa et de crianca una uaca | |¹⁰⁰ cum IJ^{os} filios et XXⁱ et IIIJ^{or} ruxelus. Jn Sanctj Felicis: |¹⁰¹ una uaca cum IJ filios in que habemus II^{as} partes, et XXⁱ ru |¹⁰²xelus. Jn Lastra: I boue et una uaca cum suo filjo et |¹⁰³ VIJ^m ruxelus da casa. Jn Uilla noua: VIJ

tercias de pane. |¹⁰⁴ *Et in Regnantj: VII⁶⁰ tercias. In Sanctj Andree: XIIJ tercias. Et de ecclesia |¹⁰⁵ de Orrea habet V tercias de trijgo et X talegas de cibata. |¹⁰⁶ In Requexu habet VJ armitios de per medio et IJ tenreiros |¹⁰⁷ et medio, et uno almalo do monasterjo et VIIIJ tercias de pane |¹⁰⁸ et XL^a ruxelus de per medio. In Sanctj Thome: IIJ armin |¹⁰⁹ tios et medio de monasterio, et XIIIJ ruxelus de mo(n)asterjo et |¹¹⁰ IJ tercias de pam para sementj. In Ueiga: IJ boues et V |¹¹¹ armitjos et VJ tercias de pam. In Castriz: IIIJ tercias |¹¹² de pam et IJ boues et IIJ armintios et IJ iouencas |¹¹³ de per medio, et V oues et IIJ de per medio. In Masma habet X |¹¹⁴ et IIJ tercias \et media/ de pam. In Fornia: I tercja et media de pam. In Sanctj |¹¹⁵ Thome: VIIIJ tercias. In Sancta Maria Maiore: VJ tercias. |¹¹⁶ De Pasturiza: de ecclesia et de seruicialja XIIJ tercias |¹¹⁷ et I boue et una uaca et IIIJ ruxelus. In Gall |¹¹⁸ gano: VJ tercjias. In Ricimir: XIIJ tercjias. In Uillapol: |¹¹⁹ VIIIJ tercjias. In Pousada: VIII° tercjias. In Lastra: IIIJ^{or} | |¹²⁰ tercias. In Uilar de Moros: XIIIJ tercjias. De Arogio: XIIIJ |¹²¹ tercjias et IJ tercjias de seruicialja et I boue |¹²² et I uaca. In Lastra: IJ tercjias de seruicialja |¹²³ et IJ tercjias et media da seara. De Pumar | ruuino: |¹²⁴ VJ tercjias et media. In Soctelu: uno boue et XIIIJ |¹²⁵ ruxelus et V capritos de per medio et una tercja et media |¹²⁶ de pam. Da Ponte: IIJ tercjias. In Sancta Eolalja de Corquido: |¹²⁷ una uaca siue terceira et medias de VJ et IJ |¹²⁸ tenreiros et XXⁱ et VJ ruxelus. In Monte | octo: |¹²⁹ VIIIJ armintios de seara et medias de IIJ. |¹³⁰ In Rio | maurilj: una tercja de pam. |¹³¹*

Hec est noticia de homines quos tenent prestamos de monasterio. (...)

Jstos sunt prestamos qui tenent canonicos et milex. In primis Johannes |¹⁹¹ Garsia tenet una seruicialja, et tenemus in concanbja pro illa |¹⁹² tota herecta de Uilla | nova que illj tenet de sede; et Petrus Gar |¹⁹³ sia, canonico, tenet XXⁱ soldos; et Johannes Cano Uilla Tuimir et filjo |¹⁹⁴ de Pelagio Eanes tenent XV soldos; et domno Viuiano Munjz tenet |¹⁹⁵ Felgoso et dat de illa annuatjm V^e soldos ad mo(n)asterjo; et Pelagio Fernandiz tenet |¹⁹⁶ una seruicialja in Cauarcos et medietatem de uoces de ipsa uilla, |¹⁹⁷ et dat de illa X^m soldos annuatjm; et Pelagio Eanes de Uilla | maiore tenet |¹⁹⁸ VIJ^m soldos per Octeiro et per Ambroza; et

Roderico Pelaiz de Peruessus tenet |¹⁹⁹ in Uilla|seca una seruiçialja et una prestamarja, et alia serui |²⁰⁰cialja in Saa et dat de illa X^m soldos annuatim, et est amicum et fili |²⁰¹gresem et sua mulier et suos filios de monasterjo, et tenent eas |²⁰² in uita sua et de sua mulier, et dedit illas hereditates abbas |²⁰³ domno Garsia et fecit de illas carta et similem fecit ad Pelagij |²⁰⁴ Fernandiz de Cauarcos et super sunt scriptas.

Hec est summa que |²⁰⁵ expendunt cotidie in monasterjo. In pane trictjco III^{or} soldos et medio |²⁰⁶ et IIIes talegas de centeno a duobus diebus et una talega de cibata. Jstut |²⁰⁷ expendunt sine ospites: et XV^m soldos de collectas de cauto et C^m |²⁰⁸ regueifas sine cauto et C^m soldos de porcos.

Hec est noticia |²⁰⁹ de castaneas que debent uenire ad cellarium. In primis in Sanctj Thome: | |²¹⁰ IJ^{as} ceruçialias ermas et I sauto qui tenet domno Sancjo et |²¹¹ Pelagio Monacho de Sanctj Georgij; et Pelagio Martiniz de Uilla|seca tenet I saucto |²¹² ina Miuteyra et Johannes Ea(nes) alio et Roderico Froilaz alio et Pelagio |²¹³ Batala, cum tota sua uoce, alias castañas <multas> inna Miu |²¹⁴teyra; et totas alias de Miuteyra unde debent uenire quarta |²¹⁵ ad celarjum et tercja de tota uoce da fonte que tenet in prestamo |²¹⁶ Johannes Eniquiz et Johannes Petriz, et tota uoce de pinario unde habemus |²¹⁷ habere quarta. In Soutelu: medio de uno saucto cum Dominjco Giral |²¹⁸diz et IJ^{as} quintas de tota uoce da Fonte et casal da Coua |²¹⁹ et uoce de Petro Carpeio que tenia Fernando Iohannis de Scaurito |²²⁰ et uoce dos Chacardos; unde debent uenire ad cellario |²²¹ et castañas de su casa de dum Pasqual, et uno saucto cum Pelagio |²²¹ \Maza/ in Uilla|pol et alio saucto qui tenet Martino |²²² Rabinato de uoce de seruiçialja de Uillapol, et uoce de Sacto |²²³maiore (sic) que debent uenire ad cellario, et uno saucto in Nogueiras |²²⁴ et uno sauc(to) in Igriguaa que tenet Petro Iohannis de Arogio, et alio saucto |²²⁵ que iacet in Lauandeyra qui tenet Martino April, et prestamo que sua |²²⁶ tenere Gundisaluo Ichoca de iugaria que tenet Martino Rabi |²²⁷nato, et Marina Iohannis de Uilla|pol; alio saucto que debet uenire |²²⁸ ad cellario, et I saucto in cellario. | |²²⁹

Hec est noticia de prestamos. In primis C^m LXX^a a prestamos |²³⁰ sine suaregos et C^m regueifas et C^m soldos de porcos

de ser |²³¹uiciali \ a/s et XXX^a soldos de collectas de cocto et CC^{os} et X |²³² tercjas de pam, et M et C^m soldos de renda, et XL^a tercjas de casta |²³³neas et nonaginta et IJ armintjos maiores, |²³⁴ et XVIIJ^o tenreiros et XVJ inter iouencos et iouencas, |²³⁵ et CC^{os} et XXⁱ ruxelus, et XV equas et media, et |²³⁶ V^e cubas de sicera; et toto ligno de Uilla noua |²³⁶ preciamulu C soldos, LX^a et VIIIJ soldos de boronas et de |²³⁷ oriazas de seruiciales.

Hec est noticia de uestiaria. In primis in XIIIJ fratres: |²³⁸ XXⁱ V^e soldos ad unum quemque frater, et in IIIes infantibus: |²³⁹ §XV^m soldos, et frater de Pena et frater de Sanctj Ciprianj: XXX^a soldos |²⁴⁰ inter anbos; et sunt pertos soldos CCCC^{os}.

Et hoc fuit |²⁴¹ factum in die Parasc<e>ue per ante domnum Roderico Gomet |²⁴² et per domna Maiorj Alfonsiz et per omni capitulo et per |²⁴³ abbatem Petro. Eadem die permansit super domno Viuiano |²⁴⁴ CCCC^{os} soldos et LXX^a soldos et XIIIJ tercjas de castañas |²⁴⁵ et LX^a tercjas de pam et XXⁱ talegas de trictico.

12

s.d. (2ª metade do séc. XIII). AHN, Tombo de Toxos Outos, 1002B, fol. 170v.

Inventario de propiedades do mosteiro de Toxos Outos na igrexa de S. Salvador de Taragoña.

Ed. Pérez Rodríguez 2004: 609-10, doc. 674.

§Hec est noticia de quinionibus quos habet monasterium Sancti Justi in ecclesia de T(a)ragonio. |² Primo media de una quinta de tribus quartis de Petro \ Petri/ de Castro. Jtem de media que re |³remanet sextam pro domno Alfonso Reymundi, et aliam sextam pro domno Joh(an)ne Rey |⁴mundi. Jtem de quarta donega a quinta polos §Bergeoes e XX dineiros de renda |⁵ pro fratre Dominico Caualeyro \ et pro fratribus suis/ et quinionem d' Os Caualeyros, et quinione de Petro Er |⁶et ex una parte e de Fernando Sardina cum sua auolencia a terza de San Iohanne |⁷ de Mazaeda, e meteola en mão Johan Perez, quando era archipreste, a uossu frade |⁸ Paay de Taliar, e o quinon de Pedro Feo quanto el auia d' auoo e de gaanza per |⁹ manda que fez cum

don Johan Todinz per frades e per omees boos, e deronna de sua
|¹⁰ mao a Garcia Feo que a teuesse e leyoa ao moesteyro per
manda que fez es |¹¹crita.

13

s.d. (ca. 1261⁴⁹).

ARG, Pergameos, nº 111.

Noticia de gastos do mosteiro de San Xoán de Caaveiro.

Ed. Martínez Salazar 1911: 10-12, doc. 5.

Jsta é a nodiça do que despendeo o celareyro en dineyros.

|²

En pan na festa de Saioane XIII soldos, en pescado XXXV
soldos, |³ e <III> s^tteegas de sal VI soldos, en concas VI, II^{as}
caldeyras CX^a VII soldos, |⁴ vna perna de uaca II e meo, una teega
de sal II, e s^oto nas cole|⁵tas do arcediagoo, XVIII en un toucino,
una perna de ua|⁶ca XV, tres soldos ao que midia a ceuada, un
toucino |⁷ aos coygos XX, una ola de manteyga que dey a dona
Maria |⁸ X; s^{en} uesugos XVIII dineyros, e outra uet II |⁹ e meo en
pescado, e outra uet en sardinas II e meo, |¹⁰ e outra uet II soldos;
ao escriuan do arcediagoo VIII soldos, |¹¹ un gauian que de(u)_o
prior ao arcediagoo e_u_oto LX soldos, |¹² s^vna teega de sal IIII,
en sardinas II soldos, no pescado |¹³ da festa VIII soldos, outra uet
en pescado II soldos, un carne|¹⁴yro VI, un quarteyro de sal VIII,
e oto dyneyros |¹⁵ en Cabanas cono prior don Fernando, IIII ena
Seara en Becerit, |¹⁶ VIII quando escudia as maçaas, en sardinas
p|r/a |¹⁷ os coygos III, e outra uet VI, quando aduxe as |¹⁸ maças a
Ponte III soldos, quando ueo o prior en sardinas |¹⁹ VI, e outra uet
III e IIII, e outra III e IIII; a Pon|²⁰te con Ioan Romeu e \con/ Ioan
Leal V, e Erees IIII, en uino |²¹ aos coyguos VIII, e en pan X, e in
uinagri §III, en pan |²² en uino ao prior e aos coygos e res (sic)
XVIII, en dia de |²³ Santa Cecilia en pan e uino (e) en alos XXXV,
e outra ue\t/ |²⁴ V en pan, V teegas de sal XV, e outra uet VIII en
pan, |²⁵ e outra uet V en pan, as cubas XVI, V (en) pan, quando

⁴⁹ Data proposta por Souto Cabo (2006: 26-28).

parti²⁶mos en Uilar de Colo XIII e meo, §<u> sabado X en pan |²⁷ e VII en uino \e sardinas/, e otra uet \V/ en §\ pan/, e otra uet |²⁸ en pan V, en pan en uino ao prior XI, e ao prior XXV soldos, e otra |²⁹ uet aos coygos en pan X, e outra uet V, e ao prior en pan en uino |³⁰ XI, §una teega de sal III, en pan X, en pescado VI e meo, e |³¹ en pam X, en uino e enpaadas XX, en pan X; |³² en uespera de nadal en pan e uino en congros |³³ XXIII, en pan X, una teega de sal III, |³⁴ e LX soldos en pan pelos enuernos, en Ui|³⁵la noua §\X/V, na coleta de don_Aras |³⁶ XII, una ola de manteyga XXII, |³⁷ en res (sic) domingo de Setuagesima con |³⁸ V coygos VI, e oto en domingo d' On|³⁹troydo, en uino X, no meu rocin fe|⁴⁰rar XX, quando §fomos eu e dom Fernando |⁴¹ a Santiago CX soldos, en dia [---]|⁴²do en pan XV soldos, en dia de Cimsa XV|⁴³III soldos en pan en uino, no uino de |⁴⁴ Quaraesma XXXV soldos, §[...] |⁴⁵ [...] |⁴⁶ [...] |⁴⁷ vna teega de sal III, quando fui cono prior |⁴⁸ a Betanços XIII, de que tirey as calças |⁴⁹ do prior, e XVIII no cerame do Ioan |⁵⁰ Sobrino, e a Ponte en pan e uino X, |⁵¹ quando comemos na Espineyra |⁵² en pan e uino X, en pan no moes|⁵³teyro X, sabado en pan XII, e |⁵⁴ una rapada de trigo XI, e |⁵⁵ [...].

14

s.d. (ca. 1261)⁵⁰.

AHN, Clero, Mosteiro de Ferreira de Pallares, carp. 1096, n° 15.
Inventario das herdades conseguidas por Munio Fernández de Rodeiro.

Esta é a rrenembrancha das herdades que dom Munyo |² Fernandez de Rodeyro conprou e concanbeou e gaanou. |³

Jn primo conprou a Sancha Gonzaluez, filla de |⁴ dom Gonzaluo Osorez e de dona Mayor Fernandez, quamta |⁵ herdade auya in Galiza, e disi canbeoula cum Martjm |⁶ Gonzaluez e cum Ruy Gonzaluez pola terza da |⁷ herdade que eles herdauam de dom Joham Fernandez d' Orzellom; |⁸ e disi outra terza que dessa herdade que erdauam |⁹ fillos de dom

⁵⁰ Data proposta por Souto Cabo (2006: 234-235).

Nuno Fernandez canbearonna cum dom Munõ. |¹⁰ A atal preyto que xe lles quitou dom Munõ de quanta herda|¹¹de auya in Purtugal por voz de sua moler dona |¹² Costanza, e eles quytaromisseille daquela terza que |¹³ eles erdauam de dom Joham Fernandez in todo Galiza; e a outra |¹⁴ terza morreo dom Pedro Martiz e erdou ela dona Costanza, |¹⁵ sua ermaa. E per esta razom ficou toda bõa de dom |¹⁶ Joham Fernandez que auya in Galiza a dom Munõ; §fora ende a |¹⁷ terza da quarta de Vioes que mandou dona Costanza |¹⁸ a Sobrado cona de sou irmão, dom Pedro Martiz, que auya |¹⁹ gãada. E dysi quamdo Sobrado quiser in Vyoos por este |²⁰ quynom dem a dom Munõ o sou quinom de dom Joham Fernandez in Liro; |²¹ e se per ventura irmãos de dom Munõ quyserem in |²²trar ou demandar quinom §in sua por herdade d' auoos, |²³ cuntem quantos sum netos de dona Sancha Perez |²⁴ §e rrespondanlles a cada um per sua cabeza, saluos |²⁵ directos de dom Munõ, se a poder defender a directo |²⁶ el ou quem ueer in sua uoz. E quamdo dona Tereysa |²⁷ Monyz quiser uijr a partazom in herdade de dom Munõ, |²⁸ aduga a que tem in Lemos na Pena e, disí, parta |²⁹ cum quem herdar sua bõa u deuer.

E outra herda|³⁰de que dom Munõ comprou in Vila|mayor de fillos de |³¹ Joham Gonzaluez deueea (sic) a prezar Ffernam Perez, clerigo de Vila|³²mayor, e o freyre de dona Tereysa, dom Pedro Eanes, e Ffernam |³³ Conde; e quamto a prezarem deueo a dar dom Munõ, e pa|³⁴gou ende dom Munõ ia C^m XXⁱⁱ soldos.

E de|poys gaanou |³⁵ dom Munõ o quinom de Ruy Lopez, e est ende vygario |³⁶ Pedro Nycolaez e Lopo Ferradura e Fernam Calza.

E outrossi |³⁷ o casal que tem Pedro Martiz de Suyme temno dom Munõ |³⁸ canbeado conos freyres do Temple por una herdade |³⁹ de {Sancta} Ougãa e per prazos partydos que tem cum eles |⁴⁰ por sempre.

E outrossi a Casa do Allo in que tem dom Munõ |⁴¹ a casa, fuy do Condado e leixaronna os homes e nom qui|⁴²serom en ela morar por nom fazer o foro; e ella comprou |⁴³ dom Munõ por

sous *dineiros* de Martjm Monyz, e se eles eli |⁴⁴ demandarem venana morar e fazam dela o foro que ende |⁴⁵ soyam fazer.

E outrossi a herdade que tem dom Munõ jn Lourey |⁴⁶ro de Tereysa Perez deuya Osor Perez, sou fillo dela, a dom |⁴⁷ Munõ C^m LIIJ *soldos*, e meteeoa (*sic*) Tereysa Perez a dom Munõ in |⁴⁸ tal *condyzom* que ouuo espazo de Nathal atra Pasqua |⁴⁹ que lle dessem estes *dineiros*, senom auer dom Munõ a herda |⁵⁰de *comprada* por aqueles *dineiros*. E sobr' esto ouuo a *uijr* |⁵¹ sou sogro de Osor Perez e Dyago Sanchez e prezarem |⁵² esta herdade; e sse ualer mays a herdade, dalo dom Munõ; |⁵³ e se *myos*, tornarenno eles a dom Munõ, e dom Munõ te |⁵⁴er a herdade; e quando eles esto quiserem chegar deue |⁵⁵se a comprir da parte de dom Munõ.

E outrosi a herdade |⁵⁶ que tem dom Munõ in Friol de parte de Pedro Garcia de |⁵⁷ Ambrõa, conuem a saber: hyasse esse Pedro Garcia pra_a |⁵⁸ terra de vltra mar, daquela que morreo alo, e dou |⁵⁹ a dom Munõ quanta herdade auya in Friol que desse dom Munõ |⁶⁰ C^m *soldos* a Fernam Pardo, e dom Munõ pagou ia este |⁶¹ C^m *soldos*, e per esta guysa ouuo dom Munõ a *auer* esta |⁶² herdade quyta.

E esta guysa tem dom Munõ estas |⁶³ herdades, e de todo esto busquem as cartas in |⁶⁴ Ferreyra e in Osseyra.

7.2. Aparato crítico

7.2.1. Documento 1

- Formas con plicas: *agóó* (l. 8), *aó* (l. 9), *asíjrado* (l. 3), *Fíjz* (ls. 4, 8, 10, 12), *Léégundj* (ls. 16, 20)
- l. 14 "maestre". O primeiro <e> parece corrixido.

7.2.2. Documento 2

- l. 5 "Coronio". Esta palabra foi engadida por outra man, parece que coetánea.

7.2.3. Documento 4

- Formas con plicas: *á* (l. 8), *filijs* (l. 3), *ó* (l. 5).
- l. 4 "dela". Antes de escribir esta forma o amanuense puxera "des", despois riscouna e continuou escribindo "dela".
- l. 18 "ome". Cun trazo por riba.

7.2.4. Documento 5

- l. 1 "Hec". Enriba outra man escribiu o rexesto: "Marinas de Ribade con suis terminos".

7.2.5. Documento 6

- l. 1 "Uilar". Enriba outra man escribiu o rexesto: "Villar de Biduedo".

7.2.6. Documento 7

- l. 1 "pranis". É erro do amanuense, por "Jn primis".

7.2.7. Documento 8

- ls. 10-11 "Aruore|sagro". No primeiro elemento toponímico parece que foran riscadas as dúas últimas letras (cfr. "Aruosagro" na l. 12). A continuación de "sagro" aparece riscado "qu".

- L. 11 "su\sano". Os caracteres entreliaados son corrección doutras letras que foron riscadas no medio da palabra (parece "qua"; nese caso corresponderían á palabra seguinte).

- L. 17 "Kaualaria". A continuación aparece riscado "qus<a>". Entre esta liña e a anterior deixouse un espazo en branco.

7.2.8. Documento 9

- Formas con plica: *julí* (l. 1), *Pelagij* (l. 3).
- l. 2 "in". O amanuense escribiu por erro "ipn", posiblemente ao confundirse coa palabra seguinte ("ipsa").

– l. 4 “comprauí”. O <a> está sobreposto. Vid. § 5, o dito sobre este documento no plano verbal (§ (ii)).

– l. 9 “Gabarias”. A primeira vogal foi corrixida.

– l. 11 “Ferraria”. Ao comezo da liña aparece repetido “de”.

7.2.9. Documento 10

– Formas con plica: *Dagerín* (l. 7), *jnde* (l. 7), *Senorinj* (l. 6).

– l. 1 “Hereditate”. Enriba outra man escribiu o rexesto: “Fformaran cum suis terminis”.

7.2.10. Documento 11

– Formas con plica: *Andrée* (ls. 11, 104), *Eúúe* (ls. 60, 74), *Georgij* (l. 211), *Igriguáá* (l. 224), *monasterij* (l. 38), *Pelagij* (ls. 40, 203), *Sáá* (l. 200), *Téégoncj* (ls. 87, 96), *tríjgais* (l. 81), *trijgo* (ls. 77, 82, 85, 105).

– *Scripta*. O trazo da escritura a partir da l. 131 faise máis fino, aínda que non podó asegurar que a man sexa diferente. A nivel onomástico, unha característica notable deste segundo treito é que maioritariamente non flexiona o nominativo nos nomes pertencentes á segunda declinación (*Petro*, *Pelagio*, *Roderico*, *domno Sancho*, etc.; cfr. ls. 155, 161 *Petrus*, l. 161 *Veremudus*). Esta é a solución que adopto nas formas deste tipo abreviadas. No entanto, na terceira declinación aparecen símbolos gráficos latinizantes; así que, nestes casos, respecto a forma clásica. Para os apelidos vid. infra.

– Antroponimia. A variante patromínimica *-iz* é a máis representativa⁵¹ do cartulario (na documentación latina⁵²) e

⁵¹ As formas rexistradas no TMILG (só as rematadas en <-iz/s>, pois son ás únicas que revelan unha fiel lectura do orixinal) rexístranse case exclusivamente no séc. XIII.

⁵² Formas atopadas no tomo: *Adefons(um/us/i) Fredenandiz / Fredinandiz / Fernandiz* (a. 1087, 1104, 1128, 1129), *Rodericus Fernandiz* (a. 1229), *Veremudo Fredenandiz / Fernandiz* (a. 1129, 1139, 1145-54, 1152-57), *Petrum Fernandiz* (a. 1172), *Fernando Fernandiz* (a. 1135, 1147), *Munioni Fernandiz* (a. 1252), *Ordonius Fernandiz* (a. 1135), *Suerio Fernandiz* (a. 1125), *Gundisaluó Fernandizi* (a. 1110), etc.;

tamén aparece por extenso no noso texto: *Eniquiz* (ls. 216), *Giraldiz* (ls. 217-8), *Iulianiz* (l. 93), *Ueremudiz* (l. 71); cfr. *Ciprianj* (ls. 239), *Domincj* (l. 45)⁵³, *Georgij* (l. 211), *Martinj* (l. 50), *Pelagij* (ls. 40, 203). Este, xa que logo, é o resultado que desenvolvo nas formas abreviadas: “*Alfonsiz*” (ls. 242), “*Fernandiz*” (ls. 39, 195, 204), “*Martiniz*” (ls. 42, 211), “*Pelaiz*” (ls. 43, 71, 94, 198), “*Petriz*” (ls. 39, 40, 41, 46, 59, 216). Canto á expansión da forma “*Iohannis*” (ls. 40, 41, 44, 45, 219, 224, 227), só hai dúas ocorrencias por extenso en romance (*Eanes*), e están neste texto (ls. 194, 197); no resto do cartulario a forma plena copiada é a latina.

– Toponimia. En consonancia co dito nas convencións gráficas (vid. supra § 7), uno os dous lexemas que integran unha forma toponímica composta, sempre que esta ligazón teña correspondencia (coñecida) na actualidade: “*Pumaruruino*” (l. 65; *Pumarrubín*) *Rio|maurili* (ls. 7, 51, 57, 129; *Remourelle*), *Uilla|buiz* (doc. 5, l. 3; *Vilagoíz*), *Uilla|forman* (l. 19; *Vilaformán*), *Uilla|maiore* (l. 197; *Vilamaior*), *Uilla|mariz* (l. 7; *Vilamariz*), *Uille|noua* (ls. 1, 12, 97, 103, 192, 235; *Vilanova*), *Villa|pol* (ls. 150, 222, 227; *Vilapol*), *Uilla|seca* (ls. 199, 211; cfr. *Vilaseca*), etc.; cfr. “*Uilla Cesar*” (ls. 10, 65, 80), “*Uilla Tuimir*” (l. 193), etc.

– Desenvolvementos contrastados de certas abreviaturas.

. “*soldos*” (passim). Transcribo a forma romance, xa que no resto do tomo rexístranse casos desta forma por extenso na documentación latina: “*LX solidos et Ve soldos de denarios*” (a. 1145-54, fol. 72r), “*L^a soldos que nobis bene complacuit*” (a. 1056, fol. 105v), “*uno cauallo colore amarello preciato in. CCCC^{tos} soldos cum alio precio*” (a. 1106, fol. 147).

. “*medio/a*” (ls. 4, 56, 63, 65, 66, 68, 72, 82, 84, 88, 98, 107, 109, 113 [2], 114 [2], 123, 124, 125 [2], 205, 217, 235). Desenvolvo a forma híbrida (sen caso latino; tampouco “*meo/a*”), xa que é a

a forma *Fernandez* / *Fredinandez* é moi escasa (a. 947, 1134; cfr. “*Gomet*”, na l. 241 do noso texto).

⁵³ Non hai no cartulario ningunha atestación deste patronímico por extenso en textos latinos na súa forma híbrida ou romance

única variante plena no texto (ls. 25, 53, 54, 106, 127 e 129; cfr. "mediam" na l. 144).

. "talega/s" (ls. 75, 76 [2], 77, 79, 82, 83, 105, 206 [2], 245). Esta é a forma maioritaria rexistrada no cartulario; mesmo aparece na documentación romance, xunto a "taega/s" (a. 1243, fol. 68r). A variante con hiato vocálico ("teega") é máis frecuente na segunda metade do séc. XIII, segundo os datos tirados do TMILG (vid. infra § 7.2.12).

- l. 2 "Benbiure". Mal lido polo anotador moderno, quen escribe na marxe dereita "venbribe". Os editores do tomo quizais se deixan influír por esta mala interpretación e transcriben "Benbiure". No texto hai vacilación á hora de escribir a cuarta letra da forma: primeiro escribiuse un <u> e despois foi corrixido en . Xusto ao final do <u>, enriba, hai un pequeno sinal (con forma de <r> redondo), que talvez sexa un sinal abreviativo con transfondo etimoloxista ("ben(e)biure").

- l. 13 "soldos". Engadido posteriormente.

- l. 48 "c\o/quinario". O <o> voado é corrección dun <u> ou <n> (cfr. lat. CO(I)NQUINO, ARE).

- l. 54 "uacas". A continuación aparece riscado "et medias".

- l. 198 "Peruessus". A forma actual é *Prevesos* (freg. Castro de Rei). A lineta abreviativa cruza o hastil inferior do <p> (ex. "per")

- l. 239 "XV^m". O numeral está repetido a continuación.

7.2.11. Documento 12

- Formas con plicas: *auóó* (l. 8), *oméés* (l. 9).

- l. 1 "Hec". No encabezamento, con tinta encarnada e na marxe esquerda do texto, anótase o seguinte rexesto: "Carta e nodiza de como se parte a ygrega de Taragonio".

- l. 4. Parece que o hastil do foi riscado noutra tinta máis escura.

7.2.12. Documento 13

- Formas con plicas: *é* (l. 20 [2^a], l. 21 [2]), *Eréés* (l. 20).

– ls. 3, 4, 12, 24, 30, 33, 47 “teega(s)”. Esta é a forma maioritaria rexistrada no TMILG para o séc. XIII (especialmente na segunda metade): 26 ocorrencias; 16 de *talegals*, 16 de *taleygals* ~ *taleigals* (sobre todo no último terzo), 7 de *taegals*, 6 de *tegal/s*, 5 de *teygals* ~ *teigals*. Téñase en conta, por outra parte, que en moitos casos a forma “talega” non aparece por extenso no texto, senón que é a interpretación de “t̄l”, frecuente nas edicións con motivación exclusivamente histórica⁵⁴.

– ls. 4, 14, 38 “oto”. Polo contexto no que aparece esta forma (cfr. l. 14 “oto dyneyros”) interpreto que se trata do numeral ‘oito’ e non do indefinido ‘outro’ (cfr. *otro* nas ls. 8, 10, 13, 17, 19 [2], 23, 24, 25, 27 [2], 28, 29).

– l. 8 “en”. A continuación foi riscada unha letra.

– ls. 12, 30 “vna”, “una”. Estas formas levan enriba da primeira letra un trazo e un punto, respectivamente.

– l. 21 “III”. O amanuense escribiu primeiro a forma por extenso (“tres”) e despois riscouna e anotou o numeral romano.

– l. 26 “<u>”. Enriba da vogal hai un punto; talvez haxa que interpretalo como un sinal de corrección (cfr. l. 53 “sabado en pan XII”).

– l. 27 “pan”. A continuación aparece riscado “sardinas V \e otra”.

– l. 35 “XV”. A continuación aparecen riscadas varias letras (ilexibles).

– l. 40 “fomos”. O <o> parece corrixido.

– ls. 44 “soldos”. O resto da liña e as dúas seguintes, ilexibles, foron raspadas.

– ls. 44, 45, 46, 55 [...]. Estas liñas, ilexibles, parece que foron raspadas.

7.2.13. Documento 14

– Formas con plicas: *á* (l. 13 “éa outra terza”, l. 55, l. 57 “práa terra de vltra mar”, l. 61 “áauer esta herdade”), *auóos* (l.

⁵⁴ Unha hipótese sobre a variación dialectal desta forma no período de emerxencia en Álvarez Blanco 2007: 383-7.

22), *ermáá* (l. 15), *gááanou* (ls. 2, 34), *metééoa* (l. 47), *uéér* (l. 26), *uíjr* (ls. 27, 50).

– Formas con trazo sen valor abreviativo: *dona* (ls. 4, 11, 14, 23, 26, 32).

– A nasal implosiva en posición final de palabra é maioritariamente <m>: *cuntem*, *dem*, *dessem*, *Fernam*, *herdauam* (2), *Orzellom*, *prezarem*, *soyam*, *sum*, *tem* (7), *um* (cfr. *en*, *in* [17]). En posición medial ante <p> e alternan <n> (máis frecuente) e <m>: *concanbear* (4), *conprou* (2); *Ambroa*, *sempre*. Desenvolvo sempre <m> excepto no caso da preposición *en* (xa que sistematicamente aparece con <n>).

– l. 11 “moler”. É a forma amplamente maioritaria durante todo o medievo; no séc. XIII o TMILG rexistra 1116 ocorrencias de *moler/es* ~ *moller/es* fronte a 368 de *muler/es* ~ *muller/es*.

– ls. 14, 18, 37 “Martiz”. É igualmente a forma maioritaria durante todo o medievo; no séc. XIII atopamos no TMILG (cos diferentes alógrafos da vogal palatal) 172 ocorrencias de *Martiz/s* e 36 de *Martiiz/s*; a variante *Martinez/s* (210 ocorrencias) na maior parte das ocasións posiblemente non sexa forma plena (vid. supra). Tamén no séc. XIII e dentro do grupo da variante con crase vocálica, o 87,3% das formas rematan en <z>.

– l. 16 “fora”. O amanuense escribiu por erro “fara”.

– l. 22 “in”. A continuación aparece a mesma forma repetida.

– l. 24 “e”. Ao principio da liña aparece riscado “ess”.

8. Bibliografía

Álvarez Blanco, Rosario (2007): “Variación dialectal no período de emerxencia”, in Boullón Agrelo, A. I. (ed.): *Na nosa lingoage galega: A emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, pp. 373-397.

- Bono Huerta, José (1990): *Breve introducción a la diplomática notarial española (Parte 1ª)*. Sevilla: Consejería de Cultura y Medio Ambiente. Junta de Andalucía.
- Bouard, Alain de (1929): *Manuel de Diplomatie Française et Pontificale. I. Diplomatie Générale*. Paris: Auguste Picard.
- CODOLGA = José Eduardo López Pereira (dir.): *Corpus Documentale Latinum Gallaeciae*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, <<http://corpus.cirp.es/codolga>>.
- Diéguez González, Júlio (2002): *O patronímico na onomástica pessoal dos documentos notariais galegos e portugueses na Baixa Idade Média (1250-1500)*. Santiago de Compostela: Universidade (Servizo de Publicacións e Intercambio Científico. Teses de Doutoramento da Universidade).
- Emiliano, António H. de Alburquerque (2001): "Sobre a questão d'«Os mais antigos textos escritos em português»", in I. de Castro e Inês Duarte (eds.): *Razões e Emoção: Miscelânea de Estudos oferecida a Maria Helena Mateus pela sua jubileição*. Lisboa: FLUL (www.fl.ul.pt).
- Guerra, António Joaquim Ribeiro (1996): *Os Diplomas Privados em Portugal dos Séculos IX a XII. Gestos e atitudes de rotina dos seus autores materiais*. Disertación de Doutoramento (inérita). Lisboa: Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa.
- Gutiérrez Pichel, Ricardo (2004): "Edición dun texto medieval. Acta de apertura do testamento de Martín de Pazos (1422)", *Murguía. Revista Galega de Historia*, nº 3 (xaneiro-abril), pp. 27-55.
- Gutiérrez Pichel, Ricardo / Cabana Outeiro, Alexandra (2007): "Parámetros para o estudo da introdución do romance na documentación notarial galega", in A. Boullón / H. Monteagudo (ed.): *Na nosa lyngoage galega: A emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, pp. 129-157.

- Gutiérrez Pichel, Ricardo (2008): "A documentación non-dispositiva na emerxencia do galego instrumental: a *pesquisa e o relato procesual*", *Verba*, 35.
- Lorenzo, Ramón (2003): "El gallego en los documentos medievales escritos en latín", in Perdiguero Villareal (ed.): *Lengua romance en textos latinos de la Edad Media. Sobre los orígenes del castellano escrito*. Burgos: Universidad - Instituto Castellano y Leonés de la Lengua, 161-192.
- Lorenzo, Ramón e Pérez, M^a do Carme (inédito): *Colección documental do mosteiro de Montederramo*.
- Martínez Lema, Paulo ([2008a]): "Un corpus para o estudo do galego medieval: o TMILG (*Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*)", in Santamarina, Antón et alii (coords.): *A lexicografía no século XXI (2-30 de novembro de 2006)*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega (no prelo).
- Martínez Lema, Paulo ([2008b]): "Achegamento á estrutura dos contratos forais galegos na Idade Media", *Interlingüística*, 19 (XXIII *Trobada Internacional de l'Associació de Joves Lingüistes [26-28 de març de 2008]*. *Universitat de Girona*). (no prelo).
- Martins, Ana Maria (1999): "Ainda «os mais antigos textos escritos em português». Documentos de 1175 a 1252", in I. Hub Faria (org.): *Lindley Cintra. Homenagem ao Homem, ao Mestre e ao Cidadão*. Lisboa: Edições Cosmos - Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa, 491-534.
- Martins, Ana Maria (2001): "Emergência e generalização do português escrito. De D. Afonso Henriques a D. Dinis", in M. H. Mira Mateus (coord.): *Caminhos do Português. Exposição do Ano Europeu das Línguas. Catálogo*. Lisboa: Biblioteca Nacional, 23-61.
- Martins, Ana Maria (2007): "O primeiro século do português escrito", in Boullón Agrelo, A. I. (ed.): *Na nosa lyngoage galega: A emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, pp. 161-184.

- Monteagudo, Henrique (2007): "A emerxencia do galego-portugués na escrita instrumental. Unha panorámica histórica", in Boullón Agrelo, A. I. (ed.): *Na nosa lingoage galega: A emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, pp. 275-312.
- Moscoso Mato, Eduardo (2000): *Os tempos compostos no galego medieval*, Anexo 46 de *Verba*. Santiago de Compostela: Servizo de Publicacións da USC.
- Núñez Lagos, Rafael (1951): *El documento medieval y Rolandino*. Madrid: Góngora.
- Paoli, Cesare (1942): *Diplomatica*. Firenze: G. C. Sansoni (n. edizione aggiornata da G. C. Bascapè).
- Pedro, Susana Tavares (2004): "Tipologia diplomática de documentos privados não-dispositivos: notícia e inventário", en T. Freitas / A. Mendes (eds.): *Actas do XIX Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Linguística*. Lisboa: Associação Portuguesa de Linguística (APL), pp. 71-78.
- Pérez Rodríguez, Francisco Javier (2004): *Os documentos do Tombo de Toxos Outos*. Santiago: Consello da Cultura Galega.
- Riesco Terrero, Ángel (ed.) (1999): *Introducción a la Paleografía y a la Diplomática General*. Madrid: Síntesis.
- Riesco Terrero, Ángel et alii (1987): *Paleografía y Diplomática*. Madrid: UNED, 2 vols.
- Riesco Terrero, Ángel (coord.) (2003): *Vocabulario científico-técnico de paleografía, diplomática y ciencias afines*. Madrid: Barrero & Azedo Ediciones.
- Rodríguez González, Ángel e Rey Caiña, José Ángel (1992): "El Códice de Lorenzana", *Estudios Mindonienses*, 8, 11-324.
- Romaní Martínez, Miguel (1989): *La colección diplomática del monasterio de Santa María de Oseira (1025-1310)*. Vol. I. Santiago de Compostela: Tórculo Edicións.
- Souto Cabo, José António (2002): "Usos romances na documentación galego-portuguesa do séc. XIII", in B. Head, J. Teixeira, A. S. Lemos, A. Barros, A. Pereira

- (orgs.): *História da Língua e História da Gramática. Actas do Encontro*. Braga: Centro de Estudos Humanísticos. Universidade de Minho, 435-448.
- Souto Cabo, José António (2003a): "Dinâmicas da escrita romance na primeira metade do séc. XIII", in Amália Mendes & Tiago Freitas (orgs.): *Actas do XVIII Encontro Nacional da Associação Portuguesa de Lingüística (Porto, 2-4 de Outubro de 2002)*. Lisboa: Associação Portuguesa de Lingüística, 795-91.
- Souto Cabo, José António (2003b): "Nas origens da expressão escrita galego-portuguesa. Documentos do séc. XII", *Diacrítica. Ciências da Linguagem*, 17, 329-385.
- Souto Cabo, José António (2004): "Novas perspectivas sobre a génese da *scripta* romance na área galego-portuguesa. Textos e contextos", *Aemilianense*, I, 569-599.
- Souto Cabo, José António (2006): "Inventário dos máis antigos documentos galego-portugueses", *Agália*, 85-86, 9-88.
- Souto Cabo, José António (2006): "Pedro Garcia de Ambroa e Pedro de Ambroa", *Revista de literatura medieval* 19, [225]-248.
- Souto Cabo, José António ([2008]): *Documentos galego-portugueses dos séculos XII e XIII*. A Coruña: Universidade da Coruña (no prelo).
- TMILG = Xavier Varela Barreiro (dir.): *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega, <<http://ilg.usc.es/tmilg>>
- Varela Sieiro, Xaime (2007): "Dos usos latinos aos usos romances: o tratamento do léxico", in Boullón Agrelo, A. I. (ed.): *Na nosa lyngoage galega: A emerxencia do galego como lingua escrita na Idade Media*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega / Consello da Cultura Galega, pp. 115-128.

Ho q'x noaciu d'eduaat d'ospiaate
que donau. dle pelagio maraam
r sua mulier do na gon arde do uo'ar
Inmaximaei quau au ei de suas am
Incuiuio quau au quau au ei suo
mando. Inmuaugua' aquete casa
w que quau au cum suo mando
d'ped' a fonso. In p'ictu que euaunt
d' monio au. Inbaniciti quau au
quau au cum suo mando. u' quau
sua q' d' sua q' quau au quau au
cum suo mando. In u' u' u' u' u' u'
iano quau au d' q' d' d' d' d' d'
Insci saefari casare medio d' au
periz casare medio d' pelagio mili
du.

Kuualara q' u' u' u' u' u' u'
ei d' sua mase. In u' u' u' u' u' u'
d' fonso u' u' u' u' u' u' u'
d' luceosa uno casare. In u' u' u'
d' mano sary

O USO DO GALEGO NAS ORGANIZACIÓNS NON GOBERNAMENTAIS PARA O DESENVOLVEMENTO¹

XESÚS DOMÍNGUEZ DONO
Universidade de Vigo

RESUMO:

Neste traballo preténdese ofrecer unha visión xeral do uso da lingua galega nas Organizacións Non Governamentais para o Desenvolvemento (ONGD) asentadas en Galicia. Para tal fin realizouse un estudo descritivo a partir dun cuestionario enviado ás ONGD rexistradas oficialmente en territorio galego. Os resultados que se obtiveron indican un escaso nivel de galeguización das ONGD asentadas en Galicia. En xeral, a orixe da organización, ou o lugar de asentamento da súa sede central, condicionan un maior uso do galego ou do castelán nas súas actividades, detectándose que entre as de sede galega o emprego do galego está próximo ao 70%, fronte a tan só un aproximado 43% nas de sede con orixe non galega. Sen diferenciar o lugar de asentamento das sedes centrais, a utilización de ambas as linguas está moi parella: arredor dun 57% para o galego e dun 43% para o castelán.

¹ Este artigo parte do informe inédito: *O uso do galego nas Organizacións non Governamentais para o Desenvolvemento (ONGD) asentadas en Galicia*, colaboración feita para o Instituto Galego de Análise e Documentación Internacional (IGADI), entidade que centra o seu traballo na acción exterior, a cooperación ao desenvolvemento, a análise internacional e a formación en relacións internacionais, e que ten sempre presente a direccionalidade destas liñas de traballo cara a Galicia, á vez que mostra un salientable labor de compromiso co galego e o seu fomento, ao ser a súa lingua vehicular básica no desenvolvemento dos seus cometidos.

Palabras clave: Sociolingüística. Galego. Organización Non Governamental para o Desenvolvemento.

ABSTRACT:

The aim of this paper is to give an overview on the use of Galician in all Non-Governmental Organizations for Development (NGO's) settled in Galicia. The study was conducted as a descriptive study based on a questionnaire sent to these NGO's. The results obtained reveal a low level of use of Galician in the area. Generally the origin of the organization or the place where its headquarters are settled determine the use they make of Galician or Spanish in their activities. For those whose origins are Galician, the use reaches almost 70 per cent, whereas for the rest the use is about 43 per cent. Regardless the location of their headquarters, the use of both languages is similar –about 57 per cent for Galician and 43 per cent for Spanish.

Keywords: Sociolinguistics. Galician. Non-Governmental Organization for Development.

1. *Introdución*

1.1. *Aspectos xerais*

O sector das Organizacións Non Governamentais para o Desenvolvemento (ONGD) comeza a desenvolverse en España tras a década de 1990 co aumento deste tipo de organizacións e do voluntariado que as fornece, así como a da cooperación solidaria da poboación, do mesmo xeito que comezan a aparecer políticas solidarias nas axendas governamentais. A inicios desta década o sector en Galicia presentaba unha reducida e feble estrutura limitada a organizacións de carácter relixioso e pequenas ONGD laicas, a maioría con escasa presenza social e circunscritas a núcleos urbanos. A inicios da mencionada década as máis importantes ONGD estatais comezaron a abrir delegacións en Galicia; pero foi na segunda metade do decenio cando se iniciou

o auxe das ONGD na nosa Comunidade cun grande aumento no número de entidades aquí asentadas².

O incremento das ONGD nos últimos anos está estreitamente ligado ao maior grao de sensibilidade social ante problemas de desfavorecemento e descompensación entre sociedades e Estados en todo o mundo. O impulso que estas organizacións tomaron en Galicia a partir de mediados da década de 1990 xustifícase tamén en relación a accións institucionais, como foi o aumento dos fondos públicos destinados á cooperación para o desenvolvemento, así como ás esixencias legais de inscricións no *Rexistro Galego de Axentes de Cooperación para o Desenvolvemento* da Xunta de Galicia para poder acceder a estes fondos.

No referente ao marco normativo do sistema autonómico, tivo especial importancia na modernización e actualización da cooperación galega a posta en marcha do Proxecto do Plan Director (2006-2009) aprobado polo Parlamento de Galicia o 24 de abril de 2006. Con este Plan Director búscase asentar un compromiso governamental para superar as dificultades de financiamento que afectan a política autonómica, o que coa súa implantación, que contempla que no ano 2009 deberá destinarse a este fin o 0,4% do orzamento, os seus niveis cuantitativos de financiamento sufrirán un importantísimo pulo, o que, evidentemente, fai de polo de atracción para o asentamento e a creación de ONGD en Galicia, como parecen indicar os datos das inscricións dos últimos tempos.

1.2. *Obxectivos*

Neste marco xeral que se vén de expoñer, e ante o crecente número de ONGD que está a instalarse en Galicia, o obxectivo fundamental que se persigue neste traballo é o de ofrecer unha visión xeral do uso que estas organizacións fan da lingua galega, tanto desde un punto de vista xeral, como discernindo os

² Estes datos están tirados do traballo elaborado pola Coordinadora Galega de ONGs para o Desenvolvemento (2007): *Informe cero do sector das ONGDs en Galicia*. Santiago de Compostela: Coordinadora Galega de ONGs para o Desenvolvemento.

datos segundo que as entidades obxecto de estudo teñan a súa sede central radicada en Galicia ou fóra dela, para, deste xeito, poder avaliar o grao de compromiso que mostran cara á nosa lingua e a nosa Comunidade³.

2. Materiais e métodos

2.1. Obxecto de estudo

O campo de actuación sobre o que se desenvolveu o traballo foi o das ONGD instaladas en Galicia, a partir do *Rexistro Galego de Axentes de Cooperación para o Desenvolvemento*, no que aparecen inscritas 154 entidades con data de xullo 2007.

No primeiro cuatrienio (1994⁴-1997) rexistráronse o 38,96% (60 ONGD), para diminuír o número de inscricións no sexenio 1998-2003 (42) cun 27,27%, aínda que no ano 2000 houbo un pequeno repuntamento con 11 inscricións (7,14%). Non obstante, no último cuatrienio, 2004-2007, deuse un forte aumento dos rexistros con 52 novas anotacións, o que o converte no 33,76% do total (debemos considerar que estes datos asígnanse só ao o primeiro semestre de 2007, o que fai supoñer a posibilidade de máis inscricións ata finais de ano), co que se aprecia unha media de altas anuais de 13 ONGD neste período, fronte á que se deu no conxunto dos catorce anos (11 inscricións anuais).

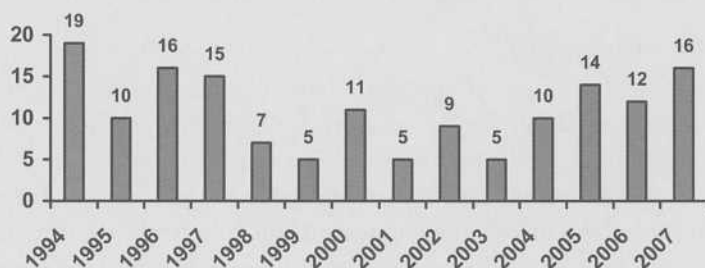
Esta media está condicionada polo importante número de inscricións realizadas no primeiro cuatrienio (15,25 de media anual), ao ser o período de implantación do *Rexistro*, e no que a maioría das ONGD xa estaban instaladas en Galicia e só fixeron cumprir co trámite administrativo da inscrición. Esta tendencia

³ Non podemos deixar de agradecer a axuda técnica e conceptual prestada para a realización deste traballo polo profesor Anxo Lorenzo Suárez, do Dpto. de Filoloxía Galega e Latina da Universidade de Vigo.

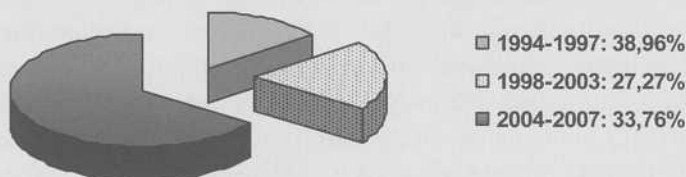
⁴ Ano este no que se estableceu, para este tipo de organizacións, a obrigatoriedade de inscrición no mencionado *Rexistro*, creado pola Consellería da Presidencia e Administración Pública en 1994 (Orde do 4 de abril).

estancouse no sexenio 1998-2003, cunha media de 7 anotacións anuais.

Evolución do número de inscricións

Porcentaxe de inscricións

O asentamento das ONGD que responderon ao cuestionario, repártese do seguinte xeito segundo os concellos (entre parénteses indícase o número de ONGD situadas en cada municipio): Abegondo (1), Arzúa (1), Baiona (1), Barreiros (1), Cangas (1), A Coruña (12), O Grove (1), Lugo (3), Monforte (1), Narón (2), Ourense (4), Pontevedra (1), Rianxo (1), Santiago (15), Sanxenxo (1), Vigo (15), Viveiro (1), do que se aprecia que a maioría están radicadas nas grandes cidades, Vigo, Santiago e A Coruña, que suman o 67,7% do total.

Un dato salientable para a realización desta análise é o lugar en que se localiza a sede central. Neste punto eliximos dúas variables: *con sede central en Galicia*, e *con sede central fóra de Gali-*

cia. Así, o 58,1% (36) das ONGD teñen a sede central en Galicia, e o 40,3% (25) fóra dela, (nun dos cuestionarios non se indica a localización da sede central, o que implica o 1,6% das respostas).

2.2. Metodoloxía

Para lograr os obxectivos propostos preténdese facer un estudo descritivo a partir dunha investigación realizada mediante un cuestionario de carácter voluntario, (que se adxunta no anexo final), con preguntas de resposta pechada, menos a derradeira, que é de opinión, pero cunhas variables que se fixaron en función das diferentes contestacións, o mesmo que ocorreu na cuestión II.3, na que se computou a posibilidade 5 tras analizar as respostas que se deron, así como de resposta de elección múltiple e unha dicotómica (II.8).

O cuestionario, que consta de dúas partes, das que a I⁵ se refire a informacións básicas da ONGD, e a II está formada por cuestións referentes ao uso da lingua, foi enviado, a partir dos datos que se obtiveron do *Rexistro Galego de Axentes de Cooperación para o Desenvolvemento*, con data de xullo de 2007, a todas as ONGD das que se dispuxo dun correo electrónico de contacto⁶, entre o 10 de xullo e o 15 de setembro de 2007. En todos aqueles casos en que as direccións de correo electrónico estaban manifestamente erradas, fóra de servizo ou nos que os correos foron devoltos polo servidor, intentouse poñer en contacto coas organizacións mediante chamadas telefónicas que verificasen as direccións ou proporcionasen unha operativa. Aínda así, das 154 ONGD inscritas oficialmente en xullo de 2007, non foi posible contactar con 40, polo que a enquisa só lle foi enviada a 111 organizacións, das cales contestaron 62, (destas, dúas fixérono telefonicamente, e outras dúas por correo convencional, mentres

⁵ Para este traballo non se toman en consideracións as respostas á cuestión I.4.

⁶ As vías de obtención das direccións e contactos telefónicos foron completadas coas informacións achegadas pola *Guía de ONGs de Galicia 2007-2008* (Coordinadora Galega de ONGs para o Desenvolvemento (2007): Santiago de Compostela), así como outras fontes de información atopadas en internet.

que as restantes reenviaron o cuestionario por correo electrónico), e 46 non o fixeron.

Segundo a Coordinadora Galega de ONGs para o Desenvolvemento, e a partir de datos da *Guía 2007-2008*, compútanse unhas 71 ONGD plenamente operativas (45 integradas na Coordinadora, e 26 non integradas), das que o resto, ou están nun baixo grao de funcionamento ou ben tan só están inscritas e non teñen actividade ningunha en Galicia. Neste apartado púdose constatar que tamén hai un notable grao de baixas con respecto ás organizacións que figuran no *Rexistro Galego*, que neste aspecto non está actualizado. Tamén se dá a situación de que algunhas entidades están rexistradas, pero non posúen delegación activa en Galicia ou o seu labor é levado desde fóra da Comunidade.

A partir do descrito, pódese considerar que en Galicia existen sobre un centenar de ONGD operativas, cun maior ou menor grao de actividade, polo que a resposta ao cuestionario estaría ao redor do 62%, porcentaxe que se pode considerar axeitada para un estudo descritivo deste tipo.

Para a análise dos datos empregouse como método estatístico unha análise multivariante mediante un modelo progresivo cara a diante, procesados co programa Statistical Product and Service Solutions (SPSS 14) para Windows. Para todas as variables do cuestionario elaboráronse táboas de frecuencia relativas, e para os cruzamentos de variables que se consideraron de maior interese, táboas de frecuencia condicionadas, co obxectivo de ver o grao de relación estatística que se daba entre elas.

3. Análise dos resultados

A análise dos resultados obtidos expoñerase seguindo a orde das cuestións da enquisa, alternando os comentarios dos resultados xerais cos que se obtiveron de diferenciar ONGD con sede central en Galicia e aquelas que a teñen fóra.

Con respecto á pregunta II.1 do cuestionario, **¿Que idioma utiliza habitualmente nas súas actividades?**, o 19,4% (12) das ONGD afirma empregar só o galego, o 30,6% (19) máis galego ca castelán, o 38,7% (24), máis castelán ca galego, e un 11,3% (7) só castelán. Neste caso, as tendencias cara ao uso do galego serían a suma da variable 1 e 2, cunha porcentaxe do 50%, o mesmo que as das variables 2 e 3 tendente ao castelán.

(II.1) Idioma habitual nas actividades

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	12	19,4	19,4	19,4
Máis galego	19	30,6	30,6	50
Máis castelán	24	38,7	38,7	88,7
Só castelán	7	11,3	11,3	100
Total	62	100	100	

Así, as que denominaremos, *ONGD galegas*, teñen como idioma habitual só o galego no 30,6%, máis galego ca castelán o 36,1%, máis castelán ca galego o 25%, e só castelán o 8,3%; mentres que as *non galegas* amosan como única lingua o galego o 4%, máis o galego ca o castelán o 24%, máis o castelán ca o galego o 56%, e só o castelán o 16%. A tendencia dos resultados sería, dentro das *ONGD galegas* dun 72% cara ao galego, e dun 33,3% cara ao castelán, fronte a un 28% de tendencia ao galego e dun 66% ao castelán das *non galegas*, tal e como se pode apreciar na táboa seguinte

Sede central / Idioma habitual

		Idioma habitual				Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	
Galegas	Reconto	11	13	9	3	36
	% sede central	30,6%	36,1%	25%	8,3%	100%
	% do total	18%	21,3%	14,8%	4,9%	59%
Non galegas	Reconto	1	6	14	4	25
	% sede central	4%	24%	56%	16%	100%
	% do total	1,6%	9,8%	23%	6,6%	41%
Total	Reconto	12	19	23	7	61
	% sede central	19,7%	31,1%	37,7%	11,5%	100%
	% do total	19,7%	31,1%	37,7%	11,5%	100%

En canto ao **uso lingüístico dentro do ámbito do persoal** das ONGD (II.2) reflíctese un 14,5% (9) de emprego de só galego, un 27,4% (17) de máis galego ca castelán, un 38,7% (24) de máis castelán ca galego, e un 17,7% (11) de só castelán, dándose un 1,6% (1) (de non contestadas). Neste apartado a tendencia é dun 41,9% (16) cara ao galego, e un 56,4% (35) cara ao castelán.

(II.2) *Lingua predominante entre o persoal*

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	9	14,5	14,8	14,8
Máis galego	17	27,4	27,9	42,6
Máis castelán	24	38,7	39,3	82
Só castelán	11	17,7	18	100
Total	61	98,4	100	
Perdidos	1	1,6		
Total	62	100		

Entre as *ONGD galegas* atopamos que o emprego do galego é predominante no 20% das organizacións *galegas*, máis o galego ca o castelán no 34,3%, máis castelán ca galego no 37,1% e só empregan o castelán o 8,6%. As *non galegas* teñen como lingua de uso só o galego o 8%, máis galego ca castelán o 20%, máis castelán ca galego o 40% e só o castelán o 32%. Isto mostra unha tendencia de emprego do galego do 54,3% nas *galegas* e dun 28% nas *non galegas*, e do castelán dun 45,7% nas *galegas*, e dun 72% nas *non galegas*.

Sede central / Lingua predominante entre o persoal

		Lingua predominante entre o persoal				Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	
Galegas	Reconto	7	12	13	3	35
	% sede central	20%	34,3%	37,1%	8,6%	100%
	% do total	11,7%	20%	21,7%	5%	58,3%
Non galegas	Reconto	2	5	10	8	25
	% sede central	8%	20%	40%	32%	100%
	% do total	3,3%	8,3%	16,7%	13,3%	41,7%
Total	Reconto	9	17	23	11	60
	% sede central	15%	28,3%	38,3%	18,3%	100%
	% do total	15%	28,3%	38,3%	18,3%	100%

Da análise particular do uso da lingua en diferentes apartados das actividades das ONGD (II.3), danse os seguintes resultados:

Conferencias.- O 30,6% (19) emprega só o galego, o 21% (13) máis galego ca castelán, 12,9% (8) máis castelán ca galego, 21% (13) só castelán, e un 3,2% (2) as dúas linguas, tendo neste apartado un 11,3% (7) de casos non contestados. Nesta serie de datos a alta porcentaxe de datos perdidos, ou non contestados, dáse, sobre todo, porque non todas as actividades propostas son realizadas por todas as organizacións, polo que habería que ter en conta as seguintes porcentaxes para cada unha das opcións de resposta respectivas: 34,5% de porcentaxe válida (PV)/34,5% de porcentaxe acumulada (PA); 23,6% PV/58,2% PA; 14,5% PV/72,7% PA; 23,6% PV/96,4%PA; e 3,6% PV/100% PA⁷. Así, a tendencia cara ao emprego do galego, a partir das porcentaxes válidas, é de dun 58,1% e cara ao castelán dun 38,1%.

⁷ A partir de aquí indicaranse as porcentaxe válidas entre [corchetes].

(II.3.a) Conferencias

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	19	30,6	34,5	34,5
Máis galego	13	21	23,6	58,2
Máis castelán	8	12,9	14,5	72,7
Só castelán	13	21	23,6	96,4
As dúas	2	3,2	3,6	100
Total	55	88,7	100	
Perdidos	7	11,3		
Total	62	100		

Neste aspecto, pódese observar que as *ONGD galegas* tenden ao galego no 71,9% dos casos, ao castelán no 25%, e ás dúas no 3,1%; mentres que as *non galegas*, tenden ao galego no 40,9%, ao castelán no 54,5%, e ás dúas no 4,5% dos casos.

Sede central / Conferencias

		Conferencias					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	17	6	3	5	1	32
	% sede central	53,1%	18,8%	9,4%	15,6%	3,1%	100%
	% do total	31,5%	11,1%	5,6%	9,3%	1,9%	59,3%
Non galegas	Reconto	2	7	5	7	1	22
	% sede central	9,1%	31,8%	22,7%	31,8%	4,5%	100%
	% do total	3,7%	13%	9,3%	13%	1,9%	40,7%
Total	Reconto	19	13	8	12	2	54
	% sede central	35,2%	24,1%	14,8%	22,2%	3,7%	100%
	% do total	35,2%	24,1%	14,8%	22,2%	3,7%	100%

Seminarios.- O 27,4% (17) [33,3%] dos seminarios danse só en galego, o 21% (13) [25,2%] máis en galego ca en castelán, o 14,4% (9) [17,6%] máis en castelán ca en galego, o 17,7% (11) [21,6%] só en castelán, e un 1,6% (1) [2%] nas dúas linguas. Aparece neste caso un 17,7% (11) de datos perdidos, que se reflicte na porcentaxe válida xa indicada. A tendencia xeral que se aprecia é cara ao galego do 58,8%, e do 39,2%⁸.

(II.3.b) *Seminarios*

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	17	27,4	33,3	33,3
Máis galego	13	21	25,5	58,8
Máis castelán	9	14,5	17,6	76,5
Só castelán	11	17,7	21,6	98
As dúas	1	1,6	2	100
Total	51	82,3	100	
Perdidos	11	17,7		
Total	62	100		

Ámbito de traballo interno (relacións laborais e persoais).- O 25,8% (18) emprega só o galego nas comunicacións internas do ámbito de traballo, o 32,3% (20), máis galego ca castelán, o 17,7% (11) máis castelán ca galego, 21% (13) só castelán, e un 3,2 (2) as dúas linguas. Neste caso a tendencia é dun 58,1% cara ao galego, e dun 38,7% cara ao castelán, cun 3,2% cara ás dúas linguas, o que choca co que se obtivo na cuestión II.2, onde a porcentaxe era superior cara ao castelán (56,4%).

⁸ Estes valores son significativamente parellos na diferenciación de *ONGD galegas* e *non galegas*, polo que non é significativo o seu comentario facendo esta diferenciación.

(II.3.c) *Ámbito de traballo interno*

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	16	25,8	25,8	25,8
Máis galego	20	32,3	32,3	58,1
Máis castelán	11	17,7	17,7	75,8
Só castelán	13	21	21	96,8
As dúas	2	3,2	3,2	100
Total	62	100	100	

A tendencia entre as *ONGD galegas* cara ao galego é do 72,2%, e cara ao castelán do 25%, cun 2,8% cara ás dúas linguas; e nas *non galegas*, do 40% cara ao galego, e do 56% cara ao castelán, cun 4% que se declara bilingüe no seu uso. Estes resultados hai que contrastalos cos que se obtiveron na cuestión II.2 (41,9% e 56,4%) e II.3.c (58,1% e 38,7%), onde se ve que se aproximan entre si os de II.2 cos datos das *ONGD galegas*, e II.3.c cos das *non galegas*.

Sede central / Idioma no ámbito de traballo

		Idioma no ámbito de traballo					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	13	13	6	3	1	36
	% sede central	36,1%	36,1%	16,7%	8,3%	2,8%	100%
	% do total	21,3%	21,3%	9,8%	4,9%	1,6%	59%
Non galegas	Reconto	3	7	5	9	1	25
	% sede central	12%	28%	20%	36%	4%	100%
	% do total	4,9%	11,5%	8,2%	14,8%	1,6%	41%
Total	Reconto	16	20	11	12	2	61
	% sede central	26,2%	32,8%	18%	19,7%	3,3%	100%
	% do total	26,2%	32,8%	18%	19,7%	3,3%	100%

Comunicacións con colaboradores e asociados.- O 32,3% (20) das organizacións emprega só o galego nas súas comunicacións con colaboradores e asociados, o 17,7% (11) máis galego ca castelán, o 29% (18) máis castelán ca galego, o 17,7% (11) só castelán, e un 3,2% (2) ambas as dúas linguas. O resultado sería porcentualmente dun 50% cara ao galego, e dun 46,7% cara ao castelán, ademais do 3,2% cara ás dúas linguas.

(II.3.d) Colaboradores e asociados

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	20	32,3	32,3	32,3
Máis galego	11	17,7	17,7	50
Máis castelán	18	29	29	79
Só castelán	11	17,7	17,7	96,8
As dúas	2	3,2	3,2	100
Total	62	100	100	

Entre as *ONGD galegas*, o 66,6% tende ao galego e o 30,5% ao castelán, cun 2,8% aos dous. Nas *non galegas*, o 28% tende ao galego e o 68% ao castelán, e un 4% ás dúas linguas.

Sede central / Comunicacións con colaboradores e asociados

		Idioma con colaboradores e asociados					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	17	7	8	3	1	36
	% sede central	47,2%	19,4%	22,2%	8,3%	2,8%	100%
	% do total	27,9%	11,5%	13,1%	4,9%	1,6%	59%
Non galegas	Reconto	3	4	9	8	1	25
	% sede central	12%	16%	36%	32%	4%	100%
	% do total	4,9%	6,6%	14,8%	13,1%	1,6%	41%
Total	Reconto	20	11	17	11	2	61
	% sede central	32,8%	18%	27,9%	18%	3,3%	100%
	% do total	32,8%	18%	27,9%	18%	3,3%	100%

Relacións con outras ONG.- O 25,8% (16) afirma empregar só o galego nas súas relacións con outras ONG, o 38,7% (24) máis galego ca castelán, o 19,4% (12) máis castelán ca galego, o 12,9% (8) só castelán, e o 3,2% (2) as dúas linguas. A tendencia sería dun 64,5% cara ao galego, e dun 32,3% cara ao castelán, ademais do 3,2% cara ás dúas.

(II.3.e) *Relacións con outras ONG*

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	16	25,8	25,8	25,8
Máis galego	24	38,7	38,7	64,5
Máis castelán	12	19,4	19,4	83,9
Só castelán	8	12,9	12,9	96,8
As dúas	2	3,2	3,2	100
Total	62	100	100	

O galego é empregado, neste aspecto, polo 72,2% das *ONGD galegas*, e o castelán polo 25%, mentres que un 2,8% afirma usar as dúas por igual. As *non galegas*, tenden cara ao galego no 56% dos casos, e o 40% cara ao castelán, cun 4% aos dous.

Sede central / Relacións con outras ONG

		Relacións con outras ONG					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	12	14	6	3	1	36
	% sede central	33,3%	38,9%	16,7%	8,3%	2,8%	100%
	% do total	19,7%	23%	9,8%	4,9%	1,6%	59%
Non galegas	Reconto	4	10	5	5	1	25
	% sede central	16%	40%	20%	20%	4%	100%
	% do total	6,6%	16,4%	8,2%	8,2%	1,6%	41%
Total	Reconto	16	24	11	8	2	61
	% sede central	26,2%	39,3%	18%	13,1%	3,3%	100%
	% do total	26,2%	39,3%	18%	13,1%	3,3%	100%

Relacións con outras entidades públicas ou privadas.-

O 27,4% (17) emprega só o galego, o 43,5% (27) máis galego ca castelán, o 14,5% (9) máis castelán ca galego, 12,9% (8) só castelán, e un 1,6% (1) as dúas linguas. Os valores tenderían ao galego nun 70,9%, e nun 27,4% ao castelán, así como un 1,6% cara aos dous.

(II.3.f) *Relacións con outras entidades*

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	17	27,4	27,4	27,4
Máis galego	27	43,5	43,5	71
Máis castelán	9	14,5	14,5	85,5
Só castelán	8	12,9	12,9	98,4
As dúas	1	1,6	1,6	100
Total	62	100	100	

As *ONGD galegas* tenden ao uso do galego nun 77,5%, e ao castelán nun 19,5%, cun 2,8% que declara usar as dúas linguas. As *ONGD non galegas* amosan unha preferencia cara ao galego nun 64%, mentres que cara ao castelán nun 36%.

Sede central / Relacións con outras entidades

		Relacións con outras entidades					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	12	16	5	2	1	36
	% sede central	33,3%	44,4%	13,9%	5,6%	2,8%	100%
	% do total	19,7%	26,2%	8,2%	3,3%	1,6%	59%
Non galegas	Reconto	5	11	4	5	0	25
	% sede central	20%	44%	16%	20%	0%	100%
	% do total	8,2%	18%	6,6%	8,2%	0%	41%
Total	Reconto	17	27	9	7	1	61
	% sede central	27,9%	44,3%	14,8%	11,5%	1,6%	100%
	% do total	27,9%	44,3%	14,8%	11,5%	1,6%	100%

Proxectos. - O 29% (18) afirma elaborar os seus proxectos só en galego, o 32,3% (20) máis en galego ca en castelán, o 14,5% (9) máis en castelán ca en galego, o 19,4% (12) só en castelán, e un 4,8% (3) nas dúas linguas. Así as porcentaxes cara ao galego son dun 61,3%, e dun 33,9% cara ao castelán.

(II.3.g) *Proxectos*

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	18	29	29	29
Máis galego	20	32,3	32,3	61,3
Máis castelán	9	14,5	14,5	75,8
Só castelán	12	19,4	19,4	95,2
As dúas	3	4,8	4,8	100
Total	62	100	100	

Os **Proxectos** adoitan tender ao galego nun 75% e ao castelán nun 22,2%, ademais dun 2,8% nas dúas linguas, entre as *ONGD galegas*, mentres que nas *non galegas* a tendencia ao galego é do 44% e ao castelán do 48%, realizándose o 8% nas dúas linguas.

Sede central / Proxectos

		Proxectos					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	15	12	3	5	1	36
	% sede central	41,7%	33,3%	8,3%	13,9%	2,8%	100%
	% do total	24,6%	19,7%	4,9%	8,2%	1,6%	59%
Non galegas	Reconto	3	8	5	7	2	25
	% sede central	12%	32%	20%	28%	8%	100%
	% do total	4,9%	13,1%	8,2%	11,5%	3,3%	41%
Total	Reconto	18	20	8	12	3	61
	% sede central	29,5%	32,8%	13,1%	19,7%	4,9%	100%
	% do total	29,5%	32,8%	13,1%	19,7%	4,9%	100%

Exposicións.- O 38,7% (24) [46,2%] das organizacións fai as súas exposicións só en galego, o 14,5% (9) [17,3%] máis en galego ca en castelán, o 11,3% (7) [13,5%] máis en castelán ca en galego, o 14,5% (9) [17,3%] só en castelán, e o 4,8% (3) [5,8%] nas dúas linguas. Neste apartado hai que considerar, para os efectos de porcentaxe válida indicada entre corchetes, a existencia dun 16,1% (10) de datos perdidos. As tendencias son cara ao galego do 63,5%, e cara ao castelán do 30,8%⁹.

⁹ Como ocorreu no apartado de **Seminarios**, aquí tampouco é significativa a diferenciación entre *ONGD galegas* e *non galegas*.

(II.3.h) Exposicións

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	24	38,7	46,2	46,2
Máis galego	9	14,5	17,3	63,5
Máis castelán	7	11,3	13,5	76,9
Só castelán	9	14,5	17,3	94,2
As dúas	3	4,8	5,8	100
Total	52	83,9	100	
Perdidos	10	16,1		
Total	62	100		

Cursos.- En canto ao uso da lingua nos cursos, as que os fan só en galego representan o 25,8% (16) [29,6%], que veñen ser os mesmos datos das que os fan máis en galego ca en castelán. O 12,9% (8) [14,8%] fanos máis en castelán ca en galego, o 19,4 (12) [22,2%] só en castelán, e o 3,2% (2) [3,7%] nas dúas linguas. Sobre as porcentaxes válidas, a partir dun 12,9% (8) de datos perdidos, vese unha tendencia do 59,2% cara ao castelán, e do 37% cara ao galego.

(II.3.i) Cursos

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	16	25,8	29,6	29,6
Máis galego	16	25,8	29,6	59,3
Máis castelán	8	12,9	14,8	74,1
Só castelán	12	19,4	22,2	96,3
As dúas	2	3,2	3,7	100
Total	54	87,1	100	
Perdidos	8	12,9		
Total	62	100		

Na realización de cursos tenden ao galego un 74,2% e ao castelán un 22,6% das *ONGD galegas*, cun 3,2% que afirma empregar as dúas linguas; e un 40,9% e 54,6%, respectivamente, entre as *non galegas*, cun 4,5% nas dúas linguas.

Sede central / Cursos

		Cursos					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	14	9	3	4	1	31
	% sede central	45,2%	29%	9,7%	12,9%	3,2%	100%
	% do total	26,4%	17%	5,7%	7,5%	1,9%	58,5%
Non galegas	Reconto	2	7	4	8	1	22
	% sede central	9,1%	31,8%	18,2%	36,4%	4,5%	100%
	% do total	3,8%	13,2%	7,5%	15,1%	1,9%	41,5%
Total	Reconto	16	16	7	12	2	53
	% sede central	30,2%	30,2%	13,2%	22,6%	3,8%	100%
	% do total	30,2%	30,2%	13,2%	22,6%	3,8%	100%

Charlas.- A porcentaxe de uso de emprego de só o galego nas charlas é dun 29% (18) [32,7%], do 24,2% (15) [27,3%] máis en galego ca en castelán, do 11,3% (7) [12,7%] máis en castelán ca en galego, do 21% (13) [23,6%] só en castelán, e do 3,2% (2) [3,6%] nas dúas linguas. Os datos perdidos neste apartado suman un 11,3% (7), co que a tendencia cara ao uso do galego sobre a porcentaxe válida é dun 60%, fronte a un 36,3% cara ao castelán, ademais do 3,6% nas dúas linguas.

(II.3.k) Charlas

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	18	29	32,7	32,7
Máis galego	15	24,2	27,3	60
Máis castelán	7	11,3	12,7	72,7
Só castelán	13	21	23,6	96,4
As dúas	2	3,2	3,6	100
Total	55	88,7	100	
Perdidos	7	11,3		
Total	62	100		

Neste campo amosan unha inclinación cara ao galego o 71,9% e cara ao castelán o 25%, cun emprego das dúas do 3,1% dos casos entre as *ONGD galegas*. As *non galegas* amosan uns datos respectivos do 42,6%, 50% e 4,5%.

Sede central / Charlas

		Charlas					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	16	7	3	5	1	32
	% sede central	50%	21,9%	9,4%	15,6%	3,1%	100%
	% do total	29,6%	13%	5,6%	9,3%	1,9%	59,3%
Non galegas	Reconto	2	8	3	8	1	22
	% sede central	9,1%	36,4%	13,6%	36,4%	4,5%	100%
	% do total	3,7%	14,8%	5,6%	14,8%	1,9%	40,7%
Total	Reconto	18	15	6	13	2	54
	% sede central	33,3%	27,8%	11,1%	24,1%	3,7%	100%
	% do total	33,3%	27,8%	11,1%	24,1%	3,7%	100%

Unidades didácticas.- O 38,7% (24) [46,2%] realiza as unidades didácticas só en galego, o 12,9% (8) [15,4%] máis en galego ca en castelán, o 9,7% (6) [11,5%] máis en castelán ca en galego, o 19,4% (12) [23,1%] só en castelán, e o 3,2% (2) [3,8%] nas dúas linguas. Sobre un 16,1% (10) de datos perdidos, vese que a porcentaxe válida é dun 61,6% cara ao galego e dun 34,6% cara ao castelán.

(II.3.1) *Unidades didácticas*

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	24	38,7	46,2	46,2
Máis galego	8	12,9	15,4	61,5
Máis castelán	6	9,7	11,5	73,1
Só castelán	12	19,4	23,1	96,2
As dúas	2	3,2	3,8	100
Total	52	83,9	100	
Perdidos	10	16,1		
Total	62	100		

Neste apartado apreciase que entre as *ONGD galegas* existe unha tendencia ao uso galego do 80%, cara ao castelán do 16,6%, e cara ás dúas linguas do 3,3%; mentres que nas *non galegas* a inclinación é do 37,1%, 57,1% e 4,8% respectivamente.

Sede central / Unidades didácticas

		Unidades didácticas					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	19	5	1	4	1	30
	% sede central	63,3%	16,7%	3,3%	13,3%	3,3%	100%
	% do total	37,3%	9,8%	2%	7,8%	2%	58,8%
Non galegas	Reconto	5	3	4	8	1	21
	% sede central	23,8%	14,3%	19%	38,1%	4,8%	100%
	% do total	9,8%	5,9%	7,8%	15,7%	2%	41,2%
Total	Reconto	24	8	5	12	2	51
	% sede central	47,1%	15,7%	9,8%	23,5%	3,9%	100%
	% do total	47,1%	15,7%	9,8%	23,5%	3,9%	100%

Publicidade.- A publicidade realizase só en galego no 40,3% (25) [46,3%] dos casos, máis en galego ca en castelán no 11,3% (7) [13%], máis en castelán ca en galego o 16,1% (10) [18,5%], o mesmo que só en castelán, e un 3,2% (2) [3,7%] nas dúas linguas. Os datos perdidos neste apartado serían do 12,9% (8). A tendencia cara ao galego, sobre as porcentaxes válidas, serían do 59,3%, e cara ao castelán do 37%, xunto co 3,7% nas dúas linguas.

(II.3.m) Publicidade

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	25	40,3	46,3	46,3
Máis galego	7	11,3	13	59,3
Máis castelán	10	16,1	18,5	77,8
Só castelán	10	16,1	18,5	96,3
As dúas	2	3,2	3,7	100
Total	54	87,1	100	
Perdidos	8	12,9		
Total	62	100		

Reflicítese, pois, unha inclinación ao uso do galego nas *ONGD galegas* do 65,3% e do 47,4% nas *non galegas*, e cara ao castelán do 18,6% e do 56,8%, respectivamente, cun 3 e un 4,5% de emprego das dúas linguas en cada unha delas.

Sede central / Publicidade

		Publicidade					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	21	3	3	5	1	33
	% sede central	56%	9,3%	9,3%	15,6%	3%	100%
	% do total	38,1%	5,4%	5,4%	9%	1,8%	60%
Non galegas	Reconto	5	4	7	5	1	22
	% sede central	25%	22,4%	31,8%	25%	4,5%	100%
	% do total	29,0%	7,2%	12,7%	9%	1,8%	40,0%
Total	Reconto	26	7	10	10	2	55
	% sede central	47,2%	12,7%	18,1%	18,1%	3,6%	100%
	% do total	47,2%	12,7%	18,1%	18,1%	3,6%	100%

Páxinas web.- O emprego da lingua nas páxinas web mostrase cunha porcentaxe do 24,2% (15) [29,4%] de uso só do galego, e dun 11,3% (7) [13,7%] de máis galego ca castelán; mentres que o 12,9% (8) [15,7%] utiliza máis o castelán ca o galego, e un 29% (18) [35,3%] só usa o castelán, e aparece tamén un 4,8% (3) [5,9%] que emprega as dúas linguas. Os datos perdidos son dun 17,7% (11). A tendencia cara ao emprego do galego nas páxinas web é dun 43,1% sobre a porcentaxe válida, e dun 51% cara ao castelán.

(II.3.n) *Páxinas web*

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Só galego	15	24,2	29,4	29,4
Máis galego	7	11,3	13,7	43,1
Máis castelán	8	12,9	15,7	58,8
Só castelán	18	29	35,3	94,1
As dúas	3	4,8	5,9	100
Total	51	82,3	100	
Perdidos	11	17,7		
Total	62	100		

Este medio amosa unha tendencia no emprego habitual do galego do 71,4% e do castelán do 25% entre as *ONGD galegas*, xunto cun 3,6% que usa as dúas linguas. Entre as *non galegas* téndese ao galego nun 9% e ao castelán nun 81,8%, cun 9,1% en ambas as dúas.

Sede central / Páxinas web

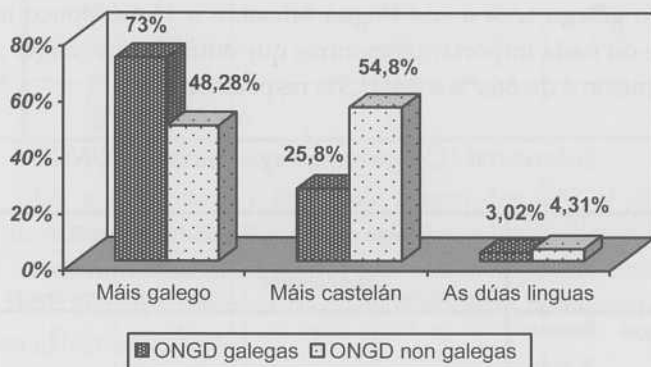
		Páxinas web					Total
		Galego	Máis galego	Máis castelán	Castelán	As dúas	
Galegas	Reconto	14	6	2	5	1	28
	% sede central	50%	21,4%	7,1%	17,9%	3,6%	100%
	% do total	28%	12%	4%	10%	2%	56%
Non galegas	Reconto	1	1	6	12	2	22
	% sede central	4,5%	4,5%	27,3%	54,5%	9,1%	100%
	% do total	2%	2%	12%	24%	4%	44%
Total	Reconto	15	7	8	17	3	50
	% sede central	30%	14%	16%	34%	6%	100%
	% do total	30%	14%	16%	34%	6%	100%

Este apartado pódese apreciar mellor en conxunto na seguinte táboa e na gráfica correspondente, das que se tira que a porcentaxe media de uso tendente ao galego é do 72,56% nas *ONGD galegas*, fronte ao 48,28% nas *non galegas*, do mesmo xeito que a tendencia cara ao castelán é do 25,8% nas *galegas* e 54,8% nas *non galegas*, onde se tiveron en conta aqueles aspectos que foron máis rendibles na análise.

Porcentaxe media de uso lingüístico nas distintas actividades

Ámbitos de uso da lingua	ONG galegas			ONG non galegas		
	Máis Galego	Máis Castelán	Ambas as linguas	Máis Galego	Máis Castelán	Ambas as linguas
Conferencias	71,9%	25%	3,1%	40,9%	54,5%	4,5%
Ámbito laboral	72,2%	25%	2,8%	40%	56%	4%
Colaboradores	66,6%	30,5%	2,8%	28%	68%	4%
Con outras ONG	72,2%	25%	2,8%	56%	40%	4%
Outras entidades	77,5%	19,5%	2,8%	64%	36%	-
Proxectos	75%	22,2%	2,8%	44%	48%	8%
Cursos	74,2%	22,6%	3,2%	40,9%	54,6%	4,5%
Charlas	71,9%	25%	3,1%	42,6%	50%	4,5%
Unid. didáct.	80%	16,6%	3,3%	37,1%	57,1%	4,8%
Publicidade	65,3%	47,4%	3%	18,6 %	56,8%	4,5%
Páxinas web	71,4%	25%	3,6%	9%	81,8%	9,1%
% media	72,56%	25,8%	3,02%	48,28%	54,8%	4,31%

Porcentaxe xeral do uso lingüístico nas distintas actividades

A seguinte cuestión (II.4), *¿En que medida considera importante que o galego sexa a lingua oficial das ONGD en Galicia?*, mostra que o 38,7% (24) das organizacións pensan que sería moi importante que o galego fose a lingua oficial das ONGD implantadas en Galicia, o 37,1% (23) importante, o 14,5% (9) pouco importante, e o 8,1% nada importante. A tendencia sería dun 75,8% que consideraría moi importante ou importante o galego como lingua oficial das ONGD en Galicia, e dun 22,6% que o consideraría pouco importante ou nada importante.

(II.4) *Valoración sobre que a lingua oficial das ONGD sexa o galego*

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Moi importante	24	38,7	39,3	39,3
Importante	23	37,1	37,7	77
Pouco importante	9	14,5	14,8	91,8
Nada importante	5	8,1	8,2	100
Total	61	98,4	100	
Perdidos	1	1,6		
Total	62	100		

Segundo o asentamento da matriz da ONGD, apréciase que o 83,3% das *galegas* considera importante ou moi importante que o galego sexa a súa lingua oficial, e o 16,6% pouco importante ou nada importante; mentres que entre as *non galegas* a consideración é do 66,7% e do 33,3% respectivamente.

Sede central / Galego como lingua oficial nas ONGD

		Galego como lingua oficial das ONGD				Total
		Moi importante	Importante	Pouco importante	Nada importante	
Galegas	Reconto	18	12	3	3	36
	% sede central	50%	33,3%	8,3%	8,3%	100%
	% do total	30%	20%	5%	5%	60%
Non galegas	Reconto	6	10	6	2	24
	% sede central	25%	41,7%	25%	8,3%	100%
	% do total	10%	16,7%	10%	3,3%	40%
Total	Reconto	24	22	9	5	60
	% sede central	40%	36,7%	15%	8,3%	100%
	% do total	40%	36,7%	15%	8,3%	100%

Á pregunta II.5, ¿A diversidade e a tolerancia lingüística forman parte dos principios ou bases fundacionais da súa ONGD?, o 80,6% (50) das ONGD afirman que a diversidade e a tolerancia lingüística figura nas súas bases fundacionais, mentres que non as teñen o 8,1% (5), e un 11,3% (7) non o sabe ou non contesta.

(II.5) Tolerancia lingüística nas bases fundacionais da ONGD

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Si	50	80,6	80,6	80,6
Non	5	8,1	8,1	88,7
Ns/Nc	7	11,3	11,3	100
Total	62	100	100	

Así, a porcentaxe é favorable a prol das *ONGD galegas*, que mostran que un 83,3% teñen a tolerancia lingüística entre as súas bases fundacionais, mentres que nas *non galegas* recóllese nun 76%. O grupo que non resposta é bastante numeroso entre as non galegas, cun 20%.

		Tolerancia Lca. nas bases fundacionais			Total
		Si	Non	Ns/Nc	
Galegas	Reconto	30	4	2	36
	% sede central	83,3%	11,1%	5,6%	100%
	% do total	49,2%	6,6%	3,3%	59%
Non galegas	Reconto	19	1	5	25
	% sede central	76%	4%	20%	100%
	% do total	31,1%	1,6%	8,2%	41%
Total	Reconto	49	5	7	61
	% sede central	80,3%	8,2%	11,5%	100%
	% do total	80,3%	8,2%	11,5%	100%

As respostas á cuestión II.6, **¿Cre que o uso da lingua galega é interesante para o desenvolvemento do seu traballo en Galicia?**, mostra que o 62,9% (39) considera que o uso do galego sempre é interesante para o desenvolvemento do seu traballo en Galicia, o 27,4% (17) só ás veces, e o 6,5% (4) nunca o considera importante. Un 3,2% (2) non sabe ou non contesta.

II.6) Interese do galego para o desenvolvemento do traballo das ONGD

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Sempre	39	62,9	62,9	62,9
Ás veces	17	27,4	27,4	90,3
Nunca	4	6,5	6,5	96,8
Ns/Nc	2	3,2	3,2	100
Total	62	100	100	

O 69,4% das *galegas* así o consideran sempre, un 19,4% ás veces, e un 8,3% nunca. As *non galegas*, ven interesante o seu uso sempre nun 56%, ás veces nun 36%, e nunca un 4%.

Sede central / Interese do galego para o desenvolvemento do traballo das ONGD

		Interese do galego para o desenvolvemento do traballo				Total
		Sempre	Ás veces	Nunca	Ns/Nc	
Galegas	Reconto	25	7	3	1	36
	% sede central	69,4%	19,4%	8,3%	2,8%	100%
	% do total	41%	11,5%	4,9%	1,6%	59%
Non galegas	Reconto	14	9	1	1	25
	% sede central	56%	36%	4%	4%	100%
	% do total	23%	14,8%	1,6%	1,6%	41%
Total	Reconto	39	16	4	2	61
	% sede central	63,9%	26,2%	6,6%	3,3%	100%
	% do total	63,9%	26,2%	6,6%	3,3%	100%

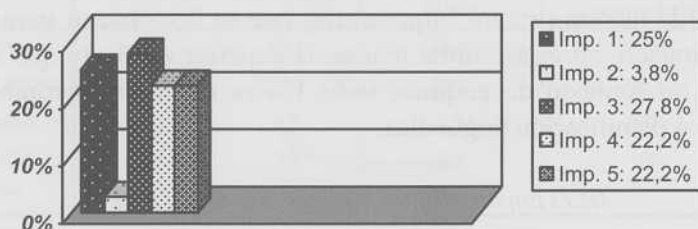
A importancia da planificación lingüística nas ONGD (II.7) presenta, a partir do cuestionario, unha media valorativa do 2,94, cunha desviación típica do 1,47, polo que na escala de 1 a 5 (de menor a maior importancia) que se lles ofreceu para a valoración, apréciase unha tendencia superior a 2,5, do que se tira no contexto da enquisa, unha lixeira tendencia favorable cara á planificación lingüística.

(II.7) *Importancia da planificación lingüística*

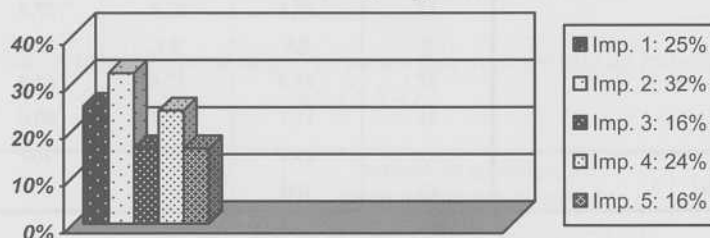
Nivel de importancia (de menos a máis)	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
1	17	27,4	27,4	27,4
2	5	8,1	8,1	35,5
3	17	27,4	27,4	62,9
4	11	17,7	17,7	80,6
5	12	19,4	19,4	100
Total	62	100	100	

Segundo o asentamento da matriz, reflíctese que ten moita importancia nun 22,2% das *ONGD galegas*, e tan só nun 16% nas *non galegas*; mentres que para o 25% das *galegas* non ten ningunha importancia, e un 32% das *non galegas*, cos pasos intermedios de valoración entre ambos os dous extremos, nunha gradación onde o 1 é a menor valoración, e o 5 a máxima. Neste aspecto apréciase unha tendencia cara á planificación lingüística dentro das ONGD que se ve cun lixeiro maior grao dentro das de orixe galega, como se aprecia nas seguintes gráficas.

Importancia da planificación lingüística nas ONGD galegas

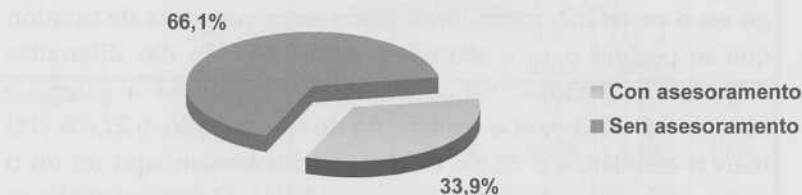

Importancia da planificación lingüística nas ONGD non galegas

Por outra banda, só o 33,9% (21) afirma ter algún tipo de **asesoramento lingüístico** (II.8) –que se entende cara ao galego, dado o carácter do cuestionario–, fronte ao 66,1% (41) que non o ten. Das respostas afirmativas apréciase que o asesoramento de 12 delas está formado a partir de colaboradores ou voluntarios (3 destes casos parecen ser que pertencen ao propio organigrama da ONGD), e 8 recorren a servizos de normalización lingüística oficiais (6 deles indican que usan o fornecido pola Dirección Xeral Política Lingüística e 2 o dalgunha universidade), mentres que un non especifica.

Asesoramento lingüístico

Neste apartado parece que son as *ONGD de fóra* de Galicia as que menos acoden ao asesoramento lingüístico, 28%, fronte a un 38,9% das *galegas*, aínda que ningún dos datos mostran excesivo interese por este aspecto.

Nível de asesoramento lingüístico nas ONGD galegas

Nível de asesoramento lingüístico nas ONGD non galegas

A derradeira pregunta do cuestionario, (II.9), **¿Que idioma considera máis útil para realizar o seu traballo: o galego ou o castelán?**, formulouse como unha pregunta de opinión que se pechou para o seu cómputo en función das diferentes respostas achegadas. Así, o 32,3% (20) considera o galego o idioma máis útil para a realización do seu traballo, o 22,6% (14) máis o castelán, e o 35,5% os dous, e diferencian aquí un ou o outro en función de se as súas necesidades de comunicación se dan dentro ou fóra do ámbito lingüístico de Galicia. O 9,7% (6) non sabe ou non contesta.

Idioma máis útil para realización do traballo

	Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Galego	20	32,3	32,3	32,3
Castelán	14	22,6	22,6	54,8
Os dous	22	35,5	35,5	90,3
Ns/Nc -Outros	6	9,7	9,7	100
Total	62	100	100	

Nesta variable, o 44% das *ONGD galegas* considera máis útil o galego, o 19,4% o castelán, o 30,6% os dous, e o 5,6% non sabe, non contesta ou dá outras respostas. Entre as *non galegas*, ven o galego máis útil o 16%, máis o castelán o 28%, e os dous o 40%. Outras respostas o 16%.

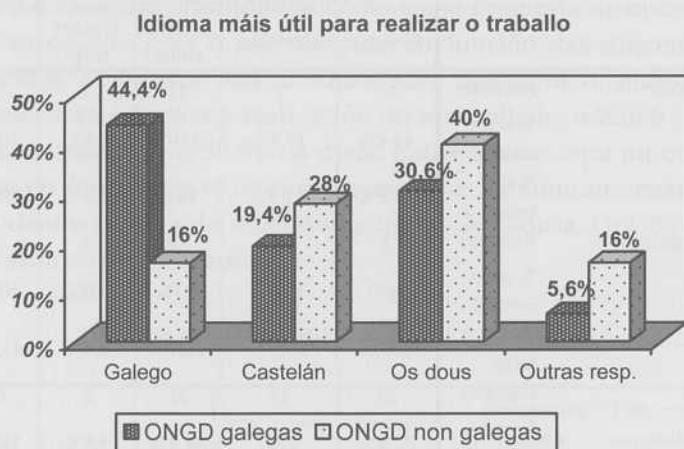
Sede central / Idioma máis útil para realización do traballo

		Interese do galego para o desenvolvemento do traballo				Total
		Galego	Castelán	Os dous	Outras resp.	
Galegas	Reconto	16	7	11	2	36
	% sede central	44,4%	19,4%	30,6%	5,6%	100%
	% do total	26,2%	11,5%	18%	3,3%	59%
Non galegas	Reconto	4	7	10	4	25
	% sede central	16%	28,0%	40%	16%	100%
	% do total	6,6%	11,5%	16,4%	6,6%	41,0%
Total	Reconto	20	14	21	6	61
	% sede central	32,8%	23%	34,4%	9,8%	100%
	% do total	32,8%	23%	34,4%	9,8%	100%

Se se analizan polo miúdo os diferentes motivos cos que xustifican o emprego dunha lingua ou doutra no referente á súa utilidade neste apartado da enquisa, a principal razón que se argumenta para lle dar unha maior utilidade ao castelán, é a de "facilitar a relación con outras comunidades, países e linguas", ao consideralo "máis universal" ca o galego e proporcionar maiores facilidades para acceder a medios e recursos diferentes, como a tradución para outras linguas e á inversa (maior dificultade para atopar tradutores cara/desde o galego) (11 casos), ao que tamén, segundo algunhas puntualizacións, se engade o condicionante da dependencia comunicativa coa sede central situada fóra de Galicia.

Entre as que afirman empregar as dúas linguas dun xeito parello, se isto é realmente posible, a maioría diferencia o ámbito de relación, que será o que condicione a elección: así, empregarían o galego nas comunicacións dentro de Galicia e coas súas institucións, e o castelán nas de fóra de Galicia, pero dependen-

do sempre da lingua inicial na que o interlocutor se dirixa primeiramente a eles.

4. Conclusións

A continuación preséntanse as principais conclusións que se poden salientar dos diferentes aspectos contidos nesta investigación, destacando e resumindo aqueles resultados que parecen ter un maior interese.

Detéctase un emprego equiparado do galego e do castelán en canto ao seu uso como lingua habitual no conxunto de todas as ONGD, pero estas porcentaxes varían segundo que as entidades sexan de *orixe galega* ou *non galega*, xa que se dá un uso moito maior do castelán entre as de sede foránea (66%) ca nas galegas (28%).

Entre o persoal tamén se rexistra unha maior tendencia ao emprego do castelán entre as ONGD con sede fóra de Galicia (72%), aínda que o uso do galego tampouco é excesivamente superior entre as galegas, cun 54,3%, fronte ao 45,7% do castelán.

Na análise en conxunto das diferentes actividades que desenvolven as ONGD, apréciase que a diferenza en favor do uso do galego é moi marcada entre as *ONGD galegas* (72,56%

contra o 25,8%), mentres que nas *non galegas* a diferenza é de 6,52 puntos a favor do castelán (48,28% de uso do galego fronte ao 54,8% do castelán). Hai que destacar que é no ámbito de relación con colaboradores e asociados onde se aprecia un maior grao de emprego do castelán dentro das *ONGD galegas* (30,5%), xunto co da publicidade (47,4%), pero está por riba o uso do galego en todos os demais ámbitos; pola contra, destacan as altas porcentaxes de emprego do castelán nas páxinas web das *non galegas* (81,8%), así como nas unidades didácticas (57,1%), nas relacións cos colaboradores e asociados (68%), no medio laboral (56%) e na publicidade (56,8%). Estes aspectos deixan ver que no ámbito de comunicación exterior ou social (páxinas web, publicidade e contacto cos asociados), destaca a preeminencia de emprego do castelán sobre o galego nas *ONGD* con sede central fóra de Galicia.

A maioría das *ONGD galegas* e *non galegas* consideran que o galego é interesante para desenvolver o seu traballo en Galicia, pero aínda que afirmen isto non mostran excesivo interese por considerar a planificación lingüística entre os seus obxectivos, aínda que a media valorativa deste apartado presenta unha lixeira tendencia cara á valoración positiva deste aspecto, como xa se comentou. Non obstante, ao ponderar os medios de asesoramento/planificación lingüística que empregan as *ONGD*, obsérvase que a maioría (66,1%) non posúe ningún tipo de apoio lingüístico, con maior porcentaxe entre as de orixe *non galega* (72%, fronte ao 66,1% das *galegas*).

Finalmente, a valoración da utilidade que do galego ofrecen as *ONGD* para desenvolver o seu labor, reflicte claramente unha tendencia marcada que considera o castelán por razóns de "universalidade", isto é, por manter a visión de que o galego é unha lingua de uso moito máis restritivo ca o castelán, e que se limitaría, en medidas de utilidade, ao ámbito autonómico, mentres que o castelán lles abriría "máis portas" comunicativas. Neste aspecto advírtese un uso diglósico da lingua en función do interlocutor e do medio onde se produza a situación comunicativa, á vez que os condicionantes da radicación da sede central fóra de Galicia parecen influír notablemente á hora de elixir unha ou outra lingua.

En xeral, apreciase que a orixe da ONGD, ou o asentamento da súa sede central, condiciona marcadamente unha tendencia cara a un maior uso do galego ou do castelán nas súas actividades, pois entre as de *sede galega*, apreciase un emprego do galego próximo ao 70%, fronte a tan só un aproximado 43% nas de sede con orixe *non galega*; a pesar de que na cuestión II.4, o 66,7% das ONGD *non galegas* consideran importante que o galego sexa a lingua oficial destas entidades dentro de Galicia, o que parece que non se leva a cabo na práctica; aínda que a visión global, sen diferenciar o lugar de asentamento da sede das ONGD, mostra que o uso de ambas as linguas está moi próximo, sendo o do galego de ao redor do 57%, fronte a un aproximado 43% do castelán, resultados claramente mellorables.

Os datos que se recolleron confirman o relativamente escaso nivel de galeguización deste sector, cuestión especialmente significativa por tratarse dun grupo social dinámico, con proxección e notoriedade pública e con ampla presenza nos ambientes da mocidade.

Tamén chama a atención, por outra banda, que non se enxergue neste medio vocacionado para a cooperación, a vantaxe comparativa que representa o uso do galego, en especial cando, como se recolle no Plan Director da Cooperación, os países da lusofonía constitúen obxecto de referencia prioritaria na estratexia de loita contra a pobreza.

O dominio do galego supón un activo importante que pode facilitar unha especialización xeográfica da cooperación impulsada desde Galicia, non soamente no ámbito estatal, senón tamén no europeo, e incorporar un novo elemento relacional con Portugal que dispón de acreditada presenza neses espazos.

Bótase en falta unha visión axeitada sobre o galego como elemento de utilidade no ámbito da cooperación internacional ao desenvolvemento que permita unha racionalización das súas vantaxes, e abra horizontes de eficiencia máis aló do compromiso individual e colectivo do sector coa nosa lingua e cultura.

Polo tanto, sería moi importante que estas organizacións tivesen unha maior implicación no uso da lingua nas súas actividades habituais, especialmente nas dirixidas á sensibilización

da sociedade galega cara aos seus obxectivos de actuación, posto que a lingua é un dos sinais de identidade cultural máis importantes, e vía máis directa para acceder ao corazón dunha sociedade, ademais de que non tería sentido manter un compromiso de defensa das identidades e culturas propias das comunidades beneficiarias dos seus labores, e ignorar as daquelas onde se recadan os recursos necesarios para as súas actuacións.

5. Anexos

ENQUISA SOBRE O USO DO GALEGO NAS ONGD

[Nos cadros onde non se indique *si/non* ou un *número* para marcar, abonda con indicar un *X* no lugar correspondente]

I. CARACTERÍSTICAS DA ONGD

1. Nome da ONGD:
2. Concello onde está situada:
3. (País)-Comunidade-Cidade da sede central:
4. Ámbito de desenvolvemento e actuación (proxectos xerais dos que se ocupa):

II. ENQUISA SOCIOLINGÜÍSTICA

1. ¿Que idioma utiliza habitualmente nas súas actividades?

1	Só galego	
2	Máis galego ca castelán	
3	Máis castelán ca galego	
4	Só castelán	
5	Outras linguas (indique cales):	

2. ¿Cal é a lingua predominante entre o seu persoal?

1	Só galego	
2	Máis galego ca castelán	
3	Máis castelán ca galego	
4	Só castelán	

3. ¿Que idioma utiliza nas súas actividades? [1. Só galego. 2. Máis galego ca castelán. 3. Máis castelán ca galego. 4. Só castelán. 5. As dúas] (*Indique o número a continuación do parágrafo correspondente*).

a	Conferencias	
b	Seminarios	
c	Ámbito de traballo interno (relacións laborais e persoais)	
d	Comunicacións con colaboradores ou asociados	
e	Relacións con outras ONGs	
f	Relacións con outras entidades públicas e privadas	
g	Proxectos	
h	Exposicións	
i	Cursos	
k	Charlas	
l	Unidades didácticas	
m	Publicidade	
n	Páxina Web	
ñ	Outras (<i>especifique cales</i>):	

4. ¿En que medida considera importante que o galego sexa a lingua oficial das ONGD en Galicia?

1	Moi importante	
2	Importante	
3	Pouco importante	
4	Nada importante	

5. ¿A diversidade e a tolerancia lingüística forman parte dos principios ou das bases fundacionais da súa ONGD?

1	Si	
2	Non	
3	Non sabe/non contesta	

6. ¿Cre que o uso da lingua galega é interesante para o desenvolvemento do seu traballo en Galicia?

1	Sempre	
2	Ás veces	
3	Nunca	
4	Non sabe/non contesta	

7. ¿Que importancia ten a planificación lingüística na súa ONG? (Puntúe de 1 a 5, onde o 1 significa que Vde. considera que ten pouca importancia e 5 que considera que ten moita importancia).

Importancia	
-------------	--

8. ¿Posúe algún tipo de asesoramento lingüístico? (Se a resposta fose SI, especifique de que tipo).

1	Si		
2	Non		

9. ¿Que idioma considera máis útil para realizar o seu traballo: o galego ou o castelán? ¿Por que?

1	O galego	
2	O castelán	
3	Os dous	
4	Non sabe/non contesta Outros	

6. Referencias bibliográficas

Coordinadora Galega de ONGs para o Desenvolvemento (2007): *Informe cero do sector das ONGDs en Galicia*. Santiago de Compostela: Coordinadora Galega de ONGs para o Desenvolvemento.

— (2007): *Guía de ONGs de Galicia 2007-2008*. Santiago de Compostela: Coordinadora Galega de ONGs para o Desenvolvemento.

Dirección Xeral de Cooperación Exterior. Consellería da Presidencia (xullo de 2007): *Rexistro Galego de Axentes de Cooperación para o Desenvolvemento*. (Base de datos Excel facilitada por correo electrónico).

Domínguez Dono, Xesús; Instituto Galego de Análise e Documentación Internacional (2007): *O uso do galego nas Organizacións non Governamentais para o Desenvolvemento (ONGD) asentadas en Galicia*. Baiona: Instituto Galego de Análise e Documentación Internacional. (Inédito).

AS COLOCACIÓNS NOS DICIONARIOS E OBRAS TERMINOGRÁFICAS

M^o DEL PILAR ALVARIÑO

M^o LILIANA MARTÍNEZ

BLANCA SANCHÉZ

Termigal

RESUMO

Nos últimos anos o estudo das unidades plurilexicais foi gañando interese no ámbito da terminoloxía. O presente artigo céntrase na análise das colocacións e a súa presenza no ámbito científico-técnico. Por unha banda inténtase amosar a pertinencia das colocacións no discurso especializado e, por outra, trátase da súa inclusión nos dicionarios de especialidade, de xeito que se lle facilite a consulta aos usuarios potenciais.

Palabras chave: terminoloxía, colocacións, dicionarios especializados.

ABSTRACT

In the last years the study of the lexical collocations was gaining interest in the area of the terminology. This article is centered on the analysis of the collocations and her presence on the scientific technical area. On the other hand we will try to show the relevancy of the collocations in the specialized speech and, we will approach her inclusion in the specialty dictionaries, so that the consultation is facilitated to the potential users.

Key words: terminology, collocations, specialty dictionaries.

Introdución

A sociedade actual caracterízase por unhas transformacións sociais que conduciron a unha forte especialización nos

procesos produtivos. A revolución tecnolóxica vertixinosa trae consigo un desenvolvemento extraordinario das linguas de especialidade ou tecnolectos. Temos que denominar obxectos, conceptos e procesos dun xeito rápido e eficaz, e isto provoca algún que outro problema de método ou de rigorosidade.

Tradicionalmente os estudos terminolóxicos centrábanse no exame dos termos, especialmente, nas unidades nominais. Parecía que neste ámbito de traballo só se nomeaba e debía facerse de modo exacto e concreto. Con todo, nestes momentos, as necesidades cambiaron e os estudos oriéntanse máis cara ao ámbito do discurso especializado. Deste modo, non só interesa o termo, senón tamén as unidades maiores con valor terminolóxico.

A preocupación polo estudo das colocacións é relativamente recente na fraseoloxía e moito máis no ámbito terminolóxico, e non está exento de complexidade.

O estudo das colocacións en terminoloxía

Diversos estudos estatísticos amosan que un tanto por cento moi baixo das unidades terminolóxicas está representado por un único elemento. Non só debemos ter presente que un termo pode estar representado por unha única unidade léxica ou por unha combinación de varias, senón tamén que o contexto no que aparece un termo illado pode proporcionarnos informacións lingüísticas de carácter diverso, interesantes para o usuario (tipo de texto no que aparece, rexistro).

Non hai dúbida, pois da necesidade de coñecer e estudar as unidades terminolóxicas complexas, aínda que a súa análise non estea exenta de problemas, como:

- A ausencia case total de estudos fraseolóxicos dentro do campo da terminoloxía. Tradicionalmente prestóuselles máis atención aos termos simples, especialmente nominais, debido ao seu valor referencial.

- A dificultade para distinguir entre termos complexos (unidades con fixación formal e valor semántico unitario) e combinacións frecuentes de termos en contextos concretos.
- A existencia de gran variedade de criterios para tratar a combinatoria de termos, coa súa conseguinte complexidade denominativa (termos compostos, frasemas terminolóxicos, sintagmas terminolóxicos, etc).

Nos últimos anos foron gañando interese os estudos sobre combinacións léxicas ou unidades fraseolóxicas (colocacións, locucións, frases feitas, ditos, refráns, proverbios, xiros, etc). O estudo da fraseoloxía como disciplina lingüística non xorde ata o século XX. Algúns estudosos din que foi Ch. Bally¹ quen creou o termo fraseoloxía no 1905, mentres que a gran maioría recoñece no soviético Vinogradov² o pai da fraseoloxía moderna, ao desenvolver e establecer, nos anos 40, conceptos fundamentais desta disciplina lingüística, como o de motivación, a frecuencia de uso, a fixación, o contexto fixo con determinación semántica, a idiomaticidade etc. Nas últimas décadas, o interese por esta disciplina foi crecente debido ás enormes posibilidades de aplicación práctica en campos coma o ensino de segundas linguas ou a tradución.

Con todo, en terminoloxía, o traballo con unidades complexas desenvolveuse máis lentamente debido a diversas razóns:

- A importancia tradicional que se lles outorgou ás unidades simples (especialmente as nominais) debido ao seu valor referencial.
- A dificultade para distinguir entre termos complexos (unidades con fixación formal e valor semántico unitario)

¹ Ch. Bally, discípulo de Saussure, desenvolve o pensamento do seu mestre en tres estudos: *Précis de Stylistique*, *Traité de stylistique française* e *Lingüistique générale et lingüistique française*, onde se fala por primeira vez de *phraseologie*.

² Vinogradov retoma as teorías de Bally e consolida a Fraseoloxía como unha disciplina lingüística independente.

e combinacións frecuentes de termos en contextos concretos (combinacións completamente libres ou caracterizadas por criterios formais, semánticos ou sintácticos).

- A existencia dunha gran variedade de criterios para tratar a combinatoria de termos, coa consecuente complexidade denominativa (termos compostos, frasemas terminolóxicos, sintagmas terminolóxicos, etc).

Sen intentarmos afondar nas características dos compostos terminolóxicos ou das súas coincidencias e diverxencias coas unidades 'léxicas' incluídas tradicionalmente dentro da fraseoloxía, limitarémonos a sinalar a existencia básica de dous tipos de unidades terminolóxicas (en paralelo coas unidades léxicas pertencentes á lingua común ou non especializada):

- Os **compostos terminolóxicos**, entendidos como combinacións estables de dous ou máis termos que presentan fixación formal, significación unitaria e función sintáctica única.

- Os **frasemas terminolóxicos**, entendidos como combinacións de dous ou máis termos que permiten variación formal, manteñen a significación individual de cada un dos compoñentes e non aceptan unha función sintáctica única. Presentan, como característica común, unha alta frecuencia de aparición nos textos referidos a especialidades concretas.

Neste último grupo de unidades podemos incluír as **colocacións**, unidades de importancia crucial para a terminoloxía, se aceptamos que a combinatoria presente nelas habitualmente é allea para todos os que non coñecen en profundidade un determinado dominio e, polo tanto, teñen dificultades para recoñecer que unidades léxicas expresan mellor un significado concreto.

Evidentemente, para a selección de frasemas, teremos que ter en conta a incidencia conxunta de factores diversos como o índice de frecuencia das combinacións, as súas características morfosintácticas e as particularidades semánticas.

A pesar da cantidade de estudos sobre as colocacións publicados nos últimos anos, os autores aínda discrepan nas características esenciais que definen a noción de colocación. Poderíamos fixar como principais trazos caracterizadores os seguintes:

- a) Combinación frecuente de unidades léxicas fixadas na norma e a medio camiño entre as combinacións libres e as combinacións fixas, xa que os seus elementos son intercambiables.
- b) Alta frecuencia de uso.
- c) O seu significado é composicional e dedúcese da suma dos significados dos seus compoñentes.

Con todo, segue sen existir un consenso entre especialistas que permita delimitar con propiedade cada tipo de unidade, así como caracterizalas formal e funcionalmente de forma unívoca. Se admitimos que o emprego correcto da combinatoria léxica na lingua común marca o dominio da mesma por parte dun falante, parece necesario intentar unha clasificación sistemática que facilite o seu recoñecemento e, consecuentemente, fomente o seu emprego correcto.

Se aceptamos a análise de Cabré e Vidal sobre as características das colocacións en terminoloxía, aceptaremos que estamos ante unidades poliléxicas que presentan as seguintes características:

- Entre os seus constituíntes prodúcese un proceso de restrición combinatoria na que un dos termos (**base**) selecciona o outro (**colocativo**) para expresar un determinado significado.
- A selección é totalmente arbitraria.
- O peso semántico recae sobre o termo base.
- O grao de transparencia semántica do colocativo pode variar considerablemente.
- Acadan un índice de frecuencia alto nos discursos especializados.

As colocacións serán unidades a medio camiño entre as combinacións fixas de termos e as combinacións libres e, nun texto especializado, parecen constituír o medio máis normal para transmitir contidos concretos. Debido a esta razón, os textos que empregan uns padróns colocacionais axeitados parecen máis correctos e fluídos que os que usan outras alternativas (termos compostos, combinacións non colocacionais, etc). Os especialistas recoñecen intuitivamente estas construcións como correctas e escóllenas ante outras posibilidades.

Breve estudo dos dicionarios galegos

Trataremos de facer unha sucinta revisión de como son tratadas estas unidades nos dicionarios de uso do galego. Manexamos un corpus de cinco dicionarios de uso que atopamos representativos da lexicografía galega actual e tres obras de carácter técnico:

Diccionario da Lingua Galega de Isaac Alonso Estravís [Estravís], publicado en 1995 por Sotelo Blanco.

Diccionario da Real Academia Galega [DRAG], editado en 1997 pola RAG e polo tanto a referencia académica.

Diccionario Cumio da lingua galega [Cumio], publicado por Edicións do Cumio en 1999.

Gran diccionario Xerais da Lingua [GDXL], editado no ano 2000 por Edicións Xerais de Galicia.

Gran diccionario Século 21 da lingua galega [GDséc21], publicado en 2005 pola Editorial Galaxia e Edicións do Cumio.

Léxico da construción [LC] publicado pola APEC e ITG coa colaboración de TERMIGAL e a DXPL da Xunta de Galicia en 2001.

Vocabulario de Química [VQ] publicado polo SNL da USC en 2002.

Diccionario galego de televisión [DGTV] publicado por Termigal e a CRTVG en 2005.

En liñas xerais podemos afirmar que, tras o estudo das introducións previas onde se esboza a metodoloxía que os autores afirman empregar nas súas obras, a maioría deles non manifestan a intención de delimitar e clasificar as unidades plurilexicais dun modo sistemático (e, polo tanto, non distinguen as colocacións doutro tipo de unidades complexas).

Non obstante, si encontramos colocacións nas obras lexicográficas de uso pero amontoadas no caixón de xastre que se atopa ao final da exposición das distintas acepcións das entradas incluídas nos dicionarios e glosarios, onde introducidas por símbolos (●, ▲) ou por un tamaño distinto de letra, se inclúen locucións, pero tamén, construcións ou sintagmas nos que o termo adquire un significado distinto (sic). Nesta parte encontramos o que para nós poderían ser colocacións, tales como: *botar abaixo* ou *abrir o día*.

Non obstante en glosarios técnicos debemos indicar cal é o camiño que seguen os distintos autores. No VQ os autores non prevén a necesidade de discriminar as colocacións. Recóllenas como entradas normais, tales como *absorción de gases*, *abundancia dun elemento*, e limítanse a indicar a categoría do primeiro elemento da composición.

No LC, os autores son un pouco máis precisos e para termos como *branquear con xeso* utilizan a etiqueta *loc* modificada polos cualificativos *f*, *m* ou *v* dependendo da categoría do elemento base.

Por último, a autora do DGTV, Edith Pazó, adiántanos na introdución do seu dicionario que cando categoriza gramaticalmente identifica coa etiqueta u.f. (unidade fraseolóxica) todo tipo de locucións, substantivos compostos e colocacións (sic). É a primeira e única vez que vemos empregado e identificado o concepto que vimos estudando. Deste modo identifica como u.f. as colocacións: *acumulación de audiencia*, *actor e actriz principal*...

A continuación examinaremos como os dicionarios de uso de lingua galega trataron as posibles colocacións referidas aos ámbitos temáticos da automoción, do márketing e da música.

Como xa sinalamos con anterioridade non hai referencias explícitas ás colocacións, pero si implícitas cando se marca un

contorno concreto ou unha exemplificación clarificadora ou simplemente se explican como sintagmas ou construcións compostas indicadas con tipografía diferente ou mediante os símbolos: ▲, ●.

Acelerar + coche / motor / vehículo.

No *dicionario de Cumio* non aparece indicación ningunha referida á colocación. No *DRAG* non podemos dicir que se faga unha referencia ás colocacións, pero ao amosar o contorno do verbo indícase a necesidade dun complemento directo tipo: *vehículo, automóbil*. Nos dicionarios *GDXL*, *Gdséc21* e *Estravís* indícase mediante a exemplificación: *acelerar o motor*.

Afogar + motor.

Nos dicionarios de *DRAG*, *GDXL* e *Estravís* non se recolle o verbo con esa acepción. Nos de *Cumio* e *GDséc21* atopamos referencia ao motor na propia definición, mediante unha acepción: *Parar un motor de explosión ó recibir unha mestura por máis rica ou por deficiente difusión do combustible*.

Calarse + vehículo / coche

No *DRAG*, *Ed. Do cumio*, *Gran diccionario século 21* e *Gran diccionario Xerais da lingua* aínda que non se faga referencia directa ás colocacións, a través da definición: *Parar bruscamente un vehículo de motor de explosión* podemos percibir que o contorno do verbo é *vehículo*.

Revolucionar + motor

Encontramos no *GDXL* e no *DRAG* no contorno unha referencia inequívoca ao termo motor, que interpretaremos como indicación de que a construción habitual é con este vocábulo.

Acordar + música / instrumentos

Encontramos dun modo implícito referencias á colocación en catro dos cinco dicionarios estudados. No *GDXL*, *GDséc21*, *Cumio* e *Estravís* unha das acepcións delimita os elementos: *Afinar instrumentos ou voces*.

Afinar + instrumento / música

Neste exemplo vemos dúas maneiras de actuar:

a) Unha das acepcións da definición fai referencia a aqueles elementos que se combinan ineludiblemente co verbo. É o caso de *Estravís*: (2) *Pôr no debido tom os instrumentos músicos*. (3) *Acordar bem a voz ou os instrumentos com as notas musicais*. O mesmo atopamos no *GDséc21* e *Cumio* na cuarta acepción da definición.

b) En cambio, no *DRAG* na terceira acepción indícasenos mediante a aclaración co contorno [*un instrumento musical*] e a exemplificación: *Vou afinar o piano*. Algo semellante encontramos en *GDXL* xa que ademais da acepción da entrada *Poñer un instrumento musical ou a voz humana no ton xusto*, o exemplo que incorpora indica a aparición dun instrumento combinándose co verbo: *Afinar a gaita*.

Executar + música

DRAG indícanos mediante o contorno [*unha peza musical*] a limitación de combinatoria do verbo e ratifícanolo mediante o exemplo: *A orquestra executou un valse*. Dun xeito semellante faino *Estravís*: *ejecutar una cantiga de Afonso X*. Mentres que *GDXL*, *GDséc21* e *Cumio* non exemplifican, nin indican un contorno específico, aínda que todos incorporan ao termo a acepción *Tocar ou cantar unha peza musical*.

Tratamento das colocacións en dicionarios especializados

Como sinalamos anteriormente, é evidente a abundancia de colocacións nos textos especializados. Dúas son as razóns que explican esta peculiaridade léxico-sintáctica:

A presenza dun léxico restrinxido que facilita a fixación de esquemas e a súa repetición máis ou menos continuada en producións de contido similar. Así, por exemplo, alcanzan unha frecuencia de uso relativamente alta formas como *gripar(se) un coche* nos textos de automoción, *tocar un instrumento*, *pulsar unha*

tecla ou afinar un instrumento nos textos musicais ou facer unha oferta, estender un cheque ou fixar un prezo nas creacións relacionadas co márketing.

O emprego de certas construcións (principalmente aquelas compostas por un verbo desprovisto de contido semántico e mais un substantivo) favorecen a expresividade do emisor. Así, por exemplo, o uso de formas como *facer + oferta* permiten creacións como *facer unha ampla oferta [de produtos]*, *facer unha oferta restrinxida [de produtos]* etc., que amplían notablemente as posibilidades presentes na forma simple *ofertar [un produto]*.

A escola anglosaxona propugna o recoñecemento das colocacións a partir da análise estatística da aparición conxunta de dúas formas. Evidentemente, non podemos negar que un dos métodos para recoñecer estas unidades deriva directamente da frecuencia de coaparición dos seus integrantes, pero non é a única condición. A este feito temos que engadir a selección que un dos seus membros (a **base**) realiza directamente sobre outro dos seus membros (o **colocativo**) e sumarlle o feito de que o seu significado non é global. Isto implica que nas colocacións cada un dos integrantes mantén o seu significado. Temos que destacar, ademais, que en galego, a posibilidade de alternancia na orde dos elementos da colocación, pode dificultar, en ocasións, o seu recoñecemento.

As colocacións sitúanse entre as expresións libres e as idiomáticas. Nas linguas de especialidade, este feito non é fácil de explicar, dado que o léxico é bastante restrinxido e seleccionado. Nas linguas de especialidade, as expresións idiomáticas son menos frecuentes que na lingua xeral e as elipses son bastante habituais, sobre todo naqueles casos en que o hiperónimo é moi aberto (*atiplar o ton [dun instrumento]*). As colocacións son unidades sintácticas porque un dos elementos selecciona o outro desde o punto de vista semántico. Nas linguas de especialidade, non é imposible encontrar colocacións maiores que as formadas por dous termos.

Tendo en conta esta situación, parece que resulta imprescindible a inclusión de colocacións nos dicionarios de especialidade. Con todo, se ben é certo que non existen moitos traballos

dedicados ao tratamento lexicográfico das colocacións, a situación complícase á hora de estudar a súa inclusión nas obras de consulta especializadas.

Practicamente todos os autores coinciden en afirmar que as colocacións achegan a información necesaria para describir o uso real dunha lingua, favorecendo o uso correcto e natural da mesma. Non obstante, a cuestión de se un dicionario debe incluír ou non colocacións está directamente relacionada coa pregunta de onde e como incluílas e cal será a información máis relevante para os usuarios tipo das obras terminográficas de consulta.

Antes de analizar, aínda que sexa brevemente, este tema, sinalaremos os tipos de colocacións máis usuais nos textos especializados e as súas posibilidades de caracterización.

Partiremos do establecemento de tres tipos de colocación, atendendo a súa caracterización formal:

Verbo + substantivo.

Verbo sen carga semántica.

Ex.: *Facer unha oferta, facer un orzamento, etc.*

Verbo con carga semántica.

Ex.: *tocar un instrumento, gripar(se) un coche, etc.*

Verbo + frase preposicional

Ex.: *poñer en venda*

Substantivo + adxectivo.

Ex.: *prezo alto, prezo baixo, etc.*

Substantivo + frase preposicional.

Ex.: *emisión dun cheque, etc.*

A información que habería que destacar para cada entrada sería a seguinte:

a) Restricción semántica.

Ex.: *tocar un instrumento / pulsar [unha tecla/unha corda] [cun ou varios dedos]*

b) Variación sintáctica.

Ex.: *poñer a sinatura / poñer a súa sinatura, etc.*

c) Variedades léxicas.

Ex.: *poñer en marcha / arrancar / arrincar*

d) Posibilidades de variación lingüística.

Directamente relacionada cos parámetros de diacronía, diafasía, diastratía ou o tipo e estilo de texto en que aparece unha colocación. Posto que traballaremos habitualmente con emisións nun contexto formal, limitarémonos a incluír aquelas formas que posúen unha variedade considerada culta e outra/s posibilidades de uso común en intercambios de carácter coloquial, que estenden o seu emprego a situacións formais (ex.: *poñer en marcha, arrancar, etc.*)

e) Sinonimia.

Ex.: *poñer en marcha / arrancar / arrincar*

f) Polisemia.

Ex.: *Facer unha oferta. 1. Ofertar un produto. 2. Propoñer a contratación dun produto.*

Teremos que destacar, ao mesmo tempo, o feito de que estamos ante usuarios non necesariamente familiarizados con conceptos lingüísticos, polo que todos os datos que ofrezamos teñen que posuír a claridade e transparencia necesarias para que a súa utilidade sexa completa.

Parece claro que é a inclusión sistemática e ordenada das colocacións nos dicionarios especializados é unha necesidade nas obras terminográficas. Con todo, o seu rexistro non resulta unha tarefa sinxela se temos que atender a un tempo á funcionalidade e á simplicidade. Así, e se ben a maior parte dos estudosos considera que as colocacións deben figurar no artigo da base, posto que é o compoñente que se localiza antes, nos repertorios terminolóxicos esta opción podería resultar incómoda para os posibles usuarios. Por exemplo, a entrada *mercado* tería que incluír numerosas subentradas como *crear un mercado, abastecer un mercado* etc., cada unha delas coa súa definición e un

exemplo de uso. A pesar de que sexa mercado o termo que selecciona semanticamente formas como crear ou abastecer, o usuario potencial tería que enfrontarse á lectura dunha listaxe de posibilidades (en ocasións bastante ampla) antes de encontrar aquela que realmente lle interesa. Por iso parécenos de maior utilidade incluír cada forma illadamente para facilitar a busca. Ex.: *mercado, crear un mercado, abastecer un mercado, etc.*

Tampouco resulta sinxelo marcar as restricións semánticas presentes nalgún dos compostos. Efectivamente, unha forma como *tocar* pode formar unha colocación con formas identificadas con calquera instrumento musical (Ex.: *tocar un piano, tocar unha gaita, etc.*), pola contra a forma *tanguer* só a pode formar con aquelas referidas a un *instrumento de corda ou de percusión*. Sería útil aproveitar a información proporcionada pola árbore conceptual que adoita encabezar cada obra terminolóxica para facer referencia a esta situación concreta, asegurando, a un tempo, a claridade e a simplicidade. Ex.: *tocar [un instrumento], tanguer [un instrumento de corda/percusión]*.

Do mesmo modo, teríamos que incluír as posibilidades de variación sintáctica relacionadas tanto coa posibilidade de elipses como co cambio de réxime presente en formas sinónimas (ex.: *publicitar un produto / dar publicidade a un produto*) ou coas posibilidades de modificación dun determinado complemento (ex.: *facer unha grande oferta de produtos*). Este último caso, non obstante, podería provocar a presenza de informacións en ocasións contraditorias ou pouco claras, polo que a súa presenza ten que estar claramente restrinxida.

As formas sinónimas incluíríanse ao final da entrada tras unha marca informativa. Como lema seleccionárase a variante máis frecuente no corpus examinado. Puntualmente consideraremos formas sinónimas (aínda que gramaticalmente esta opción non sería de todo rigorosa) as posibles variantes lingüísticas: *Poñer en marcha/arrancar/arrincar*.

Conclusión

A inclusión de colocacións nos dicionarios terminolóxicos parece imprescindible se pretendemos a presentación de forma clara e ordenada do léxico especializado e as súas combinacións máis características. Pero o seu tratamento non está exento de dificultades. Parece innegable a necesidade de priorizar sistematicidade e funcionalidade, sen esquecer a claridade e simplicidade, directamente relacionadas co tipo de usuario ao que van dirixidas estas obras. Por iso, a delimitación dunhas pautas de actuación comúns para todos os especialistas en terminoloxía pode resultar útil á hora de organizar o seu tratamento e ordenamento coa intención de mellorar a súa integración final nas obras terminográficas.

Bibliografía

- Alonso Ramos, Margarita (1989): "Aproximación a un nuevo modelo lexicográfico: el Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain. Recherches lexico-sémantiques de Igor Mel'cuk". *Verba* 16. Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 421-450.
- Alonso Ramos, Margarita (1994-1995): "Hacia una definición del concepto de colocación: de J. R. Firth a I. Mel'cuk". *Revista de Lexicografía* 1. A Coruña, Universidade da Coruña, 9-28.
- Alonso Ramos, Margarita (2002): "Colocaciones y contorno de la definición lexicográfica". *LEA XXIV/1*. Madrid, Centro Iberoamericano de Cooperación, 63-96.
- Alonso Ramos, Margarita (2004): *Las construcciones con verbo de apoyo*. Madrid, Visor Libros, S.L.
- Alonso Ramos, Margarita (2006): "Entón ¿é unha colocación ou non?: análise contrastiva das colocacións". *Cadernos de fraseoloxía galega* 8. Santiago de Compostela, Centro Ramón Piñeiro para a investigación en Humanidades, 29-44.

- Alvar Ezquerro, Manuel / Corpas Pastor, Gloria (coords.) (1998): *Diccionarios, frases, palabras*. Málaga, Universidad de Málaga.
- Álvarez de la Granja, María (2003): "As locucións verbais galegas". *Verba, Anexo 52*. Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.
- Álvarez de la Granja, María (2003): "Proposta de clasificación semántico-funcional das unidades fraseolóxicas galegas". *Cadernos de fraseoloxía galega 4. Estudos e recadádivas*. Santiago de Compostela, Centro Ramón Piñeiro para a investigación en Humanidades, 9-34.
- Blasco Mateo, Esther (2002): "La lexicalización y las colocaciones". *LEA XXIV/1*. Madrid, Centro Iberoamericano de Cooperación, 35-58.
- Bosque, Ignacio (2001): "Bases para un diccionario de restricciones léxicas". *Moenia 7*. Universidade de Santiago de Compostela, 11-52.
- Cabré, M. Teresa / Estopà, Rosa / Lorente, Mercè (1996): "Terminología y fraseología". *Actas V Simposio Iberoamericano de Terminología*. Ciudad de México, Colegio de México, 67-81.
- Cabré, M. Teresa / Vidal, Vanesa (2005): "La combinatoria léxica en la enseñanza y aprendizaje de lenguas para propósitos específicos". *Las gramáticas y los diccionarios en la enseñanza del español como segunda lengua, deseo y realidad. Actas del XV Congreso Internacional de ASELE*. Sevilla, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 896-902.
- Calderón Campos, Miguel (1994): *Sobre la elaboración de los diccionarios monolingües de producción. Las definiciones, los ejemplos y las colocaciones léxicas*. Granada, Servicio de publicaciones de la Universidad de Granada.
- Castillo Carballo, María Auxiliadora (2002): "Conocimiento cultural en la adquisición de la L2: La fraseología". *Actas del XIII Congreso Internacional de ASELE*. Murcia, Universidad de Murcia, 209-216.

- Corpas Pastor, Gloria (1996): *Manual de fraseología española*. Madrid, Gredos.
- Corpas Pastor, Gloria (1998): *Diccionarios, frases, palabras*. Málaga, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Málaga.
- Dafouz, Enma / Díez, Mercedes / Molina, Silvia / Rodríguez, Ana Laura (2005): "La elaboración de un diccionario bilingüe de unidades fraseológicas inglés-español /español-inglés con ejemplos procedentes de corpora". *Perspectivas Interdisciplinarias de la Lingüística Aplicada*. TOMO II. Valencia, Universidad Politécnica, 509-520.
- Ferro Ruibal, Xesús (coord.) (1998): *Actas do I Coloquio galego de fraseoloxía*. Santiago de Compostela, Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.
- García Platero, Juan Manuel (2002): "Aspectos semánticos de las colocaciones". *LEA XXIV/ 1*. Madrid, Centro Iberoamericano de Cooperación, 25-34.
- Karoly Morvay, Mönika Szigetvári (2002): "Apuntes sobre las propiedades combinatorias del verbo "hacer" en el español de Barcelona". *LEA XXIV/ 1*. Madrid, Centro Iberoamericano de Cooperación, 115-143.
- Koike, Kazumi (2001): *Colocaciones léxicas en el español actual: estudio formal y léxico semántico*. Madrid, Universidad de Alcalá y Universidad de Takushoku.
- Koike, Kazumi (2002): "Comportamientos semánticos en las colocaciones léxicas". *LEA XXIV/1*. Madrid, Centro Iberoamericano de Cooperación, 5-24.
- Koike, Kazumi (2003): "Sustantivos ligeros". *Moenia* 9. Universidade de Santiago de Compostela, 9-20.
- Larreta Zulategui, Juan Pablo (2004): "Colocacións verbais: estabilidade fraseolóxica vs. combinatoria sintáctico-semántica". *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 6. Santiago de Compostela, Centro Ramón Piñeiro para a investigación en Humanidades, 141-147.
- Mas, Inmaculada (1996): "El tratamiento lexicográfico de los sustantivos deverbales". *XI Congreso Internacional de la*

Asociación de Lingüística y Filología de la América Latina, Las Palmas de Gran Canaria, Universidad de las Palmas de Gran Canaria, 347-358.

- Mendivil Giró, José Luis (1999): *Las palabras disgregadas: sintaxis de las expresiones idiomáticas y los predicados complejos*. Zaragoza, Universidad de Zaragoza.
- Montero Martínez, Silvia (2003): "Estructuración conceptual y formalización terminográfica de frasemas en el subdominio de la oncología". *ELiEs* 19 [última consulta: 20/05/2008] <<http://elies.rediris.es/elies19/>>
- Muñiz Álvarez, Eva María (2005): "Notas para unha análise comparativa das nocións de restrición léxica e colocación". *Cadernos de Fraseoloxía Galega* 7. Santiago de Compostela, Centro Ramón Piñeiro para a investigación en Humanidades, 177-190.
- Pacheco López, Myriam (2003): "El diccionario de colocaciones como herramienta en la enseñanza del Español como Lengua Extranjera". *Linguax: Revista de linguas aplicadas* [última consulta: 20/05/2008] <<https://www.uax.es/publicaciones/linguax/lincom003-02>>
- Zuluaga Ospina, Alberto (2002): "Los "enlaces frecuentes" de María Moliner: observaciones sobre las llamadas colocaciones". *LEA XXIV-1*. Madrid, Centro Iberoamericano de Cooperación, 97-114.

1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

Pons Moll, Clàudia (2007). *La teoría de l'optimitat. Una introducció aplicada al català de les Illes Balears*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 374 páx.

Como se sabe, a teoría da optimidade (*Optimality Theory, OT*) preséntase por primeira vez o ano 1991 na Arizona Phonology Conference da man de Paul Smolensky e mais Alan Prince. Dende entón, este modelo de análise lingüística espertou un interese crecente entre lingüistas de todo o mundo -atizado coa creación, o 1993, do arquivo electrónico Rutgers Optimality Archive [<http://roa.rutgers.edu>], que dispón dun milleiro de artigos- especialmente entre os fonólogos do eido xenerativista. O catalán conta xa cunha certa tradición de estudos morfofonolóxicos optimais (v. Bonet & Lloret 2004, Dols 2000 ou Wheeler 2007, por exemplo); entre eles este libro de Clàudia Pons destaca pola exhaustividade e pola coherencia da análise proposta.

En efecto, a obra de Pons é asemade unha introdución aos supostos básicos, ao funcionamento e mais ao formalismo da teoría da optimidade e unha proposta de análise dalgúns dos fenómenos fonolóxicos que experimentan as variedades baleares do catalán -a saber, o mallorquino, o menorquino e mais o eivisenco- no contacto de dúas ou máis consoantes. Indirectamente, ademais, a obra contribúe ao afondamento da descrición do sistema fonolóxico do dialecto.

En función dos obxectivos mencionados, o traballo organízase en dúas partes: logo dunha breve presentación, o capítulo segundo recolle unha exposición pormenorizada dos principios teóricos, o aparato formal e mais os mecanismos de análise da teoría da optimidade, así como un repaso histórico sucinto dos principais modelos de estudo fonolóxicos que se foron sucedendo a partir da proposta xenerativista clásica de Chomsky e Halle (1968) -principalmente a fonoloxía non lineal, con varios dos seus submodelos de análise. Os seguintes capítulos, céntranse na análise de distintos procesos fonolóxicos que afectan aos contactos consonánticos nas falas baleáricas: a asimilación regresiva de punto de articulación (capítulo 3); a africación de sibilantes en mallorquino e menorquino (capítulo 4); a asimilación regresiva de modo de articulación (capítulo 5); o rotacismo en mallorquino (capítulo 6); a di-

similación, a elisión e mais a fusión de sibilantes (capítulo 7); a semivo- calización, a escisión e mais a despalatalización de consoantes palatais (capítulo 8); a simplificación consonántica (capítulo 9); a inserción vo- cálica (capítulo 10) e, finalmente, a inserción vocálica idiosincrática na primeira persoa do singular do presente de indicativo (capítulo 11). Cada capítulo, pola súa banda, organízase en tres apartados: a sistema- tización dos datos obxecto de estudo; a exposición e mais a crítica das anteriores propostas de análise do fenómeno tratado e, por último, a nova proposta de análise no marco da teoría da optimidade.

A teoría da optimidade xorde, no marco da gramática xenerati- va, como o refinamento duns modelos anteriores criticados pola pobre- za explicativa e polo carácter excesivamente especulativo das súas re- gras. Neste sentido, o novo método de análise ten o obxectivo de aban- donar as derivacións e os estados intermedios na aplicación das regras -cuxa entidade psicolóxica foi posta en dúbida-; atopar os principios universais que rexen a facultade da linguaxe, así como os principios motivadores do cambio entre linguas; dar conta das asimetrías e das diverxencias entre grupos de sons, así como das conspiracións entre os procesos fonolóxicos distintos para satisfacer unha mesma tendencia lingüística; e naturalizar as explicacións fonolóxicas, deixando atrás a arbitrariedade das regras e as súas ordenacións. A idea central da teoría da optimidade é que as formas superficiais da linguaxe reflicten resolu- cións de conflitos entre restricións (Kager 1999). Para cada input ou forma subxacente xérase un conxunto infinito de formas superficiais posíbeis, que reciben o nome de *candidatos*. Entre estes, sae escollido como *óptimo* aquel que resolve da maneira máis satisfactoria posíbel os constrinximentos impostos polo grupo de *restricións* activas na lingua ou na variedade obxecto de análise. Este conxunto de restricións pre- senta tres características singulares. En primeiro lugar -e este é un punto de diverxencia crucial respecto do modelo xenerativista clásico-, son *transgredíbeis*: unha forma superficial é 'óptima' non porque sexa perfecta, senón porque incorre nas violacións menos graves do grupo de restricións proposto. En segundo lugar, son *universais*: na teoría da optimidade, as diferenzas entre linguas ou entre variedades explícanse pola distinta organización duns mesmos constrinximentos lingüísticos. Neste sentido, cómpre destacar que estas restricións universais remiten directamente á tensión entre os principios de marcaxe -que avogan pola facilidade fonética e mais as estruturas pouco marcadas- e a vontade de preservar os contrastes léxicos -a prol da comprensión e mais da clari- dade lingüísticas. E, en último termo, atópanse en relación de *estrita dominancia*: as restricións situadas enriba na xerarquía son máis deter-

minantes á hora de escoller un candidato como óptimo ca aquelas que están situadas máis abaixo. Deste xeito, un candidato *a* poderase erixir como óptimo malia transgredir unha restrición *x* da xerarquía, sempre que esta estea situada nunha posición baixa e sempre que, en definitiva, sexa a transgresión de *x* a que resolva de maneira máis harmónica unha determinada tensión fonolóxica.

Como se sinalaba antes, hai dous tipos de restricións: as de marcaxe e as de fidelidade. As *restricións de marcaxe* expresan a preferencia polas secuencias estruturalmente ben formadas, en detrimento da preservación das formas subxacentes. Esta clase de restricións, que actúan exclusivamente sobre as formas superficiais, prohiben estruturas fonoloxicamente marcadas -como a presenza de determinados segmentos, as secuencias de segmentos que transgreden a escala de sonoridade, as sílabas sen abertura, os contrastes de sonoridade en posición de coda, etc. Promoven, polo tanto, as estruturas máis favorecidas interlingüísticamente, que adoitan vir impostas por condicións de tipo articulatorio, acústico e perceptual. As *restricións de fidelidade*, pola contra, dan conta da relación que se establece entre o input e mais o output, e procuran que as formas superficiais sexan idénticas, isto é, fieis, ás formas subxacentes. Calquera proceso que implique unha alteración respecto da forma subxacente, polo tanto, supón unha violación dalgunha restrición de fidelidade: a inserción de material epentético, a elisión dalgún segmento presente na representación orixinal, o troco de trazos de lugar ou de modo de articulación, etc. O conflito que se establece entre as restricións de marcaxe e as de fidelidade é un reflexo da tensión entre a necesidade de preservar os contrastes léxicos entre os morfemas, por mor da claridade e da comprensibilidade da linguaxe, e a tendencia á simplificación de secuencias articulatoriamente e/ou perceptualmente complexas, que favorece as estruturas pouco marcadas: é a pugna entre a facilidade fonética e a intención fonolóxica, o que no marco da fonoloxía natural se designaba «the tension between clarity and ease» (Stampe 1973).

A teoría da optimidade enténdese como un mecanismo input-output que relaciona unha forma superficial cunha forma de entrada. Hai dúas compoñentes que fan posíbel este mecanismo: o *xerador* (*Generator, Gen*), que xera un conxunto de formas superficiais para unha determinada forma léxica, e mais o *avaliador* (*Evaluator, Eval*), que avalía estas formas e selecciona a óptima por medio dunha determinada xerarquización de restricións, que varía en función das gramáticas particulares das linguas. O *lexicón* (*Lexicon, Lex*) é o elemento que contén to-

das as representacións léxicas dos morfemas, as cales son sometidas ao xerador.

Do que se leva exposto até agora despréndese que a teoría da optimidade é un modelo *paralelo* e *global*: é paralelo porque os candidatos a output son sometidos simultaneamente á avaliación das restricións, sen estadio intermedio ningún entre a forma subxacente e as posibles formas superficiais –de maneira que un candidato pode amosar o efecto dun ou de máis dun proceso fonolóxico–; é global porque unha mesma xerarquía de restricións, impermutábel intralingüísticamente, é a que dá conta da gramática dunha variedade lingüística. Esta dobre caracterización, vantaxosa pola simplicidade e pola capacidade explicativa coa que dota o modelo, é asemade a fonte dun dos seus meirandes escollos: a xustificación das interaccións opacas –ou sexa, dos casos nos que hai sobreaplicación ou infraaplicación aparentes dun proceso. Coa intención de resolver estes problemas, propuxéronse evolucións e refinamentos distintos na teoría da optimidade, tales como o **serialismo harmónico**, a **avaliación cíclica**, a **fonoloxía léxica optimal**, as **presións analóxicas**, a **teoría da simpatía**, a **marcaxe comparativa** ou o máis recente modelo das **cadeas de candidatos**. Asemade, o **aliñamento xeneralizado** e máis a **teoría da correspondencia** xurdiron para dar conta de maneira afinada do papel dos dominios morfolóxicos na explicación de diferentes fenómenos lingüísticos, por unha banda, e das relacións que se establecen entre input e output ou entre base e reduplicante, pola outra.

No marco da fonoloxía autosegmental, tense xustificando a asimilación de punto de articulación en catalán central apelando á subespecificación do articulador CORONAL nas representacións: deste xeito captúrase a asimetría entre os sons labiais e dorsais, que manteñen o punto de articulación orixinal (cf. *cap mà* [kab.^hma] ‘ningunha man’, *puc beure* [pug.^hbewrə] ‘podo beber’), e os sons coronais (cf. *set mans* [sem.^hmans] ‘sete mans’), con asimilación ao punto de articulación da consoante seguinte. Porén, este tipo de análise resulta insuficiente, porque de feito non abonda para xustificar o carácter regresivo, e non progresivo, da asimilación. Por esta razón aducíronse algúns principios xerais de boa formación, coma o *filtro de codas* ou a *condición de codas*, que rexeitan os puntos de articulación marcados en posición de coda. Na teoría da optimidade, a asimetría entre aberturas e codas silábicas captúrouse mediante restricións de aliñamento, como son ALIÑADE (PA, E, σ, E) –que pide que os trazos de punto de articulación se aliñen á esquerda da sílaba–, ou de marcaxe contextual, como NON-CODAPA –que postula que unha coda non pode lexitimar trazos de punto de articula-

ción. Na súa análise da asimilación do punto de articulación en balear, Pons sérvese da restrición IDENTIDADEABERTURA(PA) para protexer o punto de articulación das consoantes en posición de abertura, e de COMPARTIDEABERTURACODA(PA) para capturar o feito de que, en menorquino, a asimilación de punto de articulación se produce unicamente cando o contacto consonántico é heterosilábico, e non tautosilábico (cf. *pocs amics* [pɔd.ðzə'miks] 'poucos amigos', con asimilación, fronte a *pocs* [pɔks] 'poucos', con mantemento). Estas restricións, situadas por riba da restrición de marcaxe que desencadea o proceso, isto é, COMPARTIDE(PA), dan conta do comportamento asimilatorio destas dúas variedades. En eivisenco, pola contra, a asimilación do punto de articulación depende do punto e mais do modo de articulación da consoante en posición de coda; é por isto que cómpre subdividir as restricións de fidelidade xerais IDENTIDADE(PA) e mais IDENTIDADE(MA) nas restricións específicas IDENTIDADE(labial), IDENTIDADE(dorsal), IDENTIDADE(coronal), IDENTIDADE(oclusiva) e mais IDENTIDADE(nasal), e situálas por riba ou por baixo de COMP(PA) na xerarquía de restricións acádase capturar as diferenzas no comportamento asimilatorio desta fala.

En mallorquino e en menorquino, o contacto entre unha oclusiva dental ou velar e mais unha sibilante resólvese cunha asimilación de punto de articulación da primeira consoante e un proceso de africación da segunda (cf. *cap so* [kat.ʦo] 'ningún son', *puc ser* [put.ʦe] 'podo ser'). A hipótese de Pons é que este fenómeno se desencadea pola acción da restrición de marcaxe SONORIDADEINTERSILÁBICA, en función da cal a sonoridade entre segmentos heterosilábicos adxacentes debe ser igual ou decrecente, segundo a escala seguinte (de menos a máis sonoridade): oclusivas < fricativas líquidas < semivogais < vogais. A incidencia desta restrición, porén, vese matizada pola acción das restricións IDENTIDADE(sibilante), que avoga pola preservación do carácter sibilante dos segmentos, e SONORIDADEGRADIENTE, que esixe que as consoantes que forman unha abertura presenten unha sonoridade relativa de máis dun grao de diferenza entre elas. Asemade, colocando SONORIDADEINTERSILÁBICA por baixo das restricións que inhabilitan a elisión (MAXIMALIDADE-IO) e mais a fusión (ALIÑADE-PALABRAS, ALIÑADE-PREFIXO) como estratexias dispoñíbeis para satisfacer este contacto intersilábico marcado, así como por baixo das restricións que delimitan a dirección do espallamento (IDENTIDADEABERTURA(PA), xunto coas restricións libres de contexto *FRICATIVA-DORSAL e *LATERAL-DORSAL), é posíbel dar conta do fenómeno de maneira satisfactoria.

A asimilación regresiva de modo de articulación en balear presenta unha casuística complexa. En efecto, en mallorquino e menorquino asimilan o modo de articulación da consoante seguinte de forma sistemática as oclusivas e mais a fricativa labiodental (cf. *cap nas* [kan.¹nas] 'ningún nariz', *agaf mel* [gam.¹meɫ] 'collo mel'), e de forma variábel as sibilantes non palatais (cf. *fas por* [fas.¹pɔ] 'dás medo' vs. *fas llum* [fa.¹lum] 'fas luz') e as nasais (cf. *som set* [son.¹set] 'somos sete' vs. *són llits* [so.¹lits] 'son camas'); manteñen o modo de articulación orixinal, pola contra, as laterais, as róticas e mais as semivogais (cf. *sol fer* [sol.¹fe] 'adoita facer', *mir flors* [mir.¹flɔs] 'miro flores', *vull flors* [vuj.¹flɔs] 'quero flores'). En eivisenco colquial, como en catalán central, a asimilación de modo de articulación só acontece no contacto entre unha oclusiva e unha nasal ou unha lateral homorgánicas (cf. *pot nedar* [pɔn.nə.¹ða] 'pode nadar', *pot lamentar* [pɔl.lə.mən.¹ta] 'pode lamentar'). No traballo de Pons interprétase este fenómeno como o froito da interacción entre as restricións que regulan a sonoridade entre segmentos heterosilábicos adxacentes, as restricións de fidelidade específicas relacionadas coa preservación do modo de articulación e mais a restrición de marcare COMPARTIDE(MA) -que, malia non iniciar o proceso, remata determinando a fisionomía do grupo consonántico resultante. As principais innovacións desta proposta son dúas. En primeiro lugar, seguindo a Gouskova (2005), Pons defende que SONORIDADEINTERSILÁBICA non é unha restrición única, senón unha xerarquía relacional das restricións sensíbeis a todas as distancias heterosilábicas posíbeis: *DISTANCIA +6 >> *DISTANCIA +5 >> *DISTANCIA +4 >> *DISTANCIA +3 >> *DISTANCIA +2 >> *DISTANCIA +1. O limiar de sonoridade crecente a partir do cal en mallorquino e en menorquino operan procesos asimilatorios é de dous graos ou máis: de acadarse ou superarse, a asimilación de modo repara a secuencia mal formada; de non acadarse, a forma superficial mantense fiel ao input. Por outra banda, Pons formula unha dobre modificación da escala de sonoridade: por un lado, propón escindir a rótica vibrante do grupo das líquidas, adxudicándolle un grao menos de sonoridade; polo outro, propón agrupar as líquidas coas semivogais, asignándolles a mesma sonoridade. Para dar conta do comportamento do eivisenco, moito máis restrictivo polo que se refire aos contextos nos que opera a asimilación de modo de articulación, cómpre que as restricións de fidelidade IDENTIDADE(nasal), IDENTIDADE(sibilant), IDENTIDADE(PA) e IDENTIDADE(contínuo) dominen as restricións de marcare *DISTANCIA +, promotores do proceso asimilatorio.

O rotacismo é un fenómeno frecuente nas linguas románicas: é coñecido en occitano, en sardo, en galego, en portugués, en dialectos do

francés e mais en dialectos do español. En mallorquino opera cando unha sibilante alveolar entra en contacto cunha consoante sonora ou unha fricativa labiodental xorda (cf. *dos bous* [dɔɾ.'bɔws]~[dɔɪ.'bɔws]~[dɔɪ.'βɔws] 'dous bois'). Seguindo a Prieto (1988), Pons asume que hai rotacismo cando a consoante en posición de coda ten máis forza segmental cá consoante en posición de abertura: entende, xa que logo, que nestes casos opera un proceso de lenición polo cal unha consoante forte se substitúe por unha consoante feble para mellorar o contacto intersilábico. A novidade da proposta radica en asumir que a mellora do contacto entre sílabas non se produce só cando a sonoridade é crecente entre elas, senón tamén cando é decrecente pero pode selo aínda máis. En efecto, partindo da subxerarquía de restricións referentes á sonoridade intersilábica proposta por Gouskova (2005), admítase que unha secuencia como e[R] *dies*, cunha sonoridade decrecente de tres graos, é máis harmónica ca unha secuencia como e[z] *dies*, cunha sonoridade decrecente de só un grao.

En balear, os contactos de sibilantes resólvense de maneira diferente en función de tres factores: o nivel de aplicación, a variedade dialectal e, eventualmente, a natureza das consoantes implicadas. No nivel léxico, as tres variedades optan pola inserción dunha vogal epentética (cf. *cuses* ['ku.zəs] 'coses'). No nivel posléxico, en cambio, as solucións adoptadas dependen das variedades implicadas. Deste xeito, o mallorquino e mais o menorquino optan por un proceso de disimilación que dá como resultado unha secuencia formada por unha oclusiva dental seguida dunha africada (cf. *coses sabudes* [kɔ.zət̪tsə.'βu.ðəs] 'cousas sabidas'); en eivisenco, pola contra, óptase pola simplificación/fusión do grupo consonántico (cf. *coses sabudes* [kɔ.zə.sa.'βu.ðəs] 'cousas sabidas'). Xa no marco da fonoloxía autosegmental, estes procesos entendéronse como estratexias para evitar a adxacencia de dous segmentos idénticos ou case idénticos: son, xa que logo, recursos desencadeados pola acción do principio universal coñecido como *Obligatory Contour Principle* (OCP) (Goldsmith 1976). Na teoría da optimidade, este principio adopta a fisionomía dunha restrición de marcaxe que, no traballo de Pons, recibe a formulación específica *[sibilante][sibilante]. A hipótese de partida da análise, polo tanto, é que os procesos de disimilación e mais de simplificación/fusión que operan no balear responden a unha estratexia para evitar a adxacencia de dous segmentos sibilantes mediante a mínima alteración das consoantes implicadas. Nas solucións con disimilación que o mallorquino e o menorquino presentan a nivel léxico, a actividade da restrición *[sibilante][sibilante] é matizada e modulada, en primeiro lugar, polas restricións que prohiben a elisión, a fu-

sión e mais a inserción; en segundo lugar, polas restricións que avogan pola preservación dos trazos [sibilante] e [-soante] da forma subxacente; en terceiro lugar, pola restrición que esixe a preservación do trazo [sibilante] da consoante en posición de abertura; e, en último lugar, pola restrición que pide a homorganicidade dos segmentos adxacentes. A dobre posibilidade de lectura destes contactos en eivisenco, interpretábeis como froito dun proceso de simplificación ou dun proceso de fusión, captúrase na análise optimal por medio da falta de dominancia entre as restricións de aliñamento, que militan en contra da fusión, e a restrición MAXIMALIDADE-IO, que prohíbe a elisión de segmentos presentes no input. A discrepancia entre as solucións expostas até agora (isto é, a disimilación e a fusión/simplificación) e a solución hexemónica que as tres variedades adoptan no contacto de sibilantes a nivel léxico (isto é, a inserción epentética) constitúe un caso claro de *opacidade de niveis*. Para dar conta deste fenómeno de maneira satisfactoria, Pons recorre á *teoría dos paradigmas óptimos* e, xa que logo, apela á fidelidade que se establece entre os membros dun mesmo paradigma flexivo: deste xeito, considera que é pola acción da restrición OPTIMALITYPARADIGM-IDENTITAT(sibilante) que as secuencias léxicas de sibilantes heteromórficas se resolven cunha inserción epentética en troques de facelo cunha disimilación ou simplificación/fusión, porque así se acada preservar o segmento sibilante do radical en todas as formas da flexión.

As consoantes palatais son susceptíbeis de experimentar, no catalán de Mallorca e de Menorca, procesos tales como a escisión (cf. *anys* ['ajns] 'anos', *mateix cotxe* [mə.tej.'ko.t̪o] 'mesmo coche'), a semivocalización (cf. *any molt bo* [aj.mol.'βo] 'ano moi bo', *mateix llum* [mə.tej.'lum] 'mesma luz', *ball lentament* [βaj.leŋ.tə.'ment] 'bailo lentamente') ou a despalatalización (cf. *aquells* [ə.'kels] 'aqueles'), relacionados todos eles coa forte resistencia que presentan estas consoantes a asimilarse completamente á consoante seguinte (Recasens 1986). Análises previas relacionaron o fenómeno coa tensión entre a presión asimilatoria e a vontade de preservar a palatalidade dos segmentos, coa articulación complexa dos sons palatais e coas restricións de longura máxima das codas en función da sonoridade entre os segmentos que as integran. Pons, recollendo estas propostas, interpreta estes procesos como estratexias para satisfacer as restricións de marcase *PALATAL-CONSOANTE (que prohíbe as secuencias de palatal seguidas de consoante: *JC, *ŋC, *ʎC) mediante o mínimo cambio segmental posíbel. Este mínimo cambio é procurado pola actividade das restricións de fidelidade sobre os trazos do input IDENTIDADE(palatal), IDENTIDADE(lateral) e mais IDENTIDADE(nasal) e pola restrición de fidelidade que milita en contra da escisión, isto é,

INTEGRIDADE-IO; asemade, porén, vese condicionado polas restricións de marcaxe referentes á complexidade das codas *CODACOMPLEXAINTERNA, *CODACOMPLEXA3. Para dar conta de todas as solucións adoptadas polo dialecto, ademais, son necesarias restricións de fidelidade Output-Output que preserven os trazos da base en todas as súas ocorrencias e restricións de marcaxe referidas ao grao de sonoridade admitido entre segmentos tautosilábicos.

A resolución dos contactos consonánticos en balear está sometida a moita variación. Porén, Mascaró (1986) observa que unha das regularidades do fenómeno é que xeralmente a elisión consonántica ocorre soamente naqueles casos nos que non se perde información sobre o punto ou o modo de articulación dos segmentos implicados. Recollendo esta idea, Pons propón a restrición de fidelidade MAXIMALIDADE-C[Contraste(trazos)], que protexe as consoantes que contrastan coa consoante precedente nalgún trazo. A actividade desta restrición permite dar conta de boa parte das solucións adoptadas polo balear nos contactos de dúas ou máis consoantes. Así e todo, a coincidencia ou a diverxencia dos trazos de modo e punto de articulación das consoantes en contacto non é o único factor que dá forma ao item resultante. En efecto, hai outros factores que teñen un peso determinante. O primeiro é o carácter tautomórfico ou heteromórfico das secuencias de consoantes, que activa diversas restricións relacionadas coa estrutura morfolóxica, como son a CONTIGÜIDADE -que prohíbe a inserción e mais a elisión no interior do morfema- ou tamén as restricións de aliñamento e ancoraxe. O segundo, intimamente vencellado ao primeiro, é a estrutura silábica das secuencias nas que ocorren as consoantes: isto fai entrar en xogo varias restricións relacionadas coa longura máxima das codas, entre as cales *CODA-COMPLEXA3 e *CODACOMPLEXAINTERNA. O último factor, pola contra, relaciónase coa pertenza ou non da secuencia a un paradigma, posto que, cando acontece deste xeito, o resto das formas poden exercer presión en relación ao mantemento ou á elisión dunha consoante da base.

As secuencias consonánticas finais cunha sonoridade igual ou decrecente respecto do núcleo resólvense, en balear, coa inserción dunha vogal epentética [ə] (cf. *apte* ['at.tə] 'apto', *sucre* ['su.krə] 'azucré'). Na proposta de Pons asúmese que a derradeira consoante do grupo non é un apéndice, senón que se silabifica normalmente como unha coda, e que a vogal [ə] non está presente na forma subxacente, senón que se incorpora á forma superficial por razóns de boa formación silábica. A restrición de marcaxe que desencadea o proceso é SONORIDADEINTRASILÁBICA, segundo a cal a sonoridade debe ser decrecente

respecto do núcleo. Esta restrición, combinada con outras restricións de boa formación silábica como NÚCLEO (que esixe que as sílabas teñan núcleo) e coa restrición de fidelidade posicional MAXIMALIDADE-Límite (que prohibe a elisión a final de palabra gramatical), dá conta do proceso fonolóxico operante. O caso da primeira persoa do singular do presente de indicativo en balear (cf. *obr* ['ɔbr] 'abro', *compr* ['kompr] 'merco') é singular, xa que neste contexto non operan nin a epéntese vocálica previsíbel nin, de feito, outros procesos fonolóxicos que afectan as secuencias finais. Este caso foi tratado dende diferentes perspectivas; argüíuse, por exemplo, que a derradeira consoante forma parte dunha abertura cun núcleo baleiro. As propostas de Pons e de Lloret (2003), pola contra, sinalan a presión do resto de formas do paradigma verbal como o factor determinante da resolución singular deste contacto consonántico.

O traballo de Pons é, como se deduce da síntese ofrecida, unha proposta de análise innovadora, completa e rigorosa dalgúns dos principais trazos que caracterizan o sistema fonolóxico do balear. Neste sentido, o libro é unha boa ferramenta de traballo para profesores e estudantes de fonoloxía, posto que introduce o lector nos principios teóricos e no funcionamento práctico da teoría da optimidade, ao tempo que lle ofrece, para cada fenómeno descrito, unha exposición dos diversos tratamentos que recibiu dende outras perspectivas de análise. Deste xeito, malia non analizárense na obra todos os fenómenos fonolóxicos que operan en balear –o vocalismo, xa o advirte a propia autora, exclúese do estudo– e que nalgúns casos se sacrifica a descrición exhaustiva dos datos co obxecto de unificalos para proceder á súa análise, é innegábel que o libro de Pons é unha interpretación anovadora e brillante da fonoloxía do catalán balear dende a óptica dos estudos optimaís.

Referencias bibliográficas

- Bonet, E. & Lloret, M. R. (2004): "More on Alignment as an alternative to domains: The syllabification of Catalan clitics". *Probus* 17, 1, 37-78 [ROA-592-0403].
- Chomsky, N. & Halle, M. (1968): *The Sound Pattern of English*. Nova York: Harper & Row.
- Dols, N. (2000): *Teoria fonològica i sil·labificació. El cas del català de Mallorca*. Palma: Universitat de les Illes Balears.
- Goldsmith, J. (1976): *Autosegmental Phonology*. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology.

- Gouskova, M. (2005): "Relational hierarchies in Optimality Theory". *Phonology* 21, 2, 201-250.
- Mascaró, J. (1986): "Compensatory diphthongization in Majorcan Catalan". En A. WETZELS, L. & SEZER, E. (ed.) *Studies in Compensatory Lengthening*. Dordrecht: Foris, 133-146.
- Prieto, D. (1988): "O rotacismo galego". *Agália*, 15, 293-309.
- Recasens, D. (1986): *Estudis de fonètica experimental del català central*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Stampe, D. (1973): *A dissertation on Natural Phonology*. Chicago: University of Chicago.
- Wheeler, M. (2007): Syncope and apocope in the history of Catalan: an Optimality Theory Approach. ROA-907-0307.

MARIA CABRERA

(Tradución ao galego de Esteve Valls)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
54 EAST LAUREL STREET, CHICAGO, ILL. 60607
1984

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
54 EAST LAUREL STREET, CHICAGO, ILL. 60607
1984

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
54 EAST LAUREL STREET, CHICAGO, ILL. 60607
1984

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
54 EAST LAUREL STREET, CHICAGO, ILL. 60607
1984

Dorta, Josefa (ed.) (2007): *Temas de dialectología*. La Laguna – Tenerife: Instituto de Estudios Canarios.

Este libro, nacido tras a celebración das *I Jornadas Internacionales de Dialectología* promovidas polo Instituto de Estudios Canarios, recolle sete traballos relacionados con diferentes aspectos da dialectoloxía (con especial atención pola prosodia e fonética) mais un capítulo dedicado a presentar un proxecto de repertorio bibliográfico que, sen dúbida, tamén será de proveito para os dialectólogos, especialmente os que se dediquen ó dominio canario.

Como en tantos casos de obras semellantes, a maior chata do libro é tamén unha das maiores virtudes: o excesivo fragmentarismo do volume, con traballos pouco relacionados entre sí e moi diferentes, é o reflexo da vitalidade dos estudos dialectais. Lonxe da ancoraxe a labores e métodos da primeira metade do século pasado, que tantas veces se lle recrimina inxustamente, a dialectoloxía mostra a renovación metodolóxica (os traballos de Swiggers e Contini), a apertura cara a novos campos de investigación (os traballos de Martínez Celdrán e Dorta) e os distintos enfoques con que se poden estudar os datos dialectais (os traballos de García Mouton, orientado á etnografía e cultura popular, e de Romano, unha exhaustiva análise fonética fundamentada sobre máis de mil puntos de enquisa da rede do ALiR). Realízase tamén a descrición dun proxecto dialectolóxico en curso (González González) e a presentación dunha bibliografía informatizada de indubidable interese para os estudos dialectais (Corrales e Corbella). Por consideralos de maior interese para os investigadores galegos, centrareime nesta recensión nos primeiros catro capítulos do libro.

O primeiro traballo (pp. 11-42) vén da man do dialectólogo de Lovaina Pierre Swiggers e titúlase "Dialectología y tipología: apuntes metodológicos con referencia al campo de la dialectología galorrománica y de la dialectología flamenca". Este capítulo divídese en dúas partes ben diferenciadas, amais dunha introdución, máis metodolóxica, que explora o encaixe da dialectoloxía dentro da Lingüística Xeral e sinala diferentes traballos xerais da nosa disciplina (evidentemente, faltan algunhas obras, pois non ten vocación de exhaustividade, senón que

quere referir uns poucos traballos de síntese e metodolóxicos de referencia). A primeira parte presenta unha tipoloxía dos traballos dialectolóxicos, aproximándose a diferentes cuestións. En primeiro lugar, fai un rápido repaso pola orientación da disciplina, desde Gilliéron ata a moderna dialectoloxía perceptual; é particularmente interesante o esforzo de clasificación da tipoloxía da cartografía, bebendo do seu mestre Goossens, inda que se bota en falta un maior aprofundamento e exemplificacións concretas dos modelos. Despois céntrase en catro tipos de aproximación do dialectólogo ós feitos estudados na tipoloxía lingüística: *tipología estratal* (proponse unha estratificación histórica dos feitos nun continuo dialectal); *tipología areal*, restrinxida hoxe en día sobre todo á análise de linguas en contacto no mesmo territorio (lonxe xa os tempos das famosas e polémicas normas areais); *tipología distributiva*, que analiza o reparto territorial de fenómenos lingüísticos (sobre todo dentro dunha mesma filiación xenética, caso que Swiggers exemplifica co estudo da distribución dos sistemas de plural románicos, en *i/e* ou *s*); por último, *tipología correlativa*, que explica feitos aparentemente moi diversos, pero que están conectados funcionalmente entre si (volve sinalar outro exemplo de Rohlf, esta vez o obxecto directo con preposición).

A segunda parte céntrase nun caso particular ben coñecido por Swiggers, a dialectoloxía belga. Sinálase que, á evidente diferenza de familia lingüística, hai que engadir unha diferenza de enfoque: a dialectoloxía valona adopta un orientamento diacrónico e etimolóxico, mentres que a flamenca entronca coa holandesa nunha maior preocupación teórica e de achegamento á sociolingüística. O traballo remata cunha descrición dun traballo de investigación en curso centrado nos contactos entre os dialectos valóns e flamencos.

O segundo traballo (pp. 43-79), "La motivation sémantique: un axe de recherche productif en dialectologie européenne", é da autoría do filólogo de orixe sarda Michel Contini. Este interesantísimo estudo -moi recomendable e cargado de ideas para aplicar no campo galego- achégase ó rol da motivación no proceso de creación léxica. A presente liña de investigación, á que Contini dedica moitas achegas, especialmente no que respecta ós fonosimbolismos nos zoónimos, é unha boa mostra dunha banda da utilidade dos traballos dialectais para fornecer de datos os lingüistas e os antropólogos e doutra banda -e é un aspecto esencial, como sinalaba nas primeiras liñas desta recensión- dos novos horizontes e campos de traballo que teñen os estudos xeolingüísticos diante de si. Antes de comentar este capítulo, é importante pór de relevo unha característica pouco común: ademais dos datos románicos, ob-

tidos na maioría dos traballos do ALiR, traballa con exemplos de linguas non emparentadas, como o azteca, o bantú ou o dakota, que achen información moi interesante sobre procedementos, moitos deles comúns ás linguas románicas.

Contini sinala tres categorías de motivación (sen excluír que, finalmente, as dúas primeiras categorías entrasen dentro da terceira): a onomatopeica, a fonosimbólica e a icónica (seguindo a terminoloxía de Alinei). A motivación onomatopeica non ten problemas, a non ser a coñecida circunstancia da variabilidade interpretativa segundo a lingua (razón pola que o can español ouvea un *guau*, mentres que o italiano "fala" co *bau*). A motivación fonosimbólica é ben máis complexa, e polémica. Contini presenta moitísimos datos (sobre todo do dominio sardo) para diferentes tipos. Mostra evidente é o caso das designacións da bolboreta con elementos ligados á imaxe do movemento, por exemplo coa construción /lateral ou vibrante + vogal + oclusiva bilabial (p, b)/: *lip*, *lep*... ou o seu inverso /oclusiva bilabial + vogal + lateral/: *pil*, *pel*, *pal*,... (cf. lituano *p'iepala*, dogón *pipilu*, azteca *papalot*, latín *PAPILIO*,...). Para aprofundar neste tema, ademais dos traballos citados na bibliografía do capítulo, é recomendable o traballo de Contini incluído en *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa?* (2005).

A terceira categoría, a motivación icónica, remítenos para un tema moi estudado nos últimos anos por Mario Alinei, bebendo tamén de traballos de Propp, incidindo tamén na necesidade de establecer unha estratigrafía de motivacións e de pór en relación a creación lexical cos trazos socioculturais dominantes en cada momento. O autor presenta numerosos exemplos, sobre todo de designacións de pequenos animais (denominacións totémicas como 'vella' ou nomes de parentela; denominacións asociadas a seres fantásticos, como 'meiga', 'fada'; designacións máxico-relixiosas como a *paniquesa* de Aragón; designacións baseadas nas "novas" relixións monoteístas, como 'Deus, Virxe' e, por último, denominacións creadas sobre antropomorfismos laicos: 'dama', 'príncipe', etc.).

O terceiro traballo (pp. 81-93), redactado por Pilar García Mouton, analiza os procesos de mortalidade léxica en falas madrileñas do ámbito rural, con abundancia de exemplos. O cerne do capítulo dedícase ó estudo dos procesos de cambio léxico, para o que se apuntan cinco estratexias. En primeiro lugar, sinálase a incorporación de novas palabras, que substitúen as tradicionais, que son pouco prestixiadas en confronto coa lingua dos de fóra, da escola ou dos medios de comunicación e que axiña pasan a formar parte do acervo de coñecemento pasivo. Os procedementos de substitución son variados, desde a substitución

dunha palabra por outra ("asila" por "sobaco") ata o uso de formas máis descritivas (deste modo, os "agüelos" son agora "pelos del cogote"); en non poucos casos, o informante deforma as novas palabras: "la amanti" (no canto de "la mantis"), por exemplo. Obviamente, os tabús gardan un papel importante, especialmente no campo da sexualidade, onde se tece unha rica rede de eufemismos ó respecto, extensivos tamén a novos costumes sociais e mentalidades (por exemplo, o uso de "yayo" na vez de "abuelo"). Por suposto, como se comenta en terceiro lugar, a desaparición dos obxectos da cultura popular implica a perda (ou esmorecemento, paso a dominio pasivo) do léxico asociado; é claro que, cando as cousas non desaparecen, senón que se transforman (moi evidente na designación da roupa de vestir), tamén o fai o léxico que as designa. Evidentemente, as mudanzas socioculturais teñen unha incidencia directa no léxico, como se pode observar no léxico asociado ó campo e, en xeral, á natureza: ó non depender do campo como fonte de ingresos nin estar en contacto tan directo co medio, pérdense moitos nomes concretos, redúcese a variedade de denominacións.

O cuarto traballo (95-121), da autoría de Manuel González, "El Atlas lingüístico galego, un hito en la historia de la dialectología gallega", insírese dentro dun conxunto de varios estudos que presentan o ALGa desde diferentes puntos de vista, algúns deles escritos polo mesmo autor. É inevitable a colisión nalgúns aspectos con estes outros traballos, pero, polo xeral, o enfoque é complementario e non abundan as coincidencias. En concreto, deste estudo cabe sinalar o repaso por investigacións anteriores ó ALGa que contiñan informacións de carácter dialectal: Padre Sarmiento (1695-1772), Padre Sobreira (1746-1805), seguidores do método 'Wörter und Sachen' como Fritz Krüger ou Hans-Karl Schneider, Alonso Zamora Vicente (1916-2006), traballos promovidos por Constantino García, etc. O traballo sinala a insuficiencia da información dialectal sobre o galego ofrecida polo ALPI e comenta o nacemento do ALGa en relación con iniciativas do alcance do ALE ou do ALEP. Polo que respecta ó proceso de elaboración do *Atlas*, este traballo informa sobre o ámbito territorial, a elaboración das distintas versións do cuestionario e o seu dobre orientamento (aprofundar nas características propias do galego, pero tamén conectar este atlas con outros traballos máis xerais). Analízanse os criterios de configuración da rede de puntos, o adestramento dos enquisadores e a metodoloxía de enquisa. Dedicase atención tamén ó proceso de elaboración informática dos mapas e descríbese a base de datos que contén os materiais do ALGa. O traballo pecha cunha noticia a respecto do material xa publicado e unha valoración dos principais froitos que se tiraron do ALGa ata hoxe.

O quinto traballo (pp. 123-140), de Eugenio Martínez Celadrán, dedícase á prosodia dos dialectos cataláns, estudados segundo a metodoloxía do proxecto AMPER. A primeira epígrafe, introdutoria, está consagrada á división dialectal segundo o tratamento das vogais. O segundo capítulo, o central do traballo, estuda detalladamente, con numerosos gráficos, o patrón enunciativo de diferentes frases en cinco localidades. Analízase o patrón declarativo, o patrón interrogativo absoluto (sen *que*), e o patrón de interrogativas encabezadas por *que*. Este capítulo pecha cunha comparación entre os diferentes subdialectos analizados, que conclúe que é a modalidade das interrogativas absolutas encabezadas pola conxunción *que* a que permite en maior medida a distinción entre as dúas grandes zonas dialectais (oriental fronte a occidental) e de subdialectos dentro da mesma zona.

O sexto traballo (pp. 141-175), de Josefa Dorta, leva por título *La entonación canaria y su relación con las variedades caribeñas*. A autora sinala na introdución que as diferentes teorías sobre a relación entre o español de América e o español de Canarias centráronse, desde o punto de vista fónico, en fenómenos de tipo segmental como o seseo ou a aspiración do /s/, mentres que se ignora a entoación, un factor moi eficaz para determinar a orixe xeográfica dun interlocutor. Así, Dorta indica a complexidade que presentan estes estudos, fai un breve repaso por traballos anteriores e presenta diversos estudos, algúns deles da súa propia autoría e encadrados dentro do proxecto AMPER, que describe brevemente. O obxectivo que se persegue é comparar a entoación canaria con falas caribeñas do español de América, para o que se estudan diferentes frases, tanto declarativas coma enunciativas; como conclusións provisionais, sinalase que o castelán e outras variedades hispanoamericanas establecen a oposición "declarativa/interrogativa" sobre a base dunha configuración tonemática "descendente/ascendente", mentres que o español de canarias e o caribeño constrúen esa mesma oposición baseándose nunha configuración "descendente/ascendente-descendente".

O sétimo capítulo, redactado por Antonio Romano, estuda a distribución románica dos continuadores de PEDUCULUS (moito máis raramente, PEDICULUS), analizando os diferentes fenómenos fonéticos que se observan, especialmente o tratamento do grupo -CL-. Trátase dun traballo moi completo que combina enfoques da fonética acústica e articulatoria (preséntanse tamén imaxes obtidas por resonancia magnética) e analiza tamén a distribución areal na Romania.

O capítulo oitavo, da autoría de Cristóbal Corrales e Dolores Corbella, informa sobre o proxecto BILICan, *Bibliografía informatizada do español de Canarias*, incluído nunha compilación máis ampla de biblio-

grafía canaria; preséntanse os antecedentes, o modelo de ficha, os diferentes descritores, o ámbito e a tipoloxía de documentos indexados ata o de agora, ademais dunha breve descrición das perspectivas futuras.

En resumo, como anticipaba na introdución, trátase dun volume que contén perspectivas moi diversas de achegamento á dialectoloxía que demostran a vitalidade desta disciplina, non só nas súas reflexións teóricas, senón tamén na ligazón con outras ramas científicas como a etnografía, a semántica ou a fonética. Do mesmo modo, evidénciase a amplitude de temas dos que se ocupa a xeolingüística e, no que respecta a Galicia, mostra diferentes portas que sería interesante abrir para as nosas investigacións.

XOSÉ AFONSO ÁLVAREZ PÉREZ
Universidade de Santiago de Compostela

Normas para a presentación de colaboracións

1. Os *Cadernos de Lingua* están dedicados á publicación de traballos de investigación sobre calquera aspecto da lingua galega, así coma á difusión de notas e informacións lingüísticas relevantes para o coñecemento e a promoción da lingua na sociedade. Tamén se publican recensións de obras de interese para eses mesmos fins.

2. Os traballos, notas ou recensións recibidos serán revisados por especialistas do Consello de Redacción ou do Comité Científico. En calquera caso a decisión final sobre a publicación correspóndelle ó Consello de Redacción.

3. A lingua de publicación é o galego, aínda que excepcionalmente poderán aparecer traballos escritos en portugués ou noutras linguas.

4. Os editores poderán efectuar correccións ortográficas, de puntuación ou de estilo sempre que sexan de pouca entidade e non afecten ó contido. Doutro xeito solicitarase a autorización do autor.

5. Sempre que sexa posible, o autor entregará dúas copias en papel e unha copia electrónica, compatible cos procesadores de textos máis usuais para PC. Os gráficos, de os haber, estarán inseridos no lugar correspondente do texto.

6. Nos artigos e notas aparecerá en primeiro lugar o título, seguido do nome do autor e do centro ou institución no que desenvolve o seu traballo. As recensións deben estar encabezadas pola referencia bibliográfica completa da obra comentada; o nome do autor incluírase ó final.

7. Recoméndase que o texto teña, como máximo, tres niveis de encabezamentos, numerados correlativamente 1., 2... 1.1., 1.2... 1.1.1., 1.1.2., etc., segundo o seu nivel na xerarquía.

8. As notas a pé de páxina deben evitarse na medida do posible. As citas incluíranse no texto indicando entre parénteses o apelido ou

apelidos do autor, o ano de publicación da obra e, cando sexa conveniente, as páxinas; p.e., "... (Lorenzo 1996)" ou "... Kabatek (1996: 108)...". De seren necesarias, as notas ó pé deben aparecer indicadas cun número superescrito.

9. Ó final dos artigos e das notas deben aparecer recollidas todas as referencias bibliográficas, co seguinte formato:

Referencias bibliográficas

- Kabatek, Johannes (1996): *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Lorenzo, Ramón (1996): "Breve historia da lingua galega", in Jacyra Mota / Vera Rollemberg (eds.): *Atas do I Congreso Internacional da Associação Brasileira de Lingüística (Universidade Federal da Bahia, 1994)*. Salvador: ABRALIN / FINEP / UFBA, 33-48.
- Asaka, Takekazu (1994): "O emprego do futuro do pretérito de indicativo en galego", *Studia Romanica* 27, 47-51.

10. Os orixinais para publicación enviaranse a:

XOSÉ LUÍS REGUEIRA
Paseo da Quinta, 23
15897 Santiago de Compostela

CONTIDO

- 5 V. Fresco Barbeito,
Transliteración e adaptación
do árabe: Aplicación
terminolóxica
- 45 R. Gutiérrez Pichel,
Documentación latino-romance
'non dispositiva' na
emerxencia do galego escrito
- 109 X. Domínguez Dono,
O uso do galego nas
organizacións non
gubernamentais para o
desenvolvemento
- 155 Mª P. Alvaríño,
Mª L. Martínez,
B. Sánchez,
As colocacións nos dicionarios
e obras terminográficas

Cadernos de Lingua

29

